

7339

Antique Glass

Keep for people only

Exhibited in 1892

1892

891.99

F-37

891.542-34

F-37

ՉՐԱՆՆ ՌԻ ՆՃԱՆԱԾԸ

ՎԵՐԱԾԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻՆ

1888 թ. անդրանիկ ակն

ՏՈՔՐԱՆ ՆԱԶԱՐԵԱՆԻՑ

18 ՆՈՅԵՄ. 1918 թ. ԹԻՖԼԻՍ.

Գ Ի Բ Ե Գ

ՈՒՍՏԱՆ—ԳԷՈՐԳ ԲԱՐԻՈՒՏԱՐԱՆՆԵՐ

Թ. Ի. Ֆ. Լ. Ի. Ս.

Տպարան Ս. Շարանի, Նիկոյ. փ. տ. 21

1896

891.542-34

F-37

ևս.

20ԲԱՆՆ Պ ՆՂԱՆԱԾԸ

F-45

✓ 6850

997.

1883 թուին

1444

Գ Ի Բ Ե Գ

ՈՒՍՏԱՆ—ԳԵՈՐԳ ԲԱՐԻՈՒԳԱՐԵԱՆՆՆԵՐ

Центр

Ленина

ИНВЕНТАРИЗАЦИЯ 1936 г.

№

Թ Ի Ֆ Լ Ի Ս

Տպարան Ս. Շարանգի, Նիկոլ. փ. տ. 21

1896

2011

1990

Дозволено Цензурою, Тифлисъ, 14 Юня 1896 года.

3394
409

2003

6850

6850

Ա.

1882 թուին էր: Ըստի 25-ան չուրու մայիսի 15-ը քոչին ձեռնան էլ մարդ կարում չէր թա մեծ հղըցերը առն հա դր եր անց կենայ հա դր վոր: Հայ, թորք, թարագեամայ, թիւրքման, քիւրդ, զարաչի, մաղ շինող բոշա, զուրդօղլի, լոխ էլ բոշած սար ին գինամ. պատճառն որ արանը (դաշտը) մը շահը տրացալ էր, մշահը տրացալ էր, որ չոն կալիւր, կենալ չէր, կապը կը կտորէր, սար փախչէր: Ասես թա իրիզնակը կրակ էր թափում, արեն էլ էրում, տղտըղտում, խանձում:

Քոչը սար գինալիս մին մեծ թմաշա ա. հենց հմարի թա մին լէաւ կարգին, սարքին չուրանի թատրոն ա: Աման տան ապրանք ջոկ ջոկ ին սար գինամ մինմնու հետա. հանցու որ մինմնու խառնուեն ոչ, հանցու որ հրեանը հրեանին հետ կռի չանի, թակումհակ ինի: Աման տան ըպրանքին առաջը քաշում ա մին չօրան, չօմաղը օսին դրած «կռը հօ, կռը հօ» ձեն ընելաւ: Չուրանին հետան գինամ ա մին զեռ (մեծագոյն) հլիւոր, սիպտակմբօք, մազերը տափաւը բսկիս էծ, էծին հետան ոխճարի սիւրին, ըսդրա հետան՝ գեառան սիւրին, ըսդրա հետան՝ տւարի նախիրը իւրան որթերաւը, ըսդրա հետան՝ տնրմէջաւ բեռնած եղնը, կով, գեռմաշ,

ձի, էշ, ըսդրա հետան՝ ձիանց իլխին, ըսդրա հետան՝ օղտի շրանուկը բեռնած մփռաշաւ, հօրղան-դիւշակաւ, գեապա-կրպետաւ, ալրաւ, տաշտաւ, մաղաւ, սաջաւ, խնեցաւ, կտկրրանքաւ, ճխրակաւ, սնդերքաւ, աման-չմանաւ։ Վռըկալի օղտին վզան էլ կախուած են ինում շրանուկ ըրած, մեծ, պիծի շատ զընկոլակներ (զանգակներ)։ Էս մին տան ըպրանքին մնան մինմնու հետա ջոկ ջոկ գինամ են աման տան ասլրանք էլ բեռնած ըլըջուկի (վրանի) քեշաւ, ճալատաւ, կացնաւ, ցկատաւ։ Զօբաններն գինամ են իւրանց ոխճարներին կշտերքաւը, գերոնարածները՝ իւրանց գերոններին, տւարածները՝ իւրանց տւրներին, մէյտարները՝ իւրանց ձիերին, սարանչիներն էլ իւրանց ուղտերին։ Աման մինը՝ աշքերը չորս բացած (անթիթ աշօք) ճղճղամ ա, մհակը տափերը պրանում (զարկում գետնին), շշշցնում, մին մին էլ շեկում (զարկում) ետի գինացող ոխճարի, տւարի, ձիան, գիւմշի, եզան, կովի, էշի, օղտի տնտըռու-զին (գաւակին), հանցու որ ճելլի ճելլի գինան, չուրու կըսօր վորգեալի (իջնելու) տեղը հըսնեն, վորգեան։ Սուրը ծեգին հղի են ինում, կըսօրին վորգեամ աման օր չուրու սար հըսնիլը։

Աշք բարին տեսնայ կրդացող, ըս տեղաս մկըկամ են կթի ոխճարներն ու էծերը, ը տեղագ՝ գեառներն ու հէօլերը, ըն տեղան բռանչում են կթի կովերն ու որթերը, ըս կիւսաս ըղատաւ տռնկամ ա գիւմշակով ու մոզի, ըգ կիւսան խրխնջամ ձի ու բոռակ, ըն կիւսան զոզում էշ ու բոռակ, գերոգեռում օղտ ու կեօզուակ, ճղճղամ են մարդ ու կնեկ՝

հլիւոր ու պառաւ, հարսն ու փեսայ, տղայ ու աղջիկ։ Զեռ գեռ շները, թերթերը կէս գեաղ դիւս քաշած, կախ քցած, թնչեաւ, դհընեաւ, ճանճաւ ընեաւ, գլոխները թփըհըեաւ, հագիները սլէն ըրած, գինամ ին ըպրանքին էրկու կշտերքաւը։ Պիծի պիծի լակուտները սապատներաւ, ճուարաններաւ կպոտած օղտի, եզան երայ մկըկեկամ ին, մրթմրթամ. մէջակ լակուտները, շաթուններաւ կըպոտած, քաշում են տղերն ու ըղջիկը իւրանց հետան։ Էս սուտանա լակուտները ձիգ ձիգ են անում իւրանց կապերը, պինգ պինգ դէմ տամ իւրանց ոտները, կըրծկործում կապերը, հանցու որ ըղատուեն։ Հիպու որ կարում չին որ ըղատուեն, էլլըհա կըրծկործում ին, ձիգ ձիգ անում, կլանչում, կնձկոնձում (կաղկանձում) մրթմրթամ, փնթփընթամ, դժբութիւն անում, խեղդուեաւ գինամ։ Քոչան շիլ ընկած (չեղում), իւրանց տէրերը կուրցրած, մլորում շներն էլ օռնում ին, կնձկոնձում, զուգաւ տամ, կլընչկալանչ գեամ։

Զօբանները, իւրանց կնանիքը (կանանիք), խոխերըն ու ըրախերըն հենց են լըհա՝ դիւ կ'ասես՝ պուղ-լատայ շինած, դիւ կ'ասես թա թափծու ինեն. իրիսներին որ եշում իր, ասես թա կծըպուղուներ (հրաշէկ) եր էր ինում, դիւ ասես թա իրեսներան կրակի պեծեր ին թափուում, կարմուր, պաւարտ, ջէյրանի մնան ոննայ թիթեւ։ Ոննաւ սար ին գինամ կըրկու գէառած հլիւոր, կըրնգակ գէառած պառաւ, մին մին մհակ բռնած, իրեք ոննանի դէառած, «դէ հա, դէ հա» ընեաւ։ Հենց ձի կար, որ

երբան չորս հիւգի նստած էր—մերը մէջ տեղումը՝ խոխան ծեծ ուտելիս, ըսգրանայ մեծը ըռաջին նըստած, ըսգրանայ մեծն էլ գերակին նստած, մօրը մէջքը պենդ խտտած:

Հիպու որ տարին չորային ա ինում, քոչին մհար լէաւ ա անց կենում թա սար գինալիս թա սարան վոր գեալիս: Ամա հիպու որ թոռային ա ինում, հղըցերքում շատ թրջուում են մարդ, չոր, տնամէջ ջրի մէջ ճլրխալում, տռւմդկուում են, շան հալ ընկնում, հենց դէառնում թան ընկած մոկնը: Աման հինչ ցխրփալալ ա դէառնում, ծնտրանում: Ըսգի ցեխ ժմանակներում մեծ, պիծի լոխ էլ ոննրբերիկ են գինամ, գեալիս: Փոխկերքը եր են քաշում չուրու ծնկները, դը երան կապում, մին մին մհակ ձեռներին բռնում, գինամ, գեալիս:

Քոչին շատ թիւնդ ժմանակ սար գինացողներն էնչա՛նք շատ են ինում, էնչա՛նք շատ են ինում, որ հղըցին էրկեանքն ու լէնքը բռնում են: Իւրանց տղըհան (տեղահան) իլած տեղան չուրու Խոջալլուին շափարխանան (փոշտի կայարան) հղին լէն ա: Ամա ըս տեղան չուրու Թթոջիւրը հղին նղացած ա: Հղըցին էրկու կողերը տեղ տեղ արտեր են, տեղ տեղ ցաքի շափարներ, տեղ տեղ քերծեր, տեղ տեղ էլ նեղ: Մայիս ամսում քոչը մչա՛նք շատ ա ինում, մչա՛նք շատ ա ինում, որ հղըցերքաւը էլ մարդ կարում չի թա եա դը եր հնցնի եա դը վոր: Ըսգի ժմանակ սուտանան էլ ընկնի ոչ ուշունցատու եմչիկի ու կղնուող եասավուլի ճանկը. էնչա՛նք կը կեօսուեն, էնչա՛նք կը կեօսուեն, հենց կը շին թալակ ըն-

կած աղուէս: Հիպու եմչիկներն ու եասոււլները դէմ են ընկնում քոչին, էլ կարում չեն թա ճէլի անց կենան, էն ուշունցներն են տամ, էն ուշունցներն են տամ, որ ոչ բրանաւ կ'ասուի, ոչ զլամաւ կը գերբուի, ոչ էլ ունջուկաւ կը լսուի. պէտում ա էրկու հափուաւ (բռամբ) անջուկներդ ծնես, փախչես: Զուշուեցիք, որ անգիր ըրալ ուշունցին *Քերականուծիւնը*, հի՛նչ նաքեարա են, որ կարան ըսգրանց մնան ուշունց տան: Ըտըրնուցեցիք, որ ուշունցին *Ճարտասանուծիւնը*, *Տրամաքնուծիւնը* ծամալ են, կոլ տուալ, թա որ ըսգրանց կշտին էրկու տարին շալիրտ կենան, մրդւլարի ուշունցատու ուստա կը դէառնան, պատճառն որ ուշունցին բուրանի բնալին էսա ըսգրանց կշտին: Էլ ո՞ր մինը ասեմ, ո՞ր մինը շասեմ, ո՞ր մինը գերբեմ, ո՞ր մինը թողեմ: Թա որ Մշակ կազէթ գերբող ուստապաշին գեայ իւրան զուզողնի դալամը, երպոյի թուղթը երկալած, բէլքեա կարայ տղստեղ գերբիլ:

Կարաւատայ, Մուխրութաղայ, Գիւլթաղայ հայ քոչն էլ հաքուեց Երի-Գիւլթաղ. ըս տեղ հենդ օր մնալան ետը՝ քոչեց, գինաց, գլխըտրեց Թութառայ ձորին երրայ: Էս հայ քոչին հղին դորդ ա շատ լրնջեր, լրնջվոր (լանջ 'ի վեր և լանջ 'ի վայր), օձի մնան ծռւմոռ, նեղ, դժբհամբուր (գժուահամբոյր), տեղ տեղ էլ քըքարուտ էր, ամա էլլհա լէաւ էր, պատճառն որ փոշտի հղի չէր. դորդ ա սար գինացող շատ կար, ամա սարան վոր եկող կար ոչ: Ըսգրանայ կրման (բաց յայսմանէ) էս հայ քոչին գինացած հղըցին շատ տեղերը ծմակ էր: Զեռ գեռ

հիւոր ծառեր հղըցին էրկու ընկիւնան բճրացալ ին մինմնու կողաւ ընկեալ: Տրեւած ծառերը Էնչանք շատ ին, Էնչանք շատ ին, Էնչանք թանձր չոր ին ըրալ, հենց հմարի թա երկինքը մին գեռ կանանչ շաղիւր էր բռնալ էս հայ քոչին գլխին:

Սար գինալիս եւս սարան վոր գեալիս, հունց որ օրէնք ա աման քոչի, հայ չօբան, գերընարած, տւարած, որթարած, մարդ, կնեկ, հարսն ու աղջիկ համ քշում ին իւրանց ապրանքները համ էլ մինմնու հետ ըսելաւ, խուսելաւ, համուղ համուղ զրուց ընելաւ գինամ իւրանց հղին: Մեռնեմ սուրբ մըռունին զօրքին (զօրութեան), հայ ճակատը մոռնած ա, արուռն ու հայան, համօթն ու պտկառանքըն շփղշափաղ ա անում հունց որ հայ աղգին ըրեսին, ըսղհենց էլ էս հայ քոչին մեծին, պծինին ըրեսին. ասես թա լոխ էլ անմեղ, միամիտ, սրտաւ մարուր իստակ ին իւրանց գերընեքին մնան:

Էս հայ քոչին մէջ մին չօբան կար՝ անումը Սարգիս, մին աղջիկ էլ կար՝ անումը Անա: Հունց որ մինմնու հետ սէրաւ են ինում բիւլբիւլն ու վարդը, փարւանան ու ճրագը, կլեկն ու նշեղիւրը. ըսղհենց էլ մինմնու հետ սէրաւ ին Սարգիսն ու Անան:

Բ.

2րրբերդայ մհալի գիւղերան առի մեծն ա Կուսապատը, որ շինուած ա Թաթառայ ու Խչընդգետայ մէջ տեղումը: Կուսապատը շինուած ա մին ձորի ձախ լէնջին երրայ. էդ ձորաւն էլ վազում ա

մին բարակ, պիծի գետ, որ մին ջաղաց ա բնըցնում: Գետին աջ ու ձախ կողիւրքաւն տնկուած են լաւ թրնակի բաղեր ու թթի ծառեր: Թնակի բղերում կան թղի, սեկիկի, շմթուլուկի, չինարի, նռնի ծառեր էլ:

Կուսապատը 2րրբերդայ մհալին աչքն ա, պորտըն ա, սերտն ա, պատճառն որ մեծ Մէլիք-Յթամայ, Մէլիք-Մժլումայ, Մէլիք-Վանու չհարն (բաղաքըն) ա: Էս գեղումը մհէկ կայ մին լէաւ քրըկէր եղցի, անումը սուրբ Աստուածածին. 6 բհանայ, 7 տոն հիւղիւրական, 15 տոն բէկղատայ. 355 ծոխ, 1850 մարդ մեծ, պիծի, 1200 պառաւ, կնեկ, հարսն ու աղջիկ, 7 կաղլիկ, 3 ջոխտակ ծնուածներ, 2 բառ, 2 քոռ, 1 քաշալ, 1 պել ¹⁾:

Կսրպատում ծնուում են տարին 60 խոխա (ար. իգ. միտսին), ինում ա 20 պսակ, 18 ննջեցեալ: Էրկեան ապրողն ինում ա 100 տրեկան, մէջակ ապրողը՝ 70. կարճ ապրողը՝ 2—20 տրեկան (բայառութիւն են խոլերա, ծաղիկ, կարմրուկ, պըկուռեցը, և այլն գէպքերն):

Կսրպատայ տեղը ոչ շատ բաձրի ա, ոչ էլ շատ բաշ, մէջակ ա, գեղին իրեք կողքերըն էլ սարեր պատած են, ջիւրը լէաւ ա, հաւան էլ սէրուն: Մարդոց, կնանոց բոյերը մէջակ են, գլուխները՝ բիւլոր, չափին, մազերը, օնքերը, բեղերը, թերթերունքները, մրօքները թոխ, թանձր. աչքերը սև սև, նախշուն

¹⁾ Թխաթուերիս մէջ հաշուած են Մարդակերտ, Հոռաթաղ և Գմանու շէներքի ծուխերն և անձերն ևս, որք բաժանուած են Կուսապատից:

նախշուն, քթերը մէջակ, տեսքաւ, պռօշները բարակ, կարմուր, թոշերը լիբը, տոռոգ, ճակատները պարզ, իրեսները բիւր, կարմուր թոխի խառն (ցորենագոյն), վիզերը հաստ ու կարճ, կռները, ոնները լիբը լիբը, դիմացկան, մէջքերը հաստ հաստ, պենդ պենդ, լանջերը, թէկիւնքները լէն լէն (այս ընդհանուր դիմադրութեանց և կազմուածքի մէջ կը լինին անշուշտ մասնաւոր տարբերութիւն)։ Թա մարդիկ, թա կնանիք առողջ, պաւարտ, օժաւ, բշտատսէր, ծնտրախօս, պտուական են. ձեներն ոչ շատ հաստ են, ոչ էլ բարակ։ Առի էրկեան մարդոց, կնանոց բոյերն էրկու խանի գեաղայ մին խըրեկ իւիւ են, առի կրճերինն էլ՝ գերզրկէս։

Կուսապատն օնի լէաւ հանդեր, լէաւ տափեր, լէաւ խուտահարը, ծմակներ։ Ժողովուրդը հնդերումը վարում ա ցորեն, գեարի, գերունանի, գերունդեարի, հաճար, կտահատ, սորեկ, կորեկ, բենբակ, լոբի, բեկլայ, խաշխաշ, հիւկեռնը, սիսեռնը, ոսպ։ Կնընչեղան էլ վարում ա կուտեմնը, գինձ, սաւզի, սամիթ, թարխուն, ռեհան, սուսամբար, նախշունսաւդի, նէանա, քեաւար, սողան, սխտոր, բեղկ, տակ (ճակնտեղ) գեաղար, (ստեպլին)։

Հնդերումն էլ իւրանը իւրանց բնում են ուտելի կննչեղան փիրփետ, խնջլոգ, շրիշ-խնջլոգ, երզնրճակատ, պուսպորտ, ուտմտիտեմ, տտրպաշար, թարթանջուկ, սմնդիւկ, ձնեբակ, սոնկիւր, կապար, շախկամ, բեխի, տանդէօնը, գինազոխ, շուշան։ Զրերին ձորերումն էլ բնում են կնձմընձիւկ, ճըռ-ճոռ, ջրբկուտեմ, դաղձ, ջրբիափուկ։ Ծմակներումն

էլ խաղաղ, կուրմզուկ, ծմրկթափան, շրիշ։

Ծմակներումն ինում են պտղատու ծառեր— ճըռ-տանձի, ճըռ-խնձորի, ճըռ-տկոդնի, ճըռ-զկուի, ճըռ-չլորի, հիւնի, ճղարի, ծտը-տանձի, մուխըր-տանձի, բուշնի, սզնի, լկըրթնի։ Օրիշ ծառեր էլ կաղնի, չըր-կաղնի, հճարկի, հացի, տխկի, թեղի, լուռնի, լնրտրնի, կուրզնենի, բեխի, գենի (գի), ճըղանի, պճըրտի, ճապկի, բէանտի, ըրջըխնդեղնի, կիշի, շմշուի (տօսախի)։ Հնդերումն էլ ինում են (թուփեր) հուրմառի, գերըրմասրի, էլի (աւելի), թըղի, գխկըզգօնի, սմաղի, կծուխրի, մոշի, ըղըր-սաբու (տատասկ)։

Ծմակներումը, սրերումը, հնդերումն էլ ինում են որսի հալալ ընասուն (սուրբ կենդանի) պախրայ, գերխտար, քօշ, բրէժ, վրնի խոզ, ըլրբաստրակ։ Հալալ հաւքեր էլ մրհաւ, կաքի, թուրաջ, սալամնը, լէօր, տոօն, երզոնիկ, տետրակ, մշրհաւ, թորաղա, ծետ, չլածետ։

Ինում են գեաղաններ էլ—ասլան (հազուադիւտ), փալէանկ, դափլան, լիւսեմնը, արջ, գիւլ, դէալա, աղուէս, չաղալ, գշերի, դարաղուլաղ։ Հարամ հաւքեր էլ—դուզդուն, դարաղուշ, անդ, լաշլին, չղան, չրթընագեռոգ, թաւար-դուշ, զղըր-դուշ, դիրդի, լելակ, քամիրունոգ, գիւլ-ազուե, ազուե, կշեղակ, սաքաշ, տուլաշ, բայդուշ, չարտ, նրկարար, եուպուպ, կու, կուկու, ծուրկուտկուտ, գոզուան, բիւրբիւլ, լծի, բաբաճըտ, չփըրծակի, ալակոշկոճ, ջրըպղտաղտ և օրիշ շատ պիծի պիծի, նախշուն նախշուն անհամբարանք (անթիւ) հաւքեր, որ գետրունիին ծըրըրում

են, աման մինը իւրան ձենաւը, իւրան հանգաւը: Ամմա ըստրանց անունները իսկի գիտող չի կայ:

Ինուամ են փրսող գինացող սողուն էլ—օձ, լոկ, բրըթանթուռ, կտըհատուկ, խլեզնը, մոկնը, կարիճ, բէօլ, կոպնի, անախաթուն, ոսկա-պղոճ, թրթոր, կրմրոկ, ոթիս և էլ օրիշ անհամբրանք պիծի պիծի պղոճներ: Հաւքի մնան թռչող—ճիճի, մորեխ, թը-թրմաղի, ըստծու-եղնը (ունի գլխին մի եղջիւր), ըստծու-կով, փնթեռնը, մղրաճանճ, չնաճանճ, կա-նանչ-ճանճ, սւաճանճ, բեռնը, դռան, մոծակ, մլակ, ճխարակ, կետ (որթերը փախցնող ճանճ):

Գետերումն էլ ինուամ են կարմրաձուկ, սւա-ձուկ, բեղլու, կորա (կրիայ), գետրդնուկ, կարիճ (խա-չափար), ջրաշոն (միայն Թարթառ գետում) ձկնըկո-լի, սիպտակ-հաւք (ձկնասէր սպիտակ թռչուն):

Բղերումը, հնդերումը, ծմակներումն ինուամ են ինքն իւրան բոսած շատ ծաղիկներ—վարդ, միխակ, մենչակ, զրավարդ, ծմրկավարդ, նարկիզ, ալակիզ, խնձաղայ, խոռնը, և էլ օրիշ անհամբրանք ծաղիկ-ներ: Ուտելու մհար էլ բենջար, կրմրբենջար, թա-լուկ: Կլերին կշտերբին էլ բսնում են խինգեղնը, կոթթնը, պլանուկ, բէանկի, սիբեղնը, մտիտեղնը, կածուկ, իշըկաթնուկ, կիւլմնայի ծառիկ:

Ախր ես ո՞ր մինը գերբեմ, ո՞ր մինը թողեմ: Թա որ գերբում ես, ասում են. «էրկեան ա գեր-րար», թա որ գերբում չես, ասում են. «Կարճ ա գերբար»: Ղրբրաղումս էլ ոչ ծռաքան կայ, ոչ ծղկա-քան, ոչ գերգնաքան, ոչ հւքաքան, ոչ ժընկա-քան, ոչ էլ ընջրաքան, որ Կարպատայ հնդերում,

ծմակներում իլածը, չիլածը գերբեն լիւս աշխարհ քցեն:

Կարպատումը հենց համփա (ունեոր) տոն կայ որ օնի 20 կթի կով, 20 որթ, 15 կթի գիւմչա-կով, 15 մողի, 20 լծկան եղնը, 10 լծկան գիւմաչ, 25 աջառ, 25 հերինջ, 500 ոխճար, 400 դեառնը, 15 էծ, 10 հէօլ, մին քանի էլ ձի: Հինց տոն կայ, որ մինակ մին տանայ գիւթան ա բնըցնում իւրան մճկալան ու հօտաղներաւը, աման հնչաւը, իւրան տանան պտուլած (գոյացած): Ժողովուրդը լեաւ ապ-րում ա, իւրան որերը լիբը ցորնաւ, գեարաւ, գերո-նանաւ, կորկաւ, ամբարները լիբը ալրաւ, խարարնե-րը լիբը լոբաւ, շուալները լիբը բրնձաւ, մաշաւ, քսակները, պարկերը տոպրակները խշխաշաւ, բրկ-լաւ, մոթալները լիբը պանրաւ, օջնակները, պուլիկ-ները՝ եղաւ, ձէթաւ. կարասները, քոցիները, պօճ-կէքը քերլսարի գինաւ, ոռմրէքը, կուարուններն էլ ըրաղաւ:

Քղարի մնան չի, որ մին լաւաչը ես մին պռոզ հացը դնակաւ կտորեն, 40 կտոր անեն, մին տլեր-քաւ բերեն, ըռաջիդ դնեն, հանցու որ աչքիդ շատ ըրեայ, հմանչես, խրեք օտես: Աստուծ օրհնի գեղը. մին հրսանիք, մին կնոնք, մին ժմահաց իլած ժմա-նակ մարդ գլուխ էրկու լաւաչ են դնում սուփրին երրայ: Լաւաչ հաց եմ ասում, մինը մին գեաղ էր-կեանք օնի, կէս գեաղ լէնք, ձիւնի մնան սիպտակ, բմբալի մնան էլ կակոճ: Սուփրին երրայ էլ տեղ տեղ կիւտում են մին մին խտեա լաւաչ. իրեր օ-րաւ սոված մնացած մարդին ծակ աչքն էլ որ տես-

նոճմ չի, էն սհաթումը կշտանում ա: Քղաքի մնան չի, որ արաղը մին օղտի աչք ռումկաւ տան քեզ, որ, փորդ չհասած, կէս հղցում մնայ, որ, գետի չի հասնող, ցմաքող ջրի մնան փորիդ ու պկիդ մէջ տեղը ցմաքի: Քղաքի մնան չի, որ գինին մի պիծի չիւշաւ բերին, կշտիդ դնեն մին պիծի ստըքանաւ, ոչ աչքդ մին բէան տեսնայ, ոչ էլ փորդ: Արաղը մեծ չիւշաւ կը բերեն, գինու ստըքանաւ կը տան: Գինին էլ սուրահաւ ետ մին մեծ ճուռնիկաւ կը բերեն մին մեծ թասաւ, կշտիդ դնեն: Ըռաջիդ կը շարեն ետ լաւաշ ետ 15 ուրական լիւննկի մնան բիւլոր, թոշին մինը կարմուր, էն մինն էլ սիպտակ պոռոզ հաց, եղը կթկըթելիս պանիր, մին քանի տեսակ էլ օրիշ-մածուն, դայմադ, թանաւ, կաթնաւ և էլ օրիշ կերակուր:

Կսրպատայ համփա տներան մինն ա չիւսնունց Գէորգ-քեովխին տոնն: Գէորգ-քեովխան զոնազ սիրող, զարիւր սիրող, գինացող, եկող սիրող մին լէաւ մարդ ա: Ճանանչ, անճանանչ, մեծ, պիծի հու որ իրես ա դնում, իւրան շեմքաւը նի մտնում, մին բէան խնդրում, ծնքերը իւրիւր չի տամ, մրկցնում, իրեսը պրանում չի, տանան դէարտակ ետ չի տամ. իւրան տան մէջ գտնուածաւը խնդիրքը կտարում ա, օրախ օրախ հղի դնում: Ինքն էլ շատ ուրախանում ա, Ըստծու փառք տալիս, որ կարաց էն օրումը մին բարի բէան անիլ, մին մարդի նեղ օրին հանիլ, իւրան տանան օրախ օրախ հղի դնիլ:

Գէորգ-քեովխի աղջիկն ա Անան, որ մունք տեսանք հայ քոչին մէջ, սար գինալիս: Անան մէշակ

բոյաւ, սև սև, էրկեան էրկեան ծմերաւ, բիւլոր գըլխաւ, պարզ ճկատաւ, թոխ թոխ ունքերաւ, մեծ մեծ ըջքերաւ, սոր սոր (սուր սուր) թերթերունքերաւ, կարմուր կարմուր, լիբը լիբը թշերաւ, պիծի բրանաւ, ոչ հաստ, ոչ բարակ մէջքաւ, պենդ կըզմուածքաւ, 16 տրեկանայ իւլի, 17-այ էլ պակաս մին աղջիկ ա: Անան ծնտրախօս, աբուռլու, հայալու, խոնարհ, հնազանդ, հմանչկոտ, բնոթիւնաւ ծանտր, շէնքաւ շնորհքաւ աղջիկ ա: Իւրան հօրը, իւրան մօրը չերիքնաղին, իւրան աղբօրցը հարապետին, նիկալային, Դաւութին, Աղաջանին, իւրան ըղբրկնանոց, հընկեր, հրուանի, մեծի, պծինի պատեր, յարգանքը իմացող, պահող ա: Անան շատ ըլխրտաւոր ա, տնարար, խելունք, քղցրախօս ա, տեսե թա Անուն բնոթիւնան (քնաւորութիւնից) ծլծլամ ա շէնք ու շնորհք, լիւզուան ծորում ա մեղրի ծոր, սրտան էլ անկեղծութիւն: Ըսդրա մհար իւրան հերը, մերն ու աղբերքը Անուն ըրեան են որդիմն օտում (երգում):

Ճենց հմարի թա Կսրպատայ համփա տներան մինն էլ Պորոտանց Գեղուտի տղայ Զէաքեարի տոնն ա: Զէաքեարիս որդին ա Սարգիսը, որ Անուն հետ սար էր գինամ: Չօրան Սարգիսն էլ մին մէշակ բոյաւ, միջակ մէջքաւ, լէն թրկիւնքաւ, լէն լանջաւ, մէջակ պլսաւ, սև սաթ մզերաւ, պարզ ճկատաւ, բարակ ունքերաւ, նախշուն նախշուն ըջքերաւ, սիպտակ ու կարմուր խառն թշերաւ, էրկեան ու դաշէանի քղերաւ, պենդ կըզմուածքաւ, 24 տրեկան մին տղամարդ ա: Սարգիսը լէաւ շուի ածող, լէաւ

խաղ ասող ա, ձէնն էլ քաղցր ա: Սրգիսին լուծիւնը, խոնարհութիւնը, բնութիւնը Աստուծ ա գովալ, գերբալ, հաւան կացալ, գերբիլը օգիլ չի:

Հայ քոչը Թարթառ գետի Սրոանկի կրմունջաւը հնցաւ, վոր եկը գետին էն կիւսին:

Գ.

Հունց որ մին ծառի մէջը մին գեռ գերան ա, ամմա տակըններն ու ճղները հմբանքաւ շատ, էսա ըսդհենց ա Թարթառ գետն էլ: Պատճառն որ մէջ տեղը մին մեծ գետ ա, ամմա ակներն ու արխերը հմբռանքաւ շատ են. մին քանի օժաւ գետեր գետալիս են, մինմնու խառնուում, չինում Թարթառ գետը: Թրթառայ ակները բղխում են Մանայ ծովի արեւելեան սրերի լանջերան—Լեայ, Ըմբի, Ծարի, Քեալուաջարի, Ընջըծորի սրերի քամակներան, Մըռաւ սարի հարաւային, արեւելեան լանջերան, ետաւ վազում դը պի Քեռու գետը: Թորաղա կամ Թրդին էլ բղխում ա Մռաւ սարի երի կիւսան, վազում ժեռ քերծերի, խոր ու մութ մութ ձուրերի մէջաւ, էլ լհա խառնուում Թրթառին Չրբերդայ ղլին քերծին կշտաւը: Աղբիւրները մինմնու խառնուելաւ չինում են պիծի պիծի, մեծ մեծ գետեր, ըսդրանք էլ մինմնու խառնուելաւ չինում են Թարթառ գեռ գետը: Թարթառը իւրան երի կիւսան չուրու Պաւլի կարմունջը դժժով ա վազում, ամմա կրմնջաս չուրու Քեռու գետը մըխրեկ խաղաղ: Թարթառը դը երան չուրու կարմունջս իւրան տակի սալ քարերը քանդալ ա, տարալ. մեծ, խոր ձոր չինալ, տեղ տեղ

նուեր ա չինալ, տեղ տեղ տաշտեր, տեղ տեղ տաշտակներ, տեղ տեղ թորեններ ու կիւշեր, տեղ տեղ էլ շոթկաններ ու շոշոաններ, ըսդրա մհար վըշվամ ա, շոշոամ, թշթշամ, մոմոամ ու փրփրոմ:

Հենց հմարի թա Թարթառն ալմաս ա վազում, ոսկի ա վազում, արծաթ ու խաղնա ա վազում, պատճառն որ էս գետի աջ ու ձախ կողմերի երբայ դիւս են բերալ շատ արխեր: Ամմա հինչ արխեր, հինչ արխեր. աման մին արխ բնցնում ա չորս ջաղաց, մին ջրատինկ: Էս ըրխերի ջրերան են ջրուում Չրբերդայ ու Ջուանչիլի մհալների ցորնի, գեարու, կորկի արտերը, չլթուկի ու բմբակի լպքերը, թնակի, տանձի, խնձորի, թթի բաղերը, խյարի, ձմրուկի, եմչի, բաղմջանի բօստանները: Էս ըրխերի ջրերան են շոռ տամ ջաղացները, տինկերը, մանջըղները, խմում մարդ, ընասուն: Հունց որ Նեդոս գետն ա Մսրի հրքստութիւնը, ըսդհենց էլ Թարթառը՝ Ղրբաղին:

3394
40
Թրթառայ վնասն էլ ա շատ: Աստուծ հեռի տանի վրարած ժմանակ Թրթառայ իրեսը՝ տեսնաս ոչ լէաւ ա, քանց տեսնաս. պատճառն որ վըրարած ժմանակ հենց ա ինում լհա մին կտաղած, անկուշտումը ասլան ինի, հինչ որ ռելն ա ընկնում, կլոլում ա, պտատում, տանում մարդ, ձի, գեռմաշ, տաւար, արաբա լոխ էլ քշում ա, սպանում: Էն ծառերն ա տկուկապուք անում, քշում, որ շուան պատ չի կեալ. էն գեռ քարերն ա տղհան անում, մինմնու թրըխկ-թրըխկցնելաւ տանում, որ չրըխկոցը ասմանն ա հանում, վըշ-վըշոցը մարդ ա

ընդհանուր: Ընդհանր տարի ա ինուս, որ մայիս ամսում շերթաւ Թարթառը անց չի տամ մարդոց եւս դէս հնցնել եւս դէս: Թա որ էն ըրիսերի ջրերը լոխ էլ գետաւը գինալիս ինեն, իսկի չի անց տալ Թարթառը, էն ժամանակ պէտտում ա կեամաւ հնցնիլ:

Մին հայ աշուղ Թուրքերէն լիւզուաւ մին խաղ (երգ) ա կապալ Թրթառայ երրայ: Էն խաղան էրկու շարք գեղըրում եմ ըս տեղ:

«Բու Թարթառ նաշի Թարթառ,

Չայլարըն բաշը Թարթառ.

Արաղինան մուսայիպ,

Քեուռն եօղաշը Թարթառ.

Իւշ իւղ ալթմշ ալթը արխն անասի

Կենա կոջա Թարթառ ¹⁾»:

Թրթառայ ջիւրը համ քաղցր ա համ էլ մրսաւան, ամմա ասլըիլ, մայիս, յունիս ամիսներում էլ իւրիլ պղտոր ա ինուս:

Դ.

Վեց ամիս Թանձր ձիւնի սխալտակ եօղանի տակ էրկեան քոն իլած ծառերը, խոտերը, ծաղիկ-

¹⁾ Այս է հայ մատենագիրներից Տրտու կամ Դրդուական կոչուած գետն: Իսկ երգի իմաստն է. Թարթառ, դու մեծութեամբ՝ գետերի գլխաւորն ես, բարեկամ Նրասխին և ընկեր Աուր գետին, նահանջ տարուայ օրերի թուով՝ դու մայր ես 366 ամուսների, ծերունի Թարթառ: Յանկալի էր դեռ աշտեղ ամբողջ երգը, բայց դժբախտաբար անկարելի եղաւ ձեռք բերել:

ները զիւրթնացալ ին գետունըռայ ըրիգնակի տըրթիւնան (տարութիւնից). մեռած տղերան կնդրնացալ, Ղաղարոսի մնան յարութիւն առալ Ըստծու հրամանաւ: Աման տեղ աման հինչ ծլալ էր, տրեւալ, ծաղկալ, կնանչալ, բացուալ: Աման տեղ ըրնում էր կեանք, սէր, ուրխութիւն, աղօթք, օխնանք, փառք: Տափան բձրացալ էր իրեք մատի չափ կանանչ կոյս ¹⁾ խոտը. բացուալ ին կարմուր, դեղին, ալ, կանանչ, ապի, ժանգեառի, լաջվերտի, միխակի, սիւրմէյի ռանգեաւ ծաղիկներ, մասրի վարդեր, ծռերի ծաղիկներ հզար ու մին տեսակ տեսքաւ, էնչանք սէրուն, էնչանք սէրուն, որ Փռանկըստանի նրկարարներն էլ կարալ չեն Թա ընդհանց սէրուն ներկեն: Ըս կիւսաս, ըզ կիւսան, ըն կիւսան քլըլամ են, քշքշամ, պլթպլթամ, փլփլլամ, շոշոամ աղբիւրներ, վաղում դալի Թարթառը, դիւ ասես Թա ընմըհական ջրեր են: Հզար ու մին տեսակ հաւքեր, բիւրիւններ կարդում են, ծլլամ, լոք լոք անում, փռփռամ, թփռեպին անում, բձրանում, քշանում, ուրխութիւն անում, իւրանց ստղծողին փառք տամ, օրհնում, գովում, աման մին հաւք իւրան լիւզուաւը, իւրան հանգաւը (եղանակ), իւրան ձենաւը: Նրկինքը մշանք պարզ էր, մշանք պարզ էր, հէնց էր լհա Ըստծու ձեռքաւը գեործած անկար, անսին, կեպիւտ չատիր ինէր: Պայծառ ըրգնակի պատկերը չղշոյում էր, չփրղշափաղ անում պարզ աղբիւրների ջրերի մէջ, ծաղիկներան, խոտերան, տիրեներան

¹⁾ Նշանակում է՝ որ տակաւին արածուած չէ:

կախ կախ իրած շղերի մէջ, ըսգրանք էլ ըրիզնակի մէջ, Աստուծ էլ լոխին մէջ: Բիւլբիւլներին ծլւոցը, աղբիւրներին քլքոցը, ջրերին շոշոցը, բարակ քամու զլզլոցը, տերեւների փոփոցը մինմնու խառնուած, ասես թա աղօթք ին անուամ: Հենց գիտաս թա Մուա սարը Ըստծու տաճարներան մին էր. հենց գիտաս թա մին ըստուծաշէն վանք էր էս սարը. ըսգրանք էլ վանքիս միաբաններն ին, լոխ հաւքուալ ին, կարգում էս վանքումը. իւրանց «Առաւօտ լուսոն» իւրանց շրականը եա սաղմուս ըսելաւ օրհնում ին իւրանց Ստեղծողը: Հզար ու մին տեսակ ծաղիկների մինմնու խառնուած ոտն (հոտն) էլ բուրվարի խնկի անուշ ծոխի մնան բձրանում էր էս վանքան դալի երկինք: Հենց գիտաս թա էդ միաբաններն էլ աման գինացող մարդոց կուփի կուփի ընելաւ ասում ին. «Այ մարդիկ, դիւք էլ մեզ հետ աղօթք ըրէք, Ըստծու փառք տուէք. դիւք էլ ձեր «Առաւօտ լուսոն» ասէք, դիւք էլ ձեր Ստղծողին լոթիւնը գիտացէք»

Մեր հայ քոչն էլ Թրթառայ ձախ կողքան քոչեց, ծանտր ծանտր բձրացաւ դը պի Մուա սարը, Ըստծու տուած էս բարիքը վըյրելաւ՝ հասա Խնըգեահաքարասուած տեղը: Աման մարդ ճեղլի բրաւ, բեռները վոր բերաւ, Թաղն ու քճրաւարը եր կալաւ, ըլըճուկի ճալատների տեղերի տափը ծկոտեց բհրվարաւ, ճալատները տնկոտեց, պտուկները մինմնու բերաւ, դաղիլ թլերաւ կպտոեց ճալատների պտուկները, չաթանի տեղը փոս ըրաւ ճալատների չորս կողմաւը, չաթանի շարանը դրաւ փոս ըրած տեղումը, քնչա-

ներաւ ծածկեց ճալատներին գլխը: Հիւսնունց ու Պտրուսանց ըլաճուկներն էլ վոր թողեցին մինմնու կշտի, պատճառն որ շատ սէրաւ ին կնանիքը: Հունց որ աման կնէկ, աման աղջիկ, ըսգհենց էլ Անան սկսեց տղստեղ տղուարել տնամէջը. առաջ մին քանի քար բերաւ, շարեց ըլըճուկի երի կողմաւը, քարերին երայ սաք սաք դարսեց Եօրդան, քարծ, դեօշակ, ըսգրանց բրեսան էլ ծածկեց դրուխլու նախշուն կարպետը: Պղնձեղանն էլ—դազանները, կթնշները, քաղեանները, լակեանները, քափկիրը, սինինները կոթաւորը և ամանները, տախտի էս կողմում, փտէղանն էլ—տաշտ, խնեցի, թէակնա, կիւշ, շիրեփ, գլթէօլ, ըսգրանց երայ էլ ծածկեց նախշուն մզարաւ՝ տախտին էն մին կողմումը: Ալրի չուաշները, մափուաշները, խուրջինները, չուանները, բրնձի ու կուրկուտի պարկերը, տոպրակները, չաթուններն էլ տղուարեց ամանների կշտին: Օշնակ, պուլիկ, կճոճ, քոցի տղուարեց աման մինը իւրանց սղական տեղում. ետաւ կոթը եր կալաւ՝ ըլըբրան շղթաթախ լցրուց, բերաւ ըլաճուկը:

Հենց հմարի թա մին քանի օր տաւար, ոխճար, գեումաշ, որթ, մողի, ձի, ջորի, էշ օրոց (վրանների) չորս կիւսերումն ին ըրածում մօտի տղերում. պատճառն որ արօտը դեռ հաացալ չէր, դեռ սարի կոյս խօտը շատ էր ըլըճուկների մօտերքում: Ընասուկները մշմշալի, փշփշալի, խշխշալի ըրածում ին: Չտես մարդը, որ տեսնում չի էն պիծի պիծի նախշուն նախշուն—սիպտակ, սև, չմլուտիկ գեառներն ըրըծելիս, էլ սրտան տամ չի թա հռանայ:

մարդ ասում ա ինքն իւրան. «Օտեմ ոչ, խմեմ ոչ» հռանամ ոչ, էրկու աչք էլ փոխ օնում, չուրու պենդ մթնիրը լհա թմաշա անեմ»։ Չօքաններն էլ մօտ տեղ նստած շուի ին ամում։ Սարգիսն էլ եափնջին չոռ կալած, թիւանկը օսան կախած, շուին էլ կողքան, նստեց կանանչ խոտին երրայ, հիւնի չոմաղը դրաւ կշտին, կօթան հանեց շուին, մին քանի հանգ ամեց, մին քանի հետ էլ խաղ կանչեց, ուրխացաւ, ուրխուցրուց, ձենը գցեց սար ու ձոր։ Անան էլ ըլըճուկին մղակումը նստած անջուկ էր օնում, ուրխանում, սրտումն ու մտքում աղօթք անում, Ըստծու փառք տալիս, ուրխութիւնան օղում էր թա թիւ անի, թռչի։

Հու որ օղում ա, չուբանի թատրոն տեսնայ, լէաւ կ'անի, որ գեայ ըս տեղ, թմաշան տեսնայ, թմաշա եմ ասում, որ Փռանկստանումն էլ հատը գտնուիլ չի. թմաշան առանց փողի ա։ Կերած, կշտացած ապրանքները մինմ'նու հետ հոլ են բռնում։ Գեումաշները մինմ'նու հետ են հոլ կենում, կեռ կեռ պօղերը պուղերի տուած, ճակատ՝ ճկատի, գլխ՝ գլխի, մինմ'նու ընդհե'նց տրըքցնում են, ընդհե'նց տրըքցնում են, որ թրըխկոցն ասմէան (եթեր) ա հանում։ Հոլ բռնողներան աման մին՝ կղնուած, կտաղած, ըլխատում ա, որ եաղթի հընկերին։ Հաւան գլխին տուած, պլացած քեալան պղպղմ ա, վեղը աջ կճղակներաւ քանդում, գլխաւը շալրտոտում, գլխը ցխըփալալ անում, աչքերը կրմոտած, հագին ցցած, պկին թոփը կեառ կեառ տնկած, վաղ վաղ անում, մին օրիչ քեալա գտնում, դժժըտակած ընտ-

րա երրայ ծունթում, հոլ բռնում, որ եաղթի։ Հաւալու դոչերը վաւիւռ գինամ են, գինամ, որ դժժըտակած գիւլի մնան գեալիս, հլորած պուղերաւ կատար կտարի չեկում, ասես թա կիրկիժը ցրե եկը, ըրկուքանան մինին հոլղը շաղ եկը։ Էն սուտանայ էրբաջ էծերն էլ, կճիւղները ցեց կալած, մրօքները դըմբդըմբցնելաւ, ծարս ծարս են լնում, կիրկիժ կեքրկիժի շրըխկացնում, կռուում, ջոկուում, քրեքին գլխին քեանդիրբաղի պար գեամ։ Հէօլերը, էն ստունի ճոտ հէօլերն էլ խելունք չեն կենում, էլ օյինպաղութիւն չի մ'նամ, որ անեն ոչ, էլ մէյմունի հանգ չի մ'նամ, որ պար չի գեան։ Մինակ պիծի պիծի գեառները խելունք են, հենց սէրոն արուճ են անում, հենց սէրոն արուճ են անում, որ մարդ երշիլան կշտանում չի։ Գիծի պիծի որթերն լոք լոք են անում, դէս ու դէն դժժըտակած վաղ վաղ անում, տրտըլի տամ, կետում։ Ձիանքը խրխնչամ են, հռհռամ, փռռացնում, ոտքերը տափը պըրանում, մինմ'նու բաշայ բռնում, կրծկործում, ծարս ծարս լնում, ետաւ մինմ'նու ճկատին, ըթին, լանջին ջուխտըլափակ ընդհե'նց չեկում, ընդհե'նց չեկում, ասես թա էն մին ձիանը լըփըլերերը փորը թափեց, կիրկիժը ցրե տուաւ։ Ամմա իսկի մին մնաս չի լնում։ Խեղճ էշերին անումն ա կոտրուած, փիս եր իլած, ամմա էշերին սէրին մ'նան աննման սէր։ Ամիրիկայումն էլ, Համադանումն էլ իսկի գտնուիլ չի։ Հե'նց սէր են անում, հե'նց սէր են անում, որ ասուիլ չի գեալ։ Ըջըճալս ոտ են կենում, մինմ'նու բաշը կծում, կրծկործում, հռհռամ, թող թող ի-

նում, խնդուողի տամ, էլհա ծարս ծարս ինում, մինմնու ընջուկայ, պկայ բռնում, եալլի տամ, ետաւ կնդապար, առի վռըկալին էլ ձիրազ բայաթիհն եր օնում:

Ապրանքները, աման օր ըսդի 2ին-Մաչինի մին թատրոն սրքեկան ետը, էլհա սկսում են ըրածիլ, պատճառն որ թատրոնի օյինպաղուլթիւնը մարսեցնում ա իւրանց կերածը:

Մարաս մօտի գեղերում, չէներքում էլ մէջը ջղով (վիրաւորեալ) ձի չի մնամ, էլ սոխիլը եարու, քոսոտ ջորի, մեխաւ ընկած թոփալ կաղլիկ էլ չի մնամ, էլ լղար, անկի դէառած պառաւ կով, գեումաչ չի մնամ. էլ, ընկած տեղան չուանաւ օժաւ երկալած, զօռաւ գեարունքհան ըրած թրքոտ եզնը, գեումաչ չի մնամ, լոխ էլ դժրթիւնաւ բերում են ըս տեղ, չուրու սարաս վոր գեալը օտում են Ըստծու տուած խոտան, էլհա եղըկալում:

Ե.

Մին ըրմնալի, զրմնալի բէան:—Աման տաւար, գեումաչ, ձի, էլ հոնց ա ճնանչում իւրան տէրնը ըլաճուկը, աման ըրիկիւն (երեկոյ) թուչ գեալիս ա, ոտը կենում իւրան տէրնը ըլըճուկին ըռաչին: Պատճառն որ ըլաճուկները աման ժմանակ մին տեղ չեն մնամ. գեղերան չուրու սար հանիլը շատ տեղեր են փոխուում քոչի հետ: Ըսդրանայ կըման հիպու որ մին տեղի ըրըծելի խոտը հռանում ա, փոխուում են օրիչ տեղ:—Հիպու որ ըրկիւնանն

ապրանքը գեալիս ա նոր վորթողած, վերջի շինած ըլաճուկը, նախիրը մուտացած ժմանակ, կթի կովերը, գեումաչը կովերը սկսում են մինմնու հետայ բռանչիլ, տռնկալ. որթերը, մողիններն էլ իւրանց կապուտուած տեղերիցն են սկսում բռանչիլ, տռնկալ. մերերը էն սհաթումը ճնանչում են իւրանց որթերին, մողիններին ձեները, թուչ գինամ ձեներին երայ: Ըսդրանց հետան էլ կարգաւ գինամեն հերինջ, աջառ, ձի ու էչ, ոտը կենում իւրանց տէրնը դրանը:

Կթի կով, գիւշակով ըրկիւնանց եա իգնըրուտան (այգարօտ) կործերը շարխած, կաթնաւ լիքը ետ են դէառնում: Որթերը, մողինները իւրանց մերերը որ տեսնում չեն (երբ տեսնում են իւրեանց մայրերը) ուրախանում են, լոք լոք անում, չաթունները ձիգ ձիգ անում, բիհրերին չորս կողմաւը չոռտու չոռտու անում, օժաւ քաշ քաշ անում կապերը, որ բիհրերը պուք տան, իւրանց մօրանց կաթնը ծծեն: Ամա հիպու որ կարում չեն, որ պուք տան, բըռնչբառանչ են գեամ (յաճախակի բառանչում են), հազինները պուղի բուղի անում: Կովերը, գեումաչը կովերն էլ մուտանում են իւրանց խոխորցը, լիւզ տամ ընդրանց ճախատները, պոկերը, կովին տակերը, մէջքերը, կողքերը, տունդերը, հենց շինում, գիւսսես Խնկիլի հարսնի դաշանկ սանդրած գլոխ ինի: Էսա ըսդի լիւզ տալաւ, պալըչուրեւաւ մերերը զըրդարում են իւրանց ըրախորցը աման տեղերը: Որթերը, մողիններն էլ խելունք ոտ են կենում, վյելում (վայելում) իւրանց մօրանց սէրը, գուլթը, խնամբը:

Ամմա մղամեր¹⁾ որթեբը եշում չեն իւրանց մօրանցը լիւզ տալին ու սէրին, օժաւ քաշում են, պուր տամ բիհրը, ծծում իւրանց մօր կաթը:

Հունց որ աման կնեկ, աման հարսնը, աման աղջիկ մին ըրիւկիւնը, մին էլ իգնըրուտան եկած ժմանակ կթում են կովերը, գեումշակովները, ըսդհենց էլ Անան: Անան դաշէանկ կապում էր նախշուն գոգնոցը, եր քաշում թեքերը, եր օնում կթեշը, սկսում կթել կովերը: Առաջ որթը եա մողին մին խրեկ ծծցնում էր իւրան մօր կաթնը, ետաւ ետ քաշում, կապում մօր-կովին — ըռաջի ոններան, ետաւ կթում: Մին կովը կթելան, պրծնելան ետը — քանդում ա որթին կապը, որ ծծի ծծերում մնացած իւրան բեթին կաթը: Հիպու որ ըսդհենց կթելաւ պրծնում ա կովերը, ընդրա ետը (յետ ախորիկ) կրթում ա գեումշակովները, ամմա առաջ էրկու ծծերի կաթնը կթում ա, ետաւ էլ էն մին էրկու ծծերի կաթնը:

Որթը ստակած եա գիւլ կերած կովին տակը քցում են մին գեառնը: Էն կովերը, որ գեառները ընդունում են, եր են օնում էն գեառները իւրանց որթերի տեղ, սիրում են, կաթն են տալիս. էն կովերը, որ չեն ընդունում գեառները, իւրանց ստակած եա գիւլի կերած որթերի կաշիները մաշկում են, չուրուցնում, մէջերը չոր խոտ լցնում, կթելու

¹⁾ Տեղական բարբառով մղամեր են կոչուում երկու տարեկան որթերն, որոց մայրերն չլղանալու պատճառաւ կաթ են տալիս և երկրորդ տարում:

ժմանակ մին խրեկ նարին աղ շաղ տամ կաշիների երրայ, դնում կովերի առաջ: Կովերը ճնանչում են իւրանց որթերի կաշիները, լիւզ են տամ աղը, ըսդհենց կթում են:

Գել կովեր, խամ հերինջներ էլ կան, տուած կաթնը քացի տուող, թափող կովեր էլ կան: Ըսդրանք կթիլը աման կնկան, հարսնի, ըղջկան բէան չի, ուստա կնկան, հարսնի, ըղջկան բէան ա: Ըսդհենց կովերը կթող ուստա կնանիք, հարսներ, ըղջկէք բարակ ձենաւ կովերի անունները տալաւ համուղ համուղ կանչում են:

«Նոռնիկ, Նոռնիկ, նանամ նանամ,
Չամամ, Չամամ, նանամ նանամ,
Ծաղիկ, Ծաղիկ, պիժոճմ պիժոճմ,
Խուրմամ, Խուրմամ պիժոճմ պիժոճմ»:

Գեարունքին տաւարները աղ շառ են սիրում. Անան պել կովերը, հերինջները աղ տալաւ էր կրթում. աղի կոռճը դնում էր ընդրանց ըռաջին, լիւզին տամ, ինքն էլ կթում էր:

Կաթները կթելան ետը լցնում են չարխի զըղդանների մէջ, վառում կրակները, տըցնում, հիպու որ մրմանդում ա կաթնը, մերում են (մակարեկ): Ետաւ դշտերում մաղում են ցորնի ալիւրը, շղաղում, հունցում, կտորում բիւլեր, սաջերը դնում կրակներին երրայ, թխում եօխա հաց: Տւարած, որթարած լոխ էլ հւարում են օրեքը. չօբաններն էլ մին մին չօբան թողում են ոխճարներին կշտին օբոցը մօտ, սիւրունների չորս կողմերումը պահապան դնում դեռ դեռ չները, իւրանք գեալիս ըլը:

ճուղիներն, որ օտեն ըրկիւնահացը: Քցում են սուփ-
րաները, շարում եօխա հաց, պանիր, մածուն,
իրես (սեր) կաթնը, թանաւ, կաթնաւ, չուրսը բիւ-
լոր նստում, օտում, կշտանում, Ըստծու փառք
տալիս: Թա որ քղաքի մարդ եա փռանկստանցի էս
չօբաններին, տւրծներին չանք օտէր, սարի ցորտ
ցորտ ջուրն էլ էնչանք երրայ խմէր, բալքի էն գի-
շերում մեռնէր եա լիւսին հասնէր ոչ. եա ճաքէր
եա հաքիմ չի հսնէր: Ամմա ըսդրանք սկերած են,
հինչբան էլ օտում են, մարսում են, հլցնում:

Աման ըրկիւն էս օրէքը հենց ա ինում համ
հրսննքատոն ինի համ էլ սպատոն: Լիւսնկի եա
ճրագի լիւսում նստոտում են ըս տեղ, ը տեղ, ըն
տեղ մարդ, կնեկ, փեսայ, հարս, տղայ, աղջիկ:
Չօբանները շուի են ածում, գերունարածները՝ թիւ-
թէակ, տւարածներն էլ պկոյ: Որը զոփի ածում,
որը զոփի ա պար գեամ. որը լազկի ա ածում, որը
լազկի ա պար գեամ. որը շիքեսատա ա ածում, որը
շիքեսատա ա կանչում. որը քայաթի շիրագ ա ա-
ծում, որ էս հանգաւ խաղ ասում, որը մուխամմազ՝
ածում, որը մուխամմազ՝ ասում, որը պար ա գեամ,
որը ծափ տամ, որը կքի մնան սուլուլ ա տամ,
որը չըթմա թխում, որը ուրխանում ա, որը տրտմում.
որը ծծաղում, որը լաց լինում, որը ջնջորում ա, որը
մտածում, որը ան ա քաշում, որը թառանչ, որը
ուրխութիւնան թիւ ա անում թա թռչի, որին
գլխին էլ աշխարհքս սե ա մթնում: Էլ ո՞ր մինը ասեմ,
ո՞ր մինը չասեմ, ո՞ր մինը գերբեմ, ո՞ր մինը թողեմ:

Սերտն, որ կայ, հենց ա լհա մին մթեն, խոր

կարան (քարայր) ինի: Հո՛ւ կը կարայ գիտայ թա էն
խոր, մթեն, խւարաւ ծածկուած կրանում հի՛նչ տե-
սակ ասլան կայ մրափած, քանի՞ տեսակ գեաղան
կայ մրքիելիս: Հո՛ւնց որ թիւանկին ձենը, գիւլին
տրաքոցը գիւրթնցնում ա կարաններում մրափած
գեաղանները, ըսդենց էլ զոռնա, քեսամանչա, թառ
ու սագ, սանթուռ ու շուի, թիւթէակ ու պկոյ
գիւրթնցնում են մարդոց սրտերի կարաններում քոն
իլած եա մրափած ուրխութիւն, տրտմութիւն, ծիծաղ,
լէաց, սէր, ցաւ, պար, ըրտասուենք: Պիծիները, որ
հոգ չօնեն, մտածմունք չօնեն, ծափ են տամ, պար
գեամ: Ջահիլ տղէք ու ըղջկէք, որ եա նշանուած
են եա ըշքըդրած տեղ օնեն, էլ իւրի էշխաւ ածում
են, կանչում, պար գեամ: Մին տարան եա էրկու
տարան պատկուած փոէքն ու հարսները, որ ըրկիւ-
նանց ըրկիւն են մինմնու իրես տեսնում, ուրխո-
թիւն են անում, խաղ ասում, պար գեամ: Մէջ
մարդ, մէջ կնեկ, հլիւոր, պառաւ իւրանց մետքն են
բերում իւրանց մեռած տղէքն ու ըղջկէքը, թոռնե-
րն ու ըղգականները, անքաշում, տրտմում, քա-
շում մին անկիւն, մինակ թաքուն ջնջորում, լաց
լինում:

Մինն ասում ա լաց ինիլաւ ինքն իւրան. «Ա՛խ,
ըներանկ (երանի) հնցած տարի ըս օրին, իմ սրտի
սին Մէքին սաղ էր. ամմա մհեկ մեռած ա»:

Էն մինը՝ ըրտսունքերը սելի մնան չռչուցնելաւ
ասում ա, «Ջոխտ աչքս մին բիւնաւ գիւս պրծնի,
Սայի՛, մեկալ տարին սաղ էր, էս չօբաններին հետ
շուի էր ածում».....

Մեկալը. «Քար կտրուեմ, չուրանամ, Վարդի, չորս ամիս ըսդրանայ առաջ էս ըզկոյ հետ բիւրդ իր գերզում, մհեկ էլ ըրեւում չես քո հընկրտտանց հետ»:

Մեկսալը (միւսն). «Ջոխտ աչքաւ քուռանամ, Գիւզի, էրկու տարի առաջ թիւթէակ էր ամում էս գերունարածների հետ: Աչքերս էլ տեսնում չեն քու էդ շումալ բճյը, անշուկներս էլ լսում չեն քու հրեշտակի ձէնը, քու թիւթէակի հանգերը»:

Մին օրիշը. «Հիւզիս քը մատաղ, Մարեան. նըշանած աղջիկ էր, թա որ սաղ ինէր, մհեկ մին ըրախայ էլ օնէր: Գործակալին հիւզին սուտանան տանի, որ չհաս ըրաւ, ըրախաս էլ դէարդի եկը, մեռաւ, իւրան նշանածն էլ»:

Մին օրիշը. «Քար կտրուեմ բալամ. քար օտեմ, բացախ լսմեմ, Ջարի, ճակատս պենդ ա, մեռնում էլ չեմ, թա պրծնեմ, էլ լիւս աշխար չի տեսնամ: Սբարին (պատճառ եղողին) խոխերքը կտորուին, հացը թորնան չի կենայ, ցորեն հնձի, գետրի օտի, օխտը չէն շուգեայ, փորը կշտանայ ոչ, մահը սետ չէր (պատճառն մահը չէր. բնական մահուամբ չմեռաւ) մեր տէրը չհաս ըրաւ...»:

Սարգիսն աման հանդ համ լէաւ ամում ա համ էլ կանչում. ձենն էլ շատ լէաւ ա, խայաթու մնան բարակ, կիւտպաթունի մնան կակուզ, մեղրի մնան էլ համուզ: Հիպու որ շուին ամում ա, պրծնում, հտաւ էլ խաղ ա ասում: Ածիլ էլ կայ, ածիլ էլ. ասիլ էլ կայ, ասիլ էլ: Սարգիսը հեհն էջխաւ ամում ա, հեհն ըզատաւ (սիրաւառ սոխակի նման

եռանդազին երգում է) ասում ա, որ մարդ լսած ժմանակ հայիլ մայիլ ա ինում:

Անան ու Սարգիսը հենց սէրաւ ին, հենց սէրաւ ին, դիւ ասես թա Անան ապրում էր Սրգիսին սրտումը, Սարգիսն էլ Անուն սրտումը: Հունց որ մարդի հիւզին ջոկ ա, մարմինը ջոկ. ամմա հիւզի, մարմին հենց միաւորուած են, որ տանողին աչքին մին մարդ ա ըրեում: Էսա ըսդհենց ին Սարգիսն ու Անան էլ: Ամմա հունց որ հիւզին ջուկուեղան ետը մարմինը մեռնում ա, էլ ապրում չի. Սարգիսն ու Անան էլ էնչանք սէրաւ ին, էնչանք սէրաւ ին, Աստուծ ոչ անէր, թա որ ըսդրանցանայ մինին գլոխը մին փորձանք գետր, էն մինն էլ ապրիլ չէր, կը մեռնէր: Պատճառն որ Սարգիսն ու Անան պիծի ժմընականց մին գեղում ծնուած, խոխայ ժմընականց խաղ ըրած, ասած, խօսած, մին տեղ սար գինացած, մին տեղ նստած, երկացած, մին մին ծափ տուած, պար եկած, աման օր մինմնու իրես տեսած, մծացած, սէրած, սիրուած ին: Ղորդ ա չօբանին, զորդ ա գեղում, սրերում, ձուրերում ապրած ին, ամմա իւրանց գերուներին մնան անմեղ, խոնարհ ու բարի ին: Մհեկ, որ մծացալ ին, աբուռը, հայան, պտառանքը, նամուսը աման հնչի եաղթում ին: Այն Զարաբաղ, քու վեզին ու ջրին մատաղ, քու տափին ու երրկինքին մատաղ, քու ըրիգնակին ու լիւսննկին մատաղ, քու տղըմարդին ու օղլուշաղին մատաղ, քու նամուս ու զըյրաթին մատաղ, քու արուռ ու Գային մատաղ, քու հմօթին ու պտկուանքին մատաղ: Զհալի, քղաքի տղոց ու

ըղջիւորանց մշան սլեթա չին, ըրեսին փէարտաները սլտառուած չին. դեռ հալա համօթն ու պտկառանքը կընընչկարմուրի (ծիածան) մշան ուէանկ ուէանկ չըփղչափաղ ին անում Սրգիսին ու Անուն իրեսներին, ու աման մարդի ու օղլուշաղի իրեսներին: Անան մծացալ ա, էլ հմանչում ա թա պար գեայ: Աման մարդի բնոթին մին չի, մարդոց հմբարքաւը բնոթին կայ. Անան պար ա գեամ մինակ էն ժմանակ, հիպու որ իւրան մերը մի քանի հետ աւսում ա «պար եկ»: Օրիշ ժմանակ Անան պար ա գեամ հիւգուաւ, ծափ տամ մտքաւ, ուրխոթին աւսում սրտաւ: Թա հինչ տեսակ ասլաններ են մրափում Սրգիսին ու Անուն սրտերումը, էդ թողում ենը, որ Տմբլաչի-Խաչան ապերը գերըի, պատճառն որ զուրնա ածող ա, տկլբաղ թակող ա, ըսդի բըներում ուստա ա, լէաւ ա գիտում, գլոխ ըսդի բըներան դիւս ա գեամ:

Չօբանները էլլըհա գինամ են, ոխճարները քըչում խոտ տեղեր:

2.

Կսըպատում մնացողներն էլ հպարապ նստած չին: Աման մարդ ցեաքեաւ չփարալ էր իւրան բաղը, բօստանը, արտերը. կտրալ էր թնակի մանները, տնկոտալ սարինները, սրեմնաւ կպոտալ սարիններան մանները, դիւս կրալ կտորուած ճղները, քնդալ թըթի ծռերին չոր չոր ճղները, լէաւ բհալ թանակների, ծռերի տակերը: Աման մարդ ծմական կտրալ էր,

բերալ տոն իւրան ըլաթին հետի կոտորակ, համնը մասան, մաճ, լիւծ, մուսուխը, սամի, գետւրծավար, մճկըլճպատ, հուտղճպատ. պտրաստալ խուփ, ճապան, կողան, սմբետան, սրմըքցի: Աման մարդ վարալ էր գերունանի, հաճար, կուհատ, գերունքգեարի, սորէկ, լոբի, խաշխաշ, բեկլայ, հիւլեոնը, դարդուգալի. բօստաններում էլ գեազար, բեղկ, տակ, սողան, սխտոր և օրիշ կննչեղան: Մեր հլիւոր պապինները սրմելիս ետ են անում գետիները մջքերան, զիրաւ (գիւրեաւ պար. հոլով) տամ փափախների գլոխներաւը, ետաւ սերմում գեազարի, բեղկի, տակի, սողանի, սխտորի սերմերը, հանցու որ մեծ մեծ ինեն, գեռ գեռ բռնեն ըսդրանց գլխները, գոնդերը:

Ալաթը վարում են մին ջոխտ գետումաշաւ, մին ջոխտ էլ եղնաւ. գետումաշները քշում ա մաճկալը, եղններն էլ քշում ա հոտաղը: Էրկու ջոխտը միասին աւսում ա չորուց:

Ըլթալարը պրծնելան ետը պտրաստում են մհեկ էլ գիւթնացիլ անիլ: Աման գիւթնատէր պտրաստում ա գիւթանի ատամնը, էշը, թորը, խրազանը, մաճը, մճախըները, թելը, կաքելը, փամիալը, գերուգանը, զոնին, մեծ-ակնը, սլծիփակնը, ըութակները, գետւրծավարները: Գիւթնակապ ուստէքն էլ գեալիս են, հուրեգաւ տաշում, տիւրաւ ծկոտում, աման հինչ իւրանց տղերում պնդցնում: Փուկարար ուստէքն էլ կըրգանակները եր կալած գեալիս են, փոկ բաշում եզան խամ կաչինները, լիւսում ճապանները, կողանները: Դամըլի ուստաններն էլ զօղում են գիւթանի խուփ, ճելիչ

Ճմրարակ: Կնանիքն էլ տներում պտրաստում են սմբուտան, սրմբկորեկ, սրմբքցի, սրմբխուրջին: Աման գիւթանի լծեցին հենգ ջոխտ գեումաշ, հենգ ջոխտ էլ եղներ: Մին մաճկալ, մին մճկլլաղբեր, հենգ էլ հոտաղ գեութանները տարան, սկսեցին վարիլ: Կորեկները պրծնելան հտը դիւթնացիլն էլ պրծան լէաւ լէաւ հոռվուլներ տալաւ: Գիւթանաւորի էս հոռվուլները գերըրլը աման թանակ լազտողի բէան չի, մինակ Կսրպտեցի բանաստեծ Յարութիւնին բէանն ա որ գերըրի:

Գիւթնացիլը պրծան, խոտերը հսալ ին, պէտում էր հարիլ, չուրուցնել, դիզել, հանցու որ ձմեռնը տաւար, գեումաշ, ձի, էշ մնար ոչ սոված: Սրեցին դարեւազները, հրեցին խոտերը, մին լէաւ չուրուցրին, առաջ թուփակ թուփակ դրսեցին չուրացած խոտերը. մին քանի թուփակ մինմնու երրայ դրին, դէառաւ թուփ. էս թուփերն էլ արաբաներաւ կրեցին, մինմնու երրայ դրսեցին կալերին, գեումերին կշտերըին, իլաւ դէզ:

Թոթն էլ հսալ էր, կաթուկ էր տամ: Աման թութատէր պտրաստեց չատիր կտաւը, թակը, մին կողման թափեց հսած թոթը, ածեց կրսներին մէջ, մին կողման էլ սարքեց քեարխանի դազանը, սարփուճը, լիւլան, նովը, օշնակները: Ըսգրանք տղատեղ սղբցնելան հտը կապեցին ջուրը նովերի երրայ, վռեցին կրակներ դազանների տակ, թոթերը թփելաւ, արաղը քշելաւ պրծան, տանայ մհար էլ քշեցին թիւնդ արաղ: Ծախու արաղները լցրին

ռումըոց մէջ, տանայ արաղն էլ կուպրունների մէջ, պրծան:

Գեարի, ցորեն էլ հանելաւ ին:

Է.

Աման սուրը ծեգին տաւրած, գերունարած երա կենում քնըտեղայ, իգնարօտ տանում ըրսլուա (առանց երեսը լուանալու) տաւարները, գեումաշները, գեառները, ձիանքը, էշերը:

Ըղջկերը, հարսներն էլ կանուխ գիւթնանում են, եր ծնում կոթերը, դորակները, կոլաները, փարչերը, վաղում աղբիւրը, լցում ջրաւ էդ ամանները, լուանում իրեսները, մին մին կարճ աղօթք անում, իրեսները խշհանում, լիքը ամանները դնում ուսերին, ետ գեալիս օրէքը:

Ընելի բէան ու գեործ չատ կայ. պէտում ա ըրկիւնան մերած մածունները հարել, ամանները, քսակները, տոպրակները լոխ էլ դրտակել, հանցու որ թափուր, պատրաստ ինեն, որ նոր կթելիք կթներին, շինելիք պանիրներին տեղ ինի: Աման կնեկ, հարսնը, աղջիկ իրեք ոննանի կախանան կախեց խնեցին. «Յիսուս Քրիստոս» ասեց, խնեցուն մէջ թափեց մածունները, հարեց, կարագ եղը թանան ջոկեց, կարագը խառնեց կարագ եղին հետ, հալեց, ածեց երղամանին մէջ, թանն էլ պարան տուաւ մեծ քսակին մէջ, քսակին ռեխը պենդ կապեց, դրաւ սալ քարին երրայ, մին գեռ սալ քար էլ բըսակին երրայ, որ քամուի չըրթանի մհար: Էրե-

կուան մայա տուած պանիրներն էլ տոպրակներան հնեցին, մեծ մեծ կտորեցին, աղաւ ըրին, ըրեում ը փռեցին, որ չուրանայ, աղ օտի: Ետաւ ամանները լոխ լուացին, ըրեում չուրուցրին, տղստեղ սքսքեցին: Անան էլ իւրանցը ըրաւ, պրծաւ:

Անուն մեր հերիքնաղը՝ օրհնում էր իւրան աղջիկը. «Անն, ծաղկես դիւ, Աստուծ պահի բեղ, մուրատիդ հասնես, բարաւ կապենք կնընչկարմուրդ»: Տեսնող կնանիք ու հարսներ էլ ասում ին. «Շատ ապրի Անան, հալալ ինի իւրան ծծած ծեծը, իւրան կերած հացը: Օխնուի էն տոնը, էն օճախը, որ տեղ մծացալ ա Անան, օխնուի էն հերն ու մերն, որ ըսգի շէնքաւ շնորհքաւ աղջիկ են մծցրալ: Ըներանկ էն տանը, որ Անան ըն տեղ հարսնը կ'ինի. բախտաւոր էն տղին, որ քեզ կ'օգի. հինչ դռնաւ որ մտնես, դրախտ կը շինես»:

Չեշտ էր: Կովերը բռնչելաւ եկին իգնըրուտան, գեռւմշակովերն էլ տռնկալաւ: Հարսնը, կնեկ, աղջիկ էլլըհա կթեցին, տքցրին, մրեցին: Եկին տւարածներն էլ, լոխին ոնները շղթաթախ, պռըռտած, տրեխ, գիւլպայ, փթաւայ, հետկի ջրի մէջ ջրխալիս: Աման տւարած հանեց տրեխները, գիւլպաները, ետ տուաւ հետկի, փթաւայ, սրբեց պռըռտած ոնները, գեցաւ չոր գիւլպայ, զիրաւ (զիւրեաւ) տուաւ հետկի, փթաւայ: Հիւր տրեխները ծակուած ին, կրկատեց, հիւր տրեխներ առի մաշուած, անպէտ էր, մին ջոխտ տըրխացու կաշի, մին խրեկ փոկացու եր կալաւ, հանցու որ համ տաւարը տանի, պահի համ էլ փոկքաշի իւրան մհար տրեխ անի, գենայ (զգենուլ բաւ):

Տւարած, որթարած, հացը կերաւ, որը իւրան ուրական ուտացուք հացը, պանիրը դրաւ գետիկին մէջ, կապեց իւրան մէջքին, որ հաց, եղուշոր դրաւ չանթումը, որը տղուարեց պիծի խուրջինումը, իւրան տաւարը, որթերը էլլըհա քչեց արօտ: Օրոց մէջ մնացող մարդիկը պաբապ չ'ին, չօբաններին մհար տրեխ ին անում:

Կնանիքը, հարսները, ըղջիկքն էլ քամուած, թնձրացած թաները լցրին տաշտերին մէջ, նարին աղ չաղ տուին երրայ, մին լէաւ ճմռեցին, ճմրթեցին, ետաւ հուցեցին, իւրիւր քցեցին: Կնանիքը «Յիսուս Քրիստոս» ըսեցին, հունցած թանին երրայ խշրհեցին (խաշակնքել) ետաւ սկսեցին բլթել, ու խոնչաներին, տախտակներին, թերմաշ մեղարներին երրայ բէանդուով նախշուն շարել ըրեի տակ, հանցու որ չուրանայ: Հըրեցին չուրացած չորթանները, տղրեցին. նոր հարած թներան ըւացածները տըրցրին, կտրուեց, տակի չումաթը դէն ըծեցին, չորն էլ լցրին ամանների մէջ, հանցու որ խառնեն կաբազ եղի հետ, օտեն:

Կսորը մօտ էր. ըփեցին կաթնաւ, թանաւ (պահոց օրերը պահում են սրբութեամբ) պտրստեցին ոխճարների, գերոնների շներին, լակոտներին լաղեռը, պտրստեցին տոպրակ, քսակ, կիւշ, դազան: Ոխճարներն եկին. չօբան, կնեկ, հարսնը մին մին աման եր կալած կթեց, լցրուց մեծ դազանի մէջ կաթները, տար տար տուաւ պանրի մայան. ետաւ կնանիքն ու հարսները նոր պանիրները լցրին քսակե-

րին, տոպրակներին մէջ, ետ դէառան օրէքը: Աման չօքան ձեն տուաւ իւրան գերոնրածին:

— Հէ հէ հէ Գիւգիւ (Մոսի, Մարտի, և այլն), հէ Գիւգիւ:

— Հէյ հէյ հէյ:

— Ա դա գեառները թիւլ ըրա է գեառները, գեառները:

Մին էլ էն ես տեսնում, գեառները տմակները թող թող ընելաւ, մկկալաւ, էն գետիով հէօլերն էլ կճիւղները ցեց կալած, դժժըտակած վաղ տուին, ոխճար ու էժ էլ ըս կիւսաս վաղեց մկկալաւ, մինմնու խոնուեցիւն, մին աչք ճպելում գտաւ աման գեառնը իւրան մերը, աման հէօլ էլ իւրանը. մկկոցան դրնդաց, ըրոտաց, գետովգետովաց սար ու ձոր: Մին էլ էն տեսար, գիրթ կտրուեց մկկոցը. գեառներն ու հէօլերը չուքեցին իւրանց ըռաջի էրկու ոնների երրայ, սկսան գիւրգեաճ գիւրգեաճ ծծել, բերանները փրփրցնել, բէազի բէազի էլ դիւնչաւ մօրը կործին տըրքցնել:

Չօքանները չներին լակ չեն տամ ոչ գիշեր, ոչ էլ ըրիւկին, հանցու որ չուրու լիւս զարթին կենան, ոխճար, գեառնը գիւլի, գետղի չի տան. լակը մինակ տալիս են կօքան կօք: Չօքան, գերոնրած չներին հետի, մինմնուանայ հեռի հեռի լկաման են շինում, հանցու որ չները կու չանեն: Տափում փոսեր են շինում, քրերաւ փոսերին կողքերը, տակերը թակում, սնդցնում, լկաման շինում: Թան, չոր, բըրած հաց, նալի պանրի փշրանը խառնալին, լակ շինալ բերալ կնանիքն զազաններաւ: Չօ-

քան, գերոնրած բժնեցին լակերը. գեռ գեռ չները, հազիները սուլի բուլի ընելաւ, լոր լոր ընելաւ վաղ տուին ամաքը իւրանց լիւմանին երրայ, գիւրգեաճ գիւրգեաճ, մոմալաւ, մըթմըթալաւ լկեցին, լրփլրփորեցին դէս ու դէն երչելաւ, լակամաններին պատերը, տակերն էլ թերթեցին: Լակը ճելի պրծըցնող չները վաղ տուին, մինը էս լկուտին խղրկոթան բոնեց, թփըհարեց, շարտեց, լակը խեց, լափեց, էն մինն էլ էն լկուտին մէջքան կծեց, տափին գրըխցրուց, կրանչոցը ասմանը հացրուց: Կնչոցին երրայ չները լոխ հըրուեցին, գլխները լսլանի մընան ցցած, կեարդանները գեառ գեառ տնկած, քթերն ու մուրթները հարած, ճիւղները դնջած, հազիները կոնդիւրըչիկ մէջքերին երրայ ծալ ծալ բրած, քուլու կացան, ծարս ծարս իլան. թանթիւները մինմնու օթի գրան, մինմնու բաշ, ըռելս, քեթ, անջուկ ճուլթուտեցին, պտուտեցին, մոմալային, խոխուացին, բիւրդ տուին, բենբակ գերդեցին: Չօքանները նի հսան, չներին անունները տալաւ կղնուեցին, ճըղճըղացին. «Ալբաշ, Դափլան, Պօղլար, Չամբէար, Ասլան, կորէր, քշուեցէր, հուացէր, դէ հա, դէ հա»: Զները չօքաններին կզակին երչեցին ոչ: Չօքանները նի հսան, հինչ նի հսան. հիւնի չօմաղաւ մին ըսդրա, մին ընդրա գերակին տըրքցրին, մինմնուանայ հոցրին: Զների աման բնոթիւնը գերիլը աման ա ժ ժ ո կողքցողի բէան չի. Փռանկստանում մին մարդ չները կերակրելու մհար մին միլիօն ֆռանկ ա կտակալ: Մին ընկերութիւն էլ կայ Փռանկստանում, որ ասուում ա

«Շնաղարման ընկերութիւն»։ Զներին արարմունքը էսա ըսդրանք լէաւ կը գերընն, պատճառն որ շնորին իլիկն ու ծիլիկը քնած են։

Զօբանները գինացին հաց օտիլ։ Գեառները հէօլերը կշտացալ ին ծծելայ, խաղ ին անում իւրանց մօրանց հետ։ Մերերն էլ պշպշորում ին իւրանց գերուներին ճակատները, աչքերը, պկերը։ Միւրուների կշտերքի շօբանները սկսեցին շուի ածիլ, ոխճար, գեառնը նստոտեցին, համ անջուկ ին դնում շուոց ձեներին համ սէրուն սէրուն արունճ անում։ Մարդ, որ գերուներին արունճը տեսնում ա, օղում ա թա վեց աչք էլ փոխ օնի, թմաշա անի։

Մինակ էն գեերով էծերն ու հէօլերը մհալ չին դնում էն շուոց համուղ ձենին, որ նստոտեն, արունճ անեն, կերածները մարսին։ Հունց որ կըրգացող չար տղէքը եշում չեն իւրանց վրժըպտներին ըռխին. նըստած տեղը ես դասի ժմանակ չըթիւն են անում. էսա ըսդհենց ին էն սուտանայ էծերն ու հէօլերն էլ։ Էն գեերով էծերն ու հէօլերը ծարս ծարս ին ինում, նստոտած ոխճարներին, գեառներին գլխաւ գէս ու գէն մաղալլախի ին խաղում, զոփի, եալանի փահլուանի ին տամ, չըչարում գեառնը ու ոխճարը։ Լիւսահիւզի մեր պապերը ասում ին. «Քրիստոս արդարները ոխճարի ա նմանցրալ, մեղաւորներն էլ էծի»։ Ըծերին բնութիւնը շատ լէաւ գերալ ա լիւսահիւզի Ադամ-աղբարը։ Հզար ափսոս, ա կիդի Գարւին։

Զօբանները մին աչք ճպելում գեառները ջուկեցին. էլլհա ոխճար, գեառնը տարան խոտ տեղերը։

Աման օր էսա ըսդհենց ա սար գինացողների բէանը-գետրծը։

Ը.

Ջատ տարիներում ապրիլ, մայիս ամիսներում շէթաւ, էրկու շէթաւ, բէաղի էլ ամաւ Մաւ սարը իրիպնակի, ըրևի իրես չի տեսնում. սարին տական ես շատ կէսան շուրու կատարը ծածկուած ա ինում բշթոդպաւ։ Հենց հմարի թա գշերն էլ ա գշեր, ցիրեկն էլ ա գշեր։ Ըսդի քշաթոդպը առաջ նարին նարին շաղում ա, ետաւ բարակ բարակ մզմզամ, ետաւ, ծլլըկթ անում. մին խօքըաւ ոչ մրդըլտրի թոր ա գեամ, ոչ ետ օնում, կտրում։ Արըբաղի հաւան ոչ օրացուցի կզակին ա մհալ դընում, ոչ տօնացուցի ըռխին ա եշում, ոչ էլ եփբեմ-վերտու ըսածին անկուջ օնում։ Արըբաղի հէին մհար օրացուց չինող փլըսոփայ ուստան հալա իւրան մօրը փորան ծնալ չի։

Ջէթաւ, էրկու շէթաւ սոված մնացած գիւլ, աղուէս, շաղալ, գեազան, լոխ էլ ըստի մին քշաթոդպ օրի, քշաթոդպ մթնըգշերի են եշում, հանցու որ մին որս անեն, իւրանց սոված փորերը կշտացնեն, պնդցնեն։ Հունց որ գշեր ցերէկ կատուները մարաղ կացած, մոկներին հետը կտրած են ինում, աղուէսները՝ հւերին, չլղանը՝ ճուտերին, զիրդին՝ ծտերին, սուտանան էլ մարդոց, ըսդհենց էլ գիւլերը գշեր ցիրեկ ոխճարներին, գերուներին, տւրներին հետը կտած են կենում։ Գշերը մին էլ

լսում ես, որ առաջ մին քալթառ գիւլ էրկեան
զուգա տուաւ, օճնաց «Աւու՛ւ ւ՛ւ ւ՛ւ»: Ետաւ մնա-
ցած գիւլերն էլ ըսդրա հետան, լոխ մին տեղ
սկսեցին Քիւրդի բայաթու դասկեարլը (նաքարատ).
«Աւու աւու աւու աւու»: Հենց գիտաս թա Ըստծու
իրեսն եր բրբառում են, որս օղում: Զտես, խամ
մարդ որ ըռջի բերան լսում չի գիւլերին զուգան,
ըլալուչը՝, օճնուցը՝, մարմինը սրսըլատում ա, սեր-
տը՝ թմփթմփամ, ջանը սուսում, մետքը զրգանդում,
ծնկները թուլանում, ոննան չուրու գլխը զողում,
մաղերը փշաքաղում, հիւզին էլ թռթռում: Ամմա
չօբանները, գերճնարածները, տւրածները ըդի բնե-
րում ուստա են, հենց են լհա սուտունին հետ
կռուող Միքայէլ հրեշտակն ինեն. ըսդրանց մհար
եա գիւլերը օճնած եա կշեղակը չռչուացած, լհա
մին ա. պատճառն որ չօբաններն էլ Զօբանների
իւնիվերսդետայ գիւս եկած, տիբլոմաթիկայ ստա-
ցած են: Ըներն էլ պակաս ուստա չեն. լհա որ
գիւլերին զուգան լսում չեն, աչքերը չորս են բա-
նում, սիւրիւններին չորս կիւսաւը չարխ են տամ,
գիրաւ (զհօտիւ) չռուռչուռու անում, կնձկոնձում,
ոտ քաշում, գը եր լոք տամ, գը վոր լոք տամ.
էլլհա չարխ տամ: Զօբաններն թիւանկները ճռճռ-
ցնում են գը պի ուռնոցի ձենը եկած տեղը, հան-
ցու որ գիւլերը վախեն, հռանան, կորչեն: Ամմա
գիւլերն էլ չօբաներան ու իւրանց շներան պակաս
ուստա չեն, գեաղանների համբալսրանայ գիւսեկած
են, *ասլան* պրօփեսօրայ, *կոկորթիլոս* ու *վագը*,
քնհնմով ու *ղափլան* դասսաբ-բաշի ուսքեարնե-

րան էլ վկայական ինքեալած են: Գիւլերը գշերը
լէաւ են տեսնում հինչ ցերեկը. ոննա թիթն են,
սուտունայ ճելլի վազում են, զիրդուանայ ճելլի հըս-
նում որսին, դնակայ ճելլի էլ ճութուտում: Թիւան-
կին ձենը՝ որ լսում են գիւլերը, բոս են տամ, ծուն-
թում, հռանում իւրանց օճնած տղերան, հանում
սիւրիւին շների պակաս կողմերը: Ըներն էլ դէս են
վզվազում, դէն են վզվազում, գիւլերին ոտը քա-
շում, թնչեղաւ անկուջ դնում, էն սհաթումը գիւլե-
րը գտանում: Սկսում ա շան ու գիւլի կռեը՝ Ըներին
հջոցան իմանում են չօբանները որ գիւլերը կռուում
են շներին հետ, երրայ են անում (կրակում են) թի-
ւանկները, ճելլի վազ տամ էն կողմը, ճղճղամ,
պնղըձենում. «Ասլան բռնի, Ալաբաշ բռնի, Ղափ-
լան, Պոյնախ, Զամբար բռնեցէք, դէ հա, բռնե-
ցէք, ծիւ ծիւ բրէք, դէ հա, հաալ եմ, էս եմ ձեր
կշտին, բռնեցէք հա»: Ըներին աչքերն էլ են գշե-
րը տեսնում, քշաթող պ ժմանակ տեսնում: Բրու-
թին ոտան, թիւանկին տրըրոցան, չօբաններին
ճղճղոցան սրտուանուած շները բռնում են գիւլը,
խտտակիս կենում, տիբլլիս անում, եաղթում:
Քշաթող պ ժմանակ չօբաններին աչքերը տեսնում
չեն. ըսդրա մհար թիւանկները խտուրու են երրայ
անում. պատճառն որ վախում են թա գիւլան շիլ
կայ, շներին եա ոխճարներին նի կեայ: Գռուի թիւնդ
ժմանակ հենց հմարի թա շները լոխ հաքուում են
կռիւ իլած կողմը: Գիւլերը էգ ժմանակ բոս են
տամ կռուի տեղան, նի հանում սիւրիւին շոն չիլած
կիւսը, թաւար զուշի մնան երրայ տամ, խրտնած

ոխճարներան մին մին ըռեխն ծնում, իլիւմ իլիւմ կոր-
չում: Ըսդրանց հետան հսնում են մեկալ գիւլերն էլ,
պտռոտում են որսերը, լիլիփորում:

Գիւլերը, հիպու որ կարում չեն որս տանեն,
պուք են տամ տանում ըռեխ ընկած ոխճարներին
որին տմակը, որին կործը, որին կճիպը, որին
պլլները:

Քը մատաղ, կրդացոյ, ախր մին բէան էլ կայ.
էդ բէանին ոչ հարիւր տրեկան չուբանին խելքն ա
հսնում, ոչ ութասուն տրեկան պռաւին, ոչ տւարած-
ներին, ոչ էլ մեր կրդացողներին: Ակատումը քու-
ռամեխ որտուած Հիթրեցի մին գիտկան էլ չի մնա-
ցալ, որ մարդ գինայ կոշտը, ձեռնին, ոտնին ընկ-
նի, հրցնի, համ սվորի համ էլ սվրցնի: Ըսդրա մը-
հար էդ բէանը ըս տեղ գերբում ենք. աշխարհք ա,
գիտուալ չի գեալ (չգիտցուիր), բէլքեա մին անքննիլ
քննած, ըշխարհքիս տակն ու գլխը գիտող, մին
Էդամայ օձի խելքը խոնեցող փլիսովայ, Սղումուն
իմաստունին խելքին տէր մին իմաստուն, Դէանան-
դա—Փահլուլի մնան մտքաւ անտակ ծով մին կա-
գեթաճի, Դարվինի մնան գեաղանների, զոչերի,
մէյմունների, որձակների, գիւլերի, էշերի իլիլն ու
ծիլիլը քննած, իրեք բաթման թանաք լալտած,
գիրք շինող մին խորէին մարդ էդ բէանին խելք
հսցնի, կգեթում գերբի, լիւս աշխարհ գիւս բերի,
հանցու որ չիմացողներն էլ կարգան, կրդցնեն, սը-
վորեն, ըզորմի տան էդ բէանը գերբողին ծնողացը:
էդ բէանը էսա հրես:—Աման ընասուն ցրեկաւ հըռ-
նացի գիւլ տեսած ժմանակ ես փախչում ա, ըզա-

տուում ես մին քարի, մին ծառի, մին քոլի, մին
մարդի դալուն դէմ տալաւ գիւլի հետ կռուում, հինչ-
քան օծումը կայ, որ ըզատուի: Ամմա էշը ցրեկաւ
որ հոնացի գիւլ ա տեսնում, էն սհաթին զլում ա
իւրան բայաթին ու ջուխտըլափակ վա՛ղ տամ դըպի
գիւլը, կշտին առաջ մին լաղիլի պար գեամ, ետաւ
մին կնգապարհ, ետաւ եալլի տամ գիւլին չորս կի-
սաւը. էլլհա զլում Քեօրոզու հանգը: Գիւլն էլ ա-
ռաջ կեղծաւոր ու զալբաղան բարեկամի մնան սէր
ա անում, ինքն էլ իւրան հանգաւ մին մէյմունի
պար գեամ, հագին սուլի բուլի անում, անջուկները
ցցում, ետաւ բարբառելով մաքրապարզում—:

Հենց հմարի թա մայիս ու յունիս ամիսներում
աման օր համ թոր ա գեամ, համ արե անում Մռաւ
սարում: Ըսդի տարիներում աման օր չուրու չեշտ
երկինքը հենց պարզ ա ինում, հենց պարզ ա ինում,
գիւ ասես թա երկինքը խալիս ըրծաթայ շինած,
ըտուածաէն մին գե՛ռ սաջ ինի. գիւ ասես թա
Դզըլիատայ, Մռաւայ, Դզստանայ սարերն էլ մին
գե՛ռ կսկարանք ինի էդ սաջին տակը դրուած, ի-
րիգնակն էլ մին հրեղան կրակ էդ սաջին տակին
վռելիս: Օրիշ ամիսներում պարզ ժմանակ էլլհա
շատ խրեկ չիլ ընկած, մլորուած թողալ ա ըրևում,
մին պատառ էս ձորին տական կացած, մին պիծի պա-
տառ էն ձորին, առի մին պիծի պատառ էլ էն մին
ձորին, ես ձորակին: Ամմա մհեկ, ասես թա լալդ-

տած իննն սարերն ու ձորերը, դիւզերն ու խուժերը, ասես թա էլաւ սրբած, տարած են թուղպերը:

Իրիգնակը չուրու չեշտ չուրուցնում ա երէկուան թրջած տափերը. մին էլ տեսնում ես որ բաբիրոսի ծոխի մնան տփերան բձրանում են շմեղինք (գոլոշի) ու շալքերը դը պի բաձրի սրերին գլխները: Չեշտա ետ մին էլ տեսար, որ մին գուզգունի չանք թողպ թառ իլաւ Մուսայ գլխին, մին ըգուկի չանք Դղըփատայ, Քիրսայ գլխին, մին օղտի չանք էլ Քեթ սարի կտարին: Քանի իրիգնակը բձրանում ա, էն չանք էլ իւլի տքանում են սար ու ձոր, դիւզ ու խուժ, էնչանք էլ շտանում են շալք ու շմեղինք, բըձրանում ու խառնում սրերի կատարները երբայ թառած թուղպերի հետ: Էրկու սհաթան ետը մին էլ տեսար սրերին կէսան երը ծածկուալ են սև սև թուղպերաւ: Սրերի լնջերի երբայ թողպերը հէնց դիւզ ոտ ին կացալ, հէնց դիւզ ոտ ին կացալ, դիւ ասես թա թողին տակալը Մուսայ չուրու Դգափատ մրաթել տուած ինի: Ռուսաստանի պլանշին հինչ նաքեարա ա, որ կարայ ընդհենց դիւզ պլան տայ. Ինկիդի դիւզկեարը հինչ նաքեարա ա, որ կարայ ընդհենց լէաւ մրաթել տայ:

Կէս սհաթան ետը մին էլ տեսար երկինքը գըլխիդ սև մթնեց. թորաւ ¹⁾ ծնտրացած թողպերը հարբած մարդոց մնան ծռըծռուի ըրին, մինմնու տակաւ գլխաւ դէս ու դէն անց կացան, մինմնու ձկատի, կողքի տըրքըրին. հրեզան կեծակը օձի

¹⁾ Երժատ թորել բայի — անձրև:

մնան կռմեռ ընելաւ, մին աչք ճպելում շրախը ձեփեց ըս տեղին, ը տեղին, ըն տեղին. որ գլխի թուրոտայ, տըրքտըրաքեց, գլխաս թա երկինք փուկ կըր գլխիդ. երկիրը, սար ու ձոր գղղողայ, գեռով գեռովաց, դիւրիւր եկը, ժաժ եկը (շարժուեց) ոննեքիդ տակին. զրզանգեց, սրսըպատեց, սրտաճաք, լըրպատառ իլաւ մարդ, ընասուն, գեազան, հաւք: Հենց գլխաս թա ըշխարհիս թգւորերը լոխ էլ, եր կալած իւրանց թօփերը, թօփխանան, գիւլա-բարութը, գօրքերը, հաքուալ ին էս սարերը, մինմնու հետ կռն անում: Դեռ մին ըրտուցի ձենը չկտրուած մինմնու հետայ տըրքտըրաքում են, դռդռամ, գերդգեռոհում. ասում ես — էսա ըշխարհիս վերջն ա: Կեծակը, որ գլխի չեկում ա, մին էլ էն ես տեսնում որ սալ քարը պանրի մնան էրկու լափուջ ըրաւ, էս քերձին կէսը շրախը պարան տուաւ, էն քերձին մին կողմը բրդըդիւսեց, փոր ածեց. սարը տական չուրու գլխի թփըհարեց, աչքերդ սւացաւ, սերտդ թմթմփաց, մուլի մնան փտացար (փայտանալ), փոր ընկեար:

Կծակին ու ուրտուցին հետան մին էլ տեսար գլխի սկսեց լավը (ամենայորդառատ և մեծաշիթ անձրև). ամմա հոնց լավ, հոնց լավ, հու որ Զըրհեղեղը տեսալ չի, գեայ, տեսնայ: Մին սհաթում աման մին չոր չոր ձուրերաւ, ձորակներաւ վազում են մին մին, պղտոր պղտոր, գեռ գեռ գետեր, վշվշալաւ, թըշթըշալաւ, շոշոալաւ եր օնում, տանում ըռեխ ընկած մարդ, ընասուն, տղըհան անում մեծ մեծ քարեր, տկըռկապուք անում, դր պի Թարթառը

գլորում, տանում ծառեր, գերաններ, կոճեր: Քարերը քրերին որ թրըսկացնում ա, չրըսկացնում մինմնուհետայ, մարդ մնամ ա զրմացած: Ջրերի վշվռոցան, քրերի թրըսկացան մարդ ա քուանում:

Կսորայ էրկու սհաթ հնացած՝ մին էլ տեսար թողպերը լոխ իլիմ իլիմ կորան, կնընչկարմուրը կապեց, երկինքը պարզեց, կորած իրիգնակը էլլըհա դիւս եկը, պայծառ շղշողաց, չուրուցրուց թրջուած լլաճուկ, չօբաններին, տւարածներին, գերունարածներին ու որթարածներին շորերը. հաւքերն էլլըհա սկսեցին կարդալ, ոխճար, տաւար էլ գճոր ըրած տղերան դիւրիւր եկին, ըրըծեցին:

Աստուծ հեռի տանի, բէազի բէազի էլ մայիս, յունիս ամիսներում մծըհատ (մեծահատ) կարկուտ ա գեալիս: Մծըհատը գեալան մին սհաթ առաջ ընասուն, գեաղան, հաւք գիտում են որ ալիկործում ա ինլացուր (լինելոց): Տաւարները, ոխճարները, որթերը, գեառները առաջ սկսում են ըշղահաւ ըրածիլ, ետաւ իւրանց ըռաջի ոնների կճղակներաւ ճելլի ճելլի քորել ընկուջների տակերը: Ագռներն էլ լոխ հաքուում են մին տեղ, կռկռամ, քշքարձրի անում, կռաւում, շուռչոռտու անում բաճրումը բիւրուպատ, ետաւ մարիները քաշուում են իւրանց բունները, որճակներն էլ մտնում են քերծերի ծակըծուկ տեղեր: Զներն էլ կծոտում են, քորում են իւրանց մէջքերը, տունտը, հազկները, մէջքերին երբայ դէս ու դէն թաւիլ տամ (թաւալել): Հենց գիտաս թա ըսդրանց կաշիներին տակ որդն ա ընկեալ եա մզմոզ, ոռուքը բուզի են կտրում, հազկները կծոտում. հիպու որ

կարում չեն թա ըռեխները հացնեն, քոր գեալիս տեղերը քորեն, կըձկոնձում են: Ըսդհենց են կատուներն էլ:

Չօբան, տուարած, գերունարած, որթարած էդ նշաններան գիտում են որ իւրանց ըռաջին փորձանք կայ. էդ նշանները ճնանչում են որ կրկուտի նշաններ են, ոխճար, տաւար, գեառներ, որթերը քշում են, հռցնում ձուրեան, ձորակներան դը պի բաճրի տեղեր:

Մին էլ տեսնում ես գիրթ մին օժաւ քամի՜ փշեց արեւմտեան ընկիւնան. թող թող ըրաւ, դէս ու դէն չպրտոտեց օրոց քեշաները, շաղ տուաւ, էս կիւս, էն կիւս խոնշաների, մեղարների, սինինների, երբայ բռնած չրաթանները: Կնեկ, հարս, աղջիկ ճելլի ճելլի հաքում են թափուած չրաթանները իւրանց ամաններաւը ներս տանում. ետաւ էլլըհա զիրաւ ածում ըլըճուկների քեշաները, դազիներաւ պենդ պենդ կպոտում, պիծի պիծի որթ, մոզի քաշում ըլըճուկների մէջ: Քամուն հետան սուացան թողպերը, միժնեց օրը, սկսեց զուզալ, տըրըտըրալիլ, գերուգեռալ, վշվըշալ, վշվըշալ, կեծակը կծակի հետան առանց կտրելու կծըպեծին տալ: Վշռոցին հետ գեալիս ա գիւլիւր, ետաւ կարկուտ, ետաւ մծըհատ. ամմա հսնց մծըհատ, աման մինը մին ձուլի՜ չանք: Մծըհատը, որ գիւլի մնան դժժըտակա՛մ շեկում ա տւարի, ոխճարի, էծի, գեառան, հէօլի, որթի, մոզու պուղերին, ճկատին, ընկուջին, քիթին, կճիպին, գերժուում են ապրանքները, տանհենդ հետ ոռուքը շոռ տամ, գլոխը, մէջքը, կճիպը թփըհարում, թուփ

դառնում մին տեղ, գլխները կոխում մինմնու փո-
րի տակ: Էծերն էլ մկկամ են, դը եր լոք տամ,
դը փոր լոք տամ, էլ իւրի պլոթիւն անում: Վայ էն
շուքանին, տւրածին, գերունրածին, որթրածին, որ
փփաղին գլխը ծակ իլաւ, եափնջին էլ ճրդոտած.
մծըհատը մինմնու հետայ մշանը նի ա պրանում,
որ սրտըղթէօլը նի ա կցնում: Ախր ես ո՞ր մինը
ասեմ, ո՞ր մինը չասեմ, ո՞ր մինը գերեմ, ո՞ր մինը
թողեմ, ո՞չ ըսելաւ ա գլխում, ո՞չ էլ գերելաւ. թա
որ Հայոց «Մասիս» Ռուսաց «Կօլոս» Ինկլիզի «Թայմզ»,
Փռանկի «Դերա» Նեմցի «Յայթունկ» 2ին-Մաչլինի
«Ալաիոչկոճ» կաղէթների ուստաբաշիներն էլ, որ իւ-
րանց ոսկի դալամները, ըրծաթի թնըբամանները
եր կալած գեան, էլլըհա կարալ չեն թա տղստեղ
գերելի, կարալ չեն չօբանների, ըծերի, մծըհատնե-
րան քաշածը տղստեղ գերելի: Զներին հալն էլ թղ-
ղում ենր:

Կրդացող, Ըստուծանայ եմ խնդրում, որ աշ-
քաւդ տեսնաս ոչ ո՞չ ըսդի մծըհատ, ո՞չ էլ մծըհա-
տի հնցած տեղերը. պատճառն որ աշքերդ կը տես-
նան, ըրտուռքերդ կը չռռան, մետրդ կը մլորուի,
սերտդ կը ճմռուուի, հիւզիդ կը թռթռայ, մաղերդ
կը փշուքաղեն, մարմինդ էլ կը զրգանդի: Մծըհատը
հինչ տեղաւ՝ որ հնցնում ա՝ պրիշակ ա անում, էւ-
լում ա, սրբում, տանում: Քամին, կեծալը, մծըհա-
տը, ասես թա խօսք մին ըրած, քանդում են ժղո-
վուրդին, հաւքերին ծմակներին տոնը. օժաւ քամին
ծռում ա արտերը, մծըհատն էլ փշրում ա, ճխա-
բիւրդ անում ցորեն, գետրի, գերունանի, բաղ, բաղ-

ճա, բոստան: Մծըհատը ետ ունեղան հտը տեսնում
ես աման արտի, բաղի՝ կշտերքին ոտը կացած,
ձեռները խաշ ըրած, ծոցում դրած գեղացի մար-
դիկ, որ վիզերը ծռած, լցրկումած ասում են. «Աս-
տուժ, քը մատաղ, ախր դիւ գիտում ես որ մունք
էս ըրտերաւը, էս բղերաւն ենք տալիս թագաւորին
ոսկին, կնդստորին պտուղը, Ըջմիածնայ սրբադրամը.
ըսդրանցանաւ ենք պահում մեր խոխերքն ու ըրա-
խերքը, մեր դրնաւը նի մտնող, դիւս եկող զոնաղ,
եկող, գինացող, աղքատ, օղող: Հենց գիտանք թա
մեր չենին մարդիկն ու կնանիքը շատ մեղաւոր ին,
չար ին, ախր էս չէնումը անմեղ խոխերք, ըրախերք
էլ կան, ախր ծեծը բրանին մանուկներ էլ կան. մեղ
պատժի. ընդրանք քեզ հինչ են ըրալ, Աստուժ, քը
մատաղ»:

Մին էլ տեսար որձակ հաւքերը դիւս եկին իւ-
րանց փախած մտած ծկերան, տետրակը վաղ տու-
աւ իւրան բունը, տռոնը՝ իւրան, կաքը՝ իւրան,
չարտը՝ իւրան, ագռը՝ իւրան. ամմա տեսան որ
իւրանց մարիները իւրանց ճոտերաւը կտորալ ա
մծըհատը: Աման հաւք իւրան հանգաւը իւրան ձե-
նաւը լաց ա ինում, սար ու ձոր գլխը կալած սոգ
անում. «Վսւ վսւ, տոն տոն, բիւ բիւ, ծիւ ծիւ,
շախ կղա, շախ կղա, կըճո կըճո, չըճ չըճ. պատ-
ճառն որ աման մինը համ մարին կուրցրալ համ էլ
ճոտերը. ըսդրանց դէարտն էլ շատ ա՝

Օժաւ քամին հենց զախտին (ամենաստտիկ)
փշալ ա, որ տկուկապուք ա ըրալ էրկու հարիւր
տրեկան դեռ դեռ ծառերը. էս ծառերն էլ վոր ընկ-

ներիս իւրանց տակաւն են ըրալ օրիշ շատ ծառեր, ճղնրկուտուր, ճխաբիւրդ ըրալ, ծմակին տոնը քանդալ: Էդչանը վնասը թա որ մարդիկ տուած ինիւն ծմակներին, մէշաբէակին լոխ էլ Սիբիր կը դրկէր. ամմա դէ հինչ անես, մէշաբէակուն ծառաները կարում չեն քամին բռնեն, շտրափ ինը ծնեն:

Չատ տարիներ էլ փետ. մարտ, ապր. ամիս ներում բշաթողալը պատում ա Ղրքբաղի դիւզերը. մին կիւսը Բագուի ծովը, մին կիւսը Դղստանի սարերը, մին կիւսը Ղրքբաղի սարերը, էն մին կիւսն էլ Աղստեի գետը. էսչան տեղում թողալը բուն ա դնում, գշեր ցիրիկ նստում: Սրերան որ եշում ես, էս թողալը հենց ա ինում լհա ծով ինի: Հու որ ծով չի տեսալ՝ գեայ տեսնայ: Էս թողալը էնչանք անիրես ա, որ Ղրքբաղան դիւս չի գեալիս. հենց ա լհա տնըփեսայ եկած ինի:

Ճ.

Գեարիները հաւ ին, տուող տուող (ատոր) հասկերը ծուալ ին իւրանց պկերը, գլուխները. հնծող հայ ին կանչում: Յորեններն էլ հեղի ին գէառալ. խոխերքը գինամ ին, հասկերը բաղում, փոնջեր կապում, բերում, կրակների ըրայ քեստերը էրում, հղըղորում հափուռներում (ափերում), թփրհան ա-նում, ետաւ օտում: Խոխերքը շատ սիրում են հեղին. ամմա որ ցորենը հանում ա, պնդում, չուրանում, էլ հեղի չեն անում, հնծում են: Գերուններն ու հաճարներն էլ հսկըհանալ ին, խախալ խախալ

ընելաւ հերանց ին գինամ (ծածանում էին): Ըս տա-րի արտերը շատ լհալ ին, պատճառն որ համ կար-կուտ, մծըհատ, մորեխ, մոկնը, կըմրոկ, թրթոր չին տեսալ, համ էլ իւրան ժմընակին թոր էլ եկալ, իւրան ժմընակին էլ արե ըրալ: Արտերը ոչ ժենդեալ էր կոխալ, ոչ էլ ժախուր խեղտալ. արտերը կարգին սարգին ոտ ին կացալ, էնչանք սէրուն, էնչանք մա-քուր, դիւ ասես թա սանդրուած ին:

Հունց որ աման գեղերում, ըսգհեց էլ Գորպա-տում պտրստեցին հնձելու, կրելու, կսելու մհար, հինչ որ կար: Հնձելու մհար չին, ըռըջակապ, մննանուց, ջրակոթ, ջրըկոլա: Գրելու մհար էլ ա-րաքա, լուծ, սամի: Հու որ արաքա չօնէր, ճելլի ըրաւ, կացնաւ, ետաւ հուրագաւ տաչեց, դիւրաւ էլ ծկոտեց արարի ըկներին թոփերը, կոները. ետաւ թոփերի մէջ վոր տուաւ դանդանաները, ըսգրանց գլխան էլ դաքանները (կրունկները) սեպերն էլ վոր տուաւ, պնդըցրուց դաքանները: Գոները մին-մնու մօտ բերաւ, կոների մէջաւ, ծկոտած տղերաւ անց կցրուց գետտիները, վոր տուաւ մախառները, ծաղերը, տախտակները, կոների տակի արջերը, կաքելները, ետի ու ըռաջի կարմունջ տախտակ-ները. զոնին էլ դրաւ էրկու ըկների մէջ, քցեց տան տակը, մնասուխքն էլ հնցրուց կոներին ու լուծին մէջ. կողանն էլ պատրաստ էր:

Գսելու մհար էլ հու որ (ով որ) օնէր պատրաստ կամնը, միան, կոնչան, կլաթի, քմելի, եղուի, ծըխելի, կակուղ էւիլ, շտարար, պահեց. հու որ օնէր ոչ, բէանդուծի դաճիլ տուաւ կմների տա-

կերը, կմնըքարաւ էլ մին լէաւ քարեց, մնացած
ներն էլ պտրաստեց:

Գսրպատայ հունձուորները գինացին, որ առաջ
ջրովի արտերը հնձեն: Աման մարդ իրեսին խշրհա-
նեց, Ըստծու փառք տուաւ, չոխան ու խլեղը հա-
նեց, քցեց ջրամանին երրայ, հանցու որ ջիւրը տը-
քանայ ոչ (եա ջրըկտլան դրաւ շուքարան ծառի տակ)
ըռըջակապը հնցրուց պոկը, կապերը կապեց մէջքին,
չինը երկալաւ, իրեք փետի, մին մէշունի մննանոց-
ները տղուարեց ձախ ձեռնի մնններում, եաղլուխը
կապեց գլխին. էս կարճ աղօթքը ըրաւ ըղուծրա-
նին. «Ձէն կենաս Աստուծ, տուածդ ուրխուծիւնի
արժան անես, Քեզ փառք, Աստուծ». ետաւ հնձեց:

Աման հնձող առաջ ձեռնի չինաւ հնձեց,
ձախ ձեռնի հափուռը լցրուց, ծեղպատ տուաւ,
մին էլ ընդրա գլխաւը հնձեց, էրկու ծեղպատն էլ
տուաւ, չինեց մին ճանկ. ետաւ դրաւ հնձուած տե-
ղում խոզանի մէջ. ըսգհեց հնձելաւ իրեք ճանկ
տակին դրաւ, իրեք ճանկ էլ ընդրա գլխին, իլաւ
մին կուտակ: Ետաւ աման հնձող ցորնի արտերից
քանդեց կեմացու ցորեն, չինեց կեմ, իրեք կուտակ
մին կեմի մէջ դնելով կապեց խորսնը, խորսներն
էլ տեղ տեղ հւրքելաւ ըորդակ դրաւ (թուփակ):
Էսա ըսգհեց հնձելաւ, կպելաւ, թուփելաւ հնձեցին
գեարու, ցորնի արտերը: Մինմնու հետա հսալ ին
մնացած արտերն էլ. լոխ էլ հնձեցին, կպեցին, դի-
ղեցին: Արաքաներաւ էլ ճրոհաճա կրեցին խորսնե-
րը կլերին կշտերքին ղիզ տուին կարգին, որը բիւ-
լոր, որը չորս-սռանի, որն էլ եղցու ձեաւ:

Աման մարդ բահաւ քերեց իւրան կալի խո-
տերը, ժենդեաները, կածուկները. կնանիքն էլ սըր-
բեցին, ալեցին, դիւս թափեցին քերուածքը, ջրե-
ցին կալերը, երրայ էլ ցրե տուին դարման: Աման
մարդ, կնեկ, հարսնը սուրբ ծեղին վազ տուին կա-
լերը, գեարու դիզին գլխան խորսները թող թող
ըրին կլերին մէջ, եղուաւ քանդեցին, ցւցեցին, ա-
շան ըրին, ցորնի կեմերը ջոկեցին, կուտեցին ցորնի
դիղերի կողքին, կամները դրին աշանների երրայ,
լծեցին հզները, ձիանքը, ետաւ սկսեցին կասել: Ա-
շանները էրկու հետ երդուլաւ եղեցին, էրկու հետ
քմնլաւ, մին հետ էլ թիւաւ: Հիպու որ տեսնում են
աշանը իլաց (մանր կասուեցաւ), կասուածը միա-
նաւ թուփ են անում թեղ տամ քամին փշացած
կողմում, ճխելաւ, հետան էլ կակուղ էլաւ մնացա-
ծը սրբում, խառնում թեղին հետ: Ետաւ տղամարդ,
հլիւոր կամ հեր ու որդի կամ էրկու աղբեր կամ
մրդրկնեկ ըջւրձախ ոտը կացան, առաջ քմելաւ, ե-
տաւ էլ թիւաւ քմեցին թեղը, ետաւ էլ շտարարեցին,
չուալներաւ կրեցին, լցրին տներին մին անկիւնը:
Էսա ըսգհեց են կասում տրեկան մնացած ցորեն,
գեբընանի, հաճար էլ:

Ցորնի կալերը կսելիս, քմելիս, մին էլ տեսնում
ես ըրկիւնադէմ մինմնու հետայ կալերը թփուեցին
մին մին չուալ, խուրճին, տոպրակ, քսակ, պարկ
եր կալած իրիք ոննանի դառած, մէջքան կռացած
հլիւոր, ջաղուքեար պառաւ, մին եա էրկու ոննաւ
կաղլիկ, ոննին մինը փետաւ կրկատած, մին ձեռնը
գոճ եկած եա չուրացած, մէջքը կուղլիկ, քոռ ա-

շուղ, աչքերը չիլդի, Բդամայ մնան տկոր ղուրդօղ-
լի, փափաղը կշղակի բուն դառած բօշա, օգստոսի
ըղուէսի մնան մաղերը թափած դարաչի, օձի տոպ-
րակը կողքան կախած օփսունչի, փափաղը բրդըդիւ-
սած դէօվրիշ, ես հինչ գիտամ պրկըպլոյ ածող,
բեօսապեալդի, սուտունի շորեր գեցած մարդ, մէյ-
մուն պարածող թորը, արջ խղըցնող մալական, ախր
ես ո՞ր մինը գերբեմ, ո՞ր մինը թողեմ. ախր էս իմ
բէանն ա. ըսդրանք ես պէտում ա Աղբատասիրաց
ընկերութեան գլխադիրը մին մին տղստեղ գերըէր
ես էլ պրիստաւ Քեարիմ-բէկի միրզան գէալթար
քցէր: Հինչկիցէ, հա էն ի ասում, էդ օղողները լոխ
էլ շոռ են գեամ Կսրպատայ կալերը, գեարի,
ցորեն հաքում, տանում:

Աստուծ օրհնի Հայոց ժողովուրդը, իւրան հա-
լալ ըշխրտանքաւը, ճկատին ծլծլալիս բրտնքաւը՝ կե-
րակրում ա ըշխարհիս մրջեմները, հաւքերը, աղբատ-
ները, վնքերի, անապատների միաբանները, քահա-
նէքը, ուստէքը, եկող գինացողը. պատճառն որ իւ-
րան բոլրանումը պերբուած չի. «Տալ չեմ»-ը, բրա-
նումն էլ «կայ ոչ»-ը: Աստուծ օրհնի Հայոց ժող-
վուրդը. թագաւորին բեթինն էլ են տամ, բէակին
բեթինն էլ, Աթոռին բեթինն էլ, կնդստորին բեթինն
էլ, իւրան տէրին, գլխաւին, ղունաղին, վրժըպետին
բեթինն էլ: Աստուծ օրհնի Հայոց ժողովուրդը, ոչ
օնքը փող ա քցում, ոչ իրեսը թթւցնում, ոչ էլ
ճակատը մրկցնում. իւրան դրնաւը, իւրան կալաւը
մտնողնին սրտաւ տամ ա, օրախ օրախ հղի քցում:

Որերը սրբեցին, դիւս տուին, որը խուզանաւ

կղխբեց, որը բեխի ծառի տրեաւ. ցորեն, գեարի,
գերունանի, հաճար, կորեկ, լոխ էլ լցրին որերի մէջ,
տախտակները շրեցին որերի ըռեխներին երրայ,
ըսդրանց երրայ էլ խոզան, խուզանի երրայ դար-
ման, գրմանին երրայ էլ վեղ ըծեցին, պնդցրին:

ԺԱ.

Օգստոսի 15-ն էր: Սրերումն էլ թողալ չէր
մնացալ, քաշուալ ին, իլիմ իլիմ կորալ: Էնչանք
պարզ էր, էնչանք պարզ էր, երկինքը հենց էր նոր
կլեկած մին դե՛ռ սինի ինի:

Ղուզղուն, դարաղուշ, անգ, լաշին, չղան լոխ
էլ դէօվրան ին դիւս եկալ, բաձրի տեղաւ շուտըռ-
տու ին անում Մռաւայ երրայ. ըսդրանց թեւերին
վշվըռցան հենց հմարի թա մարդ քուանում էր:
Հանջերը լէն, միխակի տեսքաւ, անվախ հաւքեր են
լաշինները: Ըսդրանք իւրանց բունները շինում են
բաձրի քրծերի ճկտների ճեղքերում, Լաշին-Ղայա
բերծում: Ըսդրանց բուններին ոչ սուտանան իւրան
ստունու թիւնաւ սերտ կանի, որ մուտանայ, ոչ էլ
օրիշ հաւք՝ իւրան հաւքթիւնաւ, պատճառն որ մին
աչք ճպելում աչքերը կը հանեն:

Գունաններին (կունկ) ձենը, Բղդաղան գեա-
լիս ես Բաղդաղ գինալիս, որ լսում են լաշինները,
էն սհաթումը դիւս են գեամ իւրանց բուններան,
բձրանում երկինք, որ ղթթրտակած երնուց գեալիս
են, չեկում գունանների շրանուկին, մին էլ տեսա՛ր,
չորս հենգ հատ գունա շրախք վոր ընկեան: Լա-

չինները նի են հանում ըսդրանց հետան, ծիւ ծիւ անում իւրանց որսը, գերզում, մնացածն էլ տանում իւրանց շհացած (մեծացած) ճուտերին: Մնացած դուռնէքը ցրւ են գեամ, կոկոռամ, բիւրպատ շուտըշուտու անում չորան էս, վեցն էն կիւսաւը, տասը՝ վաւկեռ գինամ, կոկոռաւ էլլըհա մին տեղ հաքուում, շրանուկ ըրած գինամ իւրանց հղին: Էս հւքերին դաւի-դարարան, գենդատն ու սլեստին աման գերբողի բէան չի, պատճառն որ «էս թան չի, աման մարդի բան չի»: Գերբողը պէտում հւքերի լիւզուն հսկացող ինի, հւքաբան ինի. անշուկդ կանչի Գարւին:

Աման ըրիւկին որ օրէքն են հաքուում չօբան, տւարած, որթարարած, գերունարած, չուրու հաց օտիլը ըսդրանցանայ աման մինը ասում ա թա էն օրը հինչ ա տեսալ, հինչ ա պտահալ, իւրան գլխաւը հինչ ա հնցալ: Մինն ասում ա.

— «Ապեր (հայր), բա ասիլ չես, ըսօր մին կենտ գիւլ եկը, որ մեր խինա կովը օտի: Բէարաքեալլա մեր Ղափլան չոն, ընդհե՛նց մին երրայ պրծաւ, ընդհե՛նց մին երրայ պրծաւ, որ Զրուանը դէս թողեց»:

Մին օրիշը ասում ա իւրան մօրը.

— «Այան, ըս օր կսօրին մօտ էրկու քաւթառ գիւլ եկին, որ երրայ տան մեր որթերին: Ամա չները առաջ հոնացի տեսալ ին. մին աչք ճպելում նի հաան, չորս կիւսաւը պտեցին բիւրպատ: Գիւլերան մինը սուտունի մնան փախաւ, պրծաւ: Էն մինը կարաց ոչ թա չներին ձեռքան պրծնի: Աչքդ բարին տեսնայ, չներան մինը գիւլին խզրկոթան

բռնեց, մինը՝ մէջքան, մինը՝ դունտան, դարթու դարթու ըրին. բրդըգերդի տալաւ սպնեցին»:

Մեկալը.

— «Այան, ըս օր գեառները ըրըծելիս, ըրկունին կեռքները հե՛նց դղնալ ին, հե՛նց դղնալ ին, դիւ ասես թա ոսկաջրած էր»:

— «Այանը քը մատաղ, Մալքեում, էս սարումս կայ ըդհե՛նց խոտեր, որ ոսկախոտ կասեն: Հինչ տաւար, գեումաշ, ռիսճար, որթ, որ էն խոտան օտում ա, էն սհաթումը կեռքները ոսկաջրում են: Լիւսահիւզի մեր պապերը, տատերը ասում ին. «Հու որ էն խոտը ճնանչի, տակուաւ պուք տայ, պահի, հինչ պղնձի, ըրծաթի, ըրկաթի որ քսի էն խոտը, էն սհաթումը ոսկի կը դէառնայ»:

— Այան, դէ որ ըդի ա, ես աման օր աչքս երրայ պահեմ, էն խոտը գտանամ, քաղեմ, չատ ոսկի չինենք. հրստանք, բէակդատա դառնանք»:

— «2է, քը մատաղ, կարալ չես գտանաս, գեառներն էլ գիւլի կը տաս, մեղ ըդի բախտ հու կը տայ: Զատ մարդիկ չրչարուալ են որ էն խոտը գտանան, ամա չուրու մհեկ իսկի գտանող իլալ չի»: Օրիշը.

— «Գիծի-ասեր, ըս օր դէօվրան ին դիւս եկալ դուզդուն, դարադուշ, թաւար-դուշ, լաչին, անգ. մըշանք շատ ին, մշանք շատ ին, դիւ ասես թա երկինքը թուղպած ինէր: Հենց ին լհա սև գեցած ինեն. ռիսճարի, գերուների սիւրիւնների գլխաւը շուտըշուտու ին անում: Ըզրանցանայ մինը ո՛ր երնուց վշշալաւ եկը, մեր պիծի գեառնը ճանկերը կալաւ,

էլլըհա մին աչք ճպելում բձրացաւ: Ամմա մաշալլահ Պտրուսանց Սարգիս, թիւանկը ընդհեհնց լէաւ նշան կալաւ, որ դարապուշը թիւերը թիւացած եկը, տափին վոր ընկաւ, գեառնը ըղատուեց: Ամմա հինչ անես, մին օրիչն էլ երբայ տուաւ, Գէորդ-քեռուխանց շնըլակուտը տարաւ: Մեկսալը.

— «Մեծ-հարսնը, ըս օր չեշտին մին քերծի կշտի շները բունակ ըրին, հջեցին, հջեցին: Ջոխտակ լիւլանին ձեռնիս բռնած վաղ տալաւ մուտացայ, հինչ տեսնամ, Մեծ-հարսնը, հինչ տեսնամ»:

— Ա՛ դա, դէ ճելլի ըրա՛ս ասի մին տեսնամ, սերտս ճաքեց հինչ ես չանագ թիւլցրալ:

— «Մեծ-հարսնը, հինչ տեսնամ, հինչ տեսնամ. մին ղե՛ռ արջ, արջ եմ ասում հա՛. քութ թամբի արջ, քրդքրդող, անջուկները մեծ մեծ, մզմազոտ: Լհա որ նշան չի կալայ, կլըկոնծի տուաւ բաձրի տեղան մրթմրթալաւ, փնթփրնթալաւ զրխկաց տափին. կաշին մաշկալ եմ, բերալ: Մշկելու ժմանակ էլլըհա շները բունակ ըրին, հինչ տեսնամ, հինչ տեսնամ, բա՛ս ասիլ չես, սպանուած արջին որձ հընկերը՝ մին կտոր մես ըռեխը կալած՝ տանում ա քթութներին: Նշան կալայ սրտըլթէօլին, ո՛ր գիւլլան նի չի եկը, բուլղի կտրեց, թրո՛նի ընկաւ քերծին տակը»:

— «Բէարաքեալլա՛ Թիւնի, տղամարդը պէտում ա ըղի սրտոտ ինի, լէաւ նշան ծնող ինի»: Մեկսալը.

— «Լաշինները մին քանի հետ երբայ տուին դուռնաների շրանուկներին. ամմա հո՛ւնց ին կռկռամ, հո՛ւնց ին վրլթամ, ասուիլ չի գեալ»:

Օպոց մարդիկ, կնանիք, ըղջկերք էլ ասում են

իւրանց տեսածը, լսածը տւրըծներին ու չօբաններին. «Ըս օր մեր տէրն եկը, էրկու մանուկ կնքեց». «Մին մուղղուսի եկը, հաքեց եղ, բիւրդ, պանիր, չրաթան, եր կալաւ, գինաց». «Ըսօր բիւրդերը ծխեցինք. ըս օր տանան ըղրկալ են մըղմհար կանանչ լոբի, ձմերուկ, եմիչ»: Էսա ըսգհենց են մինմնու ասում էս, էգ, էն, մինը, մեկալը, մեկսալը:

Անուն մերը սաջաւ թրթերուտ էր թխալ, էրկու հատ տուաւ Անուն ու ասեց. «Տաք տաք հրենբեթին տար Պտրուսանց տո՛, եկ»: Սարգիսը տաք տաք եր կալաւ մինը համ ըշտահաւ կծոտեց համ էլ Անուն հետ խօսեց. «Անա՛ էս հինչ լէաւ թրթերուտ ա, էս հմ ա թխալ. Անա՛, դիւ Էս թխալ թա մերդ»:

— «Ես հունցալ եմ, իմ մեր թխալ ա»:

Սրգիսին մերն էլ մին ձմերուկ ըղարկեց հրենբեթին Հիւսնունց մհար Անուն ձեռնաւը:

Հունց որ աման տարի, ըսգհենց էլ ըս տարի չօբանները ըրկիւնանց խօսք մին ըրին, որ էգուց ըռւտհանայ ուխտ գինան Մուալայ սորբը:

ԺԲ.

Ղրբըաղին առի բաձրի սրերան մինն ա Մուալ տարը, որ ընկեած ա Ծար, Ըոտտակ, Ջրաբերդ, Կիւլտան և Գարդման մհալներին մէջ: Մուալայ առի բաձրի կատարն, որ սահրատ ա Ջրաբերդ ու Կիւլտան մհալներին, մին ղե՛ռ ցեց, ապառաժ, ժեռ բարի թումբ ա, պաղած Մուալայ գլխին երբայ:

Մեր պլանշիքն ասում են որ էս կտարին բձրոթիւնը 11219 ոտք ա: էս կտարին երրայ բձրնալու մհար էրկու դժրհամբիւր կեծան կայ—մինը Կիւլստանի կիւսան, էն մինն էլ՝ Ջրբերի մհալի կիւսան: էս ժեռ քար սարի գլոխը մին մեծ կալի շանք տափակ ա, տափակ տեղի չորս կողման էլ մեծ մեծ քարեր շարած, հանցու որ մարդ վոր չընկնի: էս շարուած քրերին մէջ մին սիւտակ խաշ քար կայ, որ ուխտատեղ ա, անումն է Մուալի սորը: Մեր լիւսահիւզի պղերան մին քանինը ասալ են.

—«էս Մուալ ճգնաւորին գերեզմանն ա, որ թաղուած ա էս սիւտակ խաշ քարին տակին»:

Մին քանինն էլ ասալ են.

—«Որդիք, էս սորբը մին լէաւ բրիստոնեայ հայ ա ինում, անօրէնները գեալիս չըշարում, տանջում են, որ Լուսաւորչի լիւս հաւատքը ուրանայ. ամմա ուրանում չի. ասում ա.

«Ձեռք չեմ քաշիլ լիւս հաւտան,
Հռանալ չեմ իմ Քրիստոսան,
Թէ կուղ կտորէք, ինձ սպանէք,
Ինձ չէք ջոկիլ Լուսաւորչան»:

Ըս տեղ նհրտակում են, երրայ լիւս ա դամ: Զօրանները հնցան Թրդին գետաւը, բձրացան Մուալայ սորբը, աման մինը մին խորհուրդ օնէր, աղօթք ըրաւ չօբան Մոսես մրգրին, չօբան Դաւիթ մրգրին մնան, խնդրեց Ըստուծանայ, Որ կտարի էն խորհուրդը: Սարգիսն էլ աղօթք ըրաւ իւրան մհար էլ, իւրան Անուն մհար էլ. ամմա ետաւ ասեց մին

խրեկ պենդ պենդ, պատճառն որ ինքն լոխջա ետ էր մինակ աղօթք անում.

—Աստուծ, իմ ջանս Քը մատաղ, ես չօբան մարդ եմ, գիտում չեմ թա աղօթքը հունց կ'անեն: Աստուծ, իմ հիւզիս Քը մատաղ, իմ հօր սերտը թա որ սառած ա, տքցրու, թա որ արկաթ ա, մում չինի, թա որ պողուատ ա, կըկղցրու, թա որ քար ա, մռամոշ չինի, որ ինձ Անունանայ ջոկի ոչ: Մինակ էս ա իմ խնդիրքը Քզանայ Աստուծ:

Զօրանները, որ խառնալ ին գեառները կթի ռիճարի հետ, որ ցմաքալ ին, էլ կաթնը չին տալիս, ուխտ ընելան ետը, ետ դէառան դալի օբէքը. ըսելաւ, խոսելաւ, ծծղելաւ օրալս օրալս: Գերունարածներն էլ, որ էդ օրում սլահալ ին ռիճարները, անվնաս էլլըհա պահ տուին չօբաններին:

ԺԳ.

Օգոստոսի 25 էր. պկասալ ին սրերին խոտերը, սկսալ ին ցրտերը. աման սար գինացող հունց որ քոչալ էր ըրանան սար, ըսդհենց էլ սրերան քոչեց, քշացաւ արան, աման մինը գինամ էր իւրան ձմրանոցը: Մեր հայ քոչն էլ քշացաւ Թրթառայ երրայ, մին քանի օր մնաց. ետաւ հնցաւ Սրսանկի կրմնջաւը, էրկու շէրէթ էլ մնաց Երի-Գիւլաթաղ: Աման մարդ եկը, իւրան սլահ տուած ապրանքը առաւ, տալաւ:

Սարան քշընալիս աման օր Սարգիսն ու Անան մինմնու կշտաւ ին գինամ, ասում, խօսում:

Մին հետ (անգամ) չօբան Սարգիսը հղի գինա-
լիս ասում ա Անուն:

—Անա, էսա որ գինանը Ղարա-Թափա, նոր
գինաւ, նոր հացաւ մին լէաւ հրսանիք ենք ընլա-
ցուք. պատճառն որ իմ հեր ասալ ա էս խօսքը,
խողներն էլ եկին, ինձ ըսեցին: Անա, մեր հրսնըաւը
լէաւ պէտում ա պար գեաս հա. շաբաշ եմ տլա-
ցուք: Ըներաւկ էն օրին, որ մեզ ժամ կը տանեն
պսակելու:

Անան հմնշելան կրմրեց, աչքերը տափին կալաւ,
խսկի խօսեց ոչ:

—Աղջի Անա, բա խե՞ խօսում չես ինձ հետ,
դիւ աման օրուայ Անան ես, ես էլ աման օրուայ
Սարգիսը. ետ մի մնալ, եկ, հմանշիլ մի. դէ մին
ասի, տեսնամ, հինչ ես ասում:

Պայծառ ըրիզնակի մնան պարզ էր Անուն
սերտը, հիլու մնան իստակ մետրը, հրչոակի մնան
անմեղ հիւզին. պատճառն որ քլլուած տճարի դրան
մնան ասես թա փակուած էր Անուն բերանը. Անան
մծացալ էր, պտկառանքը ետղթում էր, սէրը ծածկու-
ում էր հմթան: Անան մինակ սրտի լիւզուաւ էր
տալիս Սրգիսին հարցին պտսխանը, կախ գլխաւ,
քաշ կալած ըչքերաւ էր խօսում իւրան սրտի սիրա-
կան Սրգիսին հետ:

—Անա, դիւ ինես իմ արիւր, էս խեր բնրտե-
ղին հինչ ես ասում:

—Սարգիս, նղանալ մի, Ըստծու կամքան ինի:

Սարգի սերտն, որ կայ, հենց ա մին տաճար
ինի: Հունց որ մին եղցում (եկեղեցում) տեսնում ես

օրախ օրախ մին տղայ կնքեցին. էգսի օրն էլ ա-
ռօք փառօք պսակ ըրին, էն մին օրն էլ համուղ
հանգաւ, քաղցր ձենաւ տիրացուները պտարագ են
անում, մեկսալ օրն էլ էն եղցումը տեսնում ես մին
մեռալ նաժում դրուած, էլլըհա էն քհնէքը, էն տըր-
ցուէքը սոգի գեանձ ըսելիս: Տեսնում ես ուրխոթիւ-
նը փոխուալ ա տրտմոթիւնի, կնոնքը՝ պսակի,
պսակը՝ մուլի, պարը՝ լացի, հրսանիքը՝ սոգի: Էսա
ըսգհենց բէաներ են հնցնում աման մարդի սրտե-
րան էլ. պատճառն որ տարին տարուն չի յրմա-
րում, ամիսն՝ ամսին, չէբէթը՝ չէբթին, օրը՝ օրին,
սհաթը՝ սհաթին, մնութն էլ մնութին:

Ուրխութիւնաւ լցուալ ին մեր Սրգիսին ու Ա-
նուն սրտերն էլ. պատճառն որ Սրգիսին հերն ա-
սալ էր թա ըս տարի հրսանիք եմ ընլացուք, նոր
հացաւ, նոր գինաւ, նոր շուրերաւ պսակիլ եմ տլա-
ցուք Սարգիսը Անուն հետ. աման հինչ պտրաստում
եմ, որ ըշունքիս ետի ուրերում հրսանիքը բռնեմ:
Ամմա գեղան մին բարեկամ մարդ էր եկալ Երի-Գիւ-
լաթաղ, որ Սրգիսին մօրը ասում ա.

—Ձէարեարան մետը փոխալ ա, էլ օղում չի
որ ըստարի հրսանիք անի, պատճառն որ ասում ա.
«Տղատէքը ես եմ, էն աղջիկը (Անան) օղում չեմ».
մին էլ ասալ ա. «Մին օրիշ աղջիկ եմ ուղլացուք,
հրսանիք անեմ տղիս ըս տարի»:

Էս խօսքերը հսնում են Սրգիսին ու Անուն,
ըրկորան էլ շատ տրտմում են, իւրանց սրտերի ուր-
խոթիւնը փոխուում են տրտմոթիւն. էրեկ որ էն-

չանք օրախ ին, ըս օր ընդրա տասը չանք տրտում են, դիւ ասես թա սպւոր ին:

Անան կոթը եր օնում, գինամ ջուրը, լցնում, քաշուում մին անկիւն հանցու որ մարդ տեսնայ ոչ. ետաւ չոքած անում ա էս աղօթքը. «Աստուծ, Քր մատաղ, ես մին չօրան աղջիկ եմ, ոչ գիր եմ գիտում, ոչ էլ կարգալ. իսկի գիտում էլ չեմ թա աղօթքը հունց կանեն: Մինակ լէաւ գիտում եմ որ Դու ես իմ ստեղծող Աստուծը, Տէրն ու Տիրականը. մինակ լէաւ գիտում եմ որ խոխերքը մին շատ ուր-խացած ժմանակ, մին էլ շատ տրտմած ժմանակ վաղ են տամ դը պի իւրանց հերն ու մերը, ընկ-նում ընդրանց խտեղը, ես ուրխոթիւն անում եմ լաց ինում: Աստուծ, Քր մատաղ, ես էլ եմ Քո քրախան, էս նեղ ժմանակս լաց ինիլաւ դըպի Քեզ եմ վաղ տամ մլտրուած մտքաւս, Քո խտեղը ընկ-նում տրտմած հիգուաւս, կոտրուած սրտաւս: Աս-տուծ, Քրգանա խնդրում եմ, Որ Սարգիսը հզար ձեռքաւ պահես. Քրգանա խնդրում եմ Սրգիսին հօրը սերտը կըկոցնես, որ բարի խօսի էս խեր բէանումը. պատճառն որ Սրգիսին սերտը բարակ ա, դրմանալ չի իւրան հօրը շար ըրըրմունքին: Աստուծ, Քր մատաղ, թա որ էս խեր բնատեղը (ամուսնանա-լը) գլոխ չի գեայ, առաջ իմ հիւզիս առնես, մեռ-նեմ, պըծնեմ, հանցու որ տեսնամ ոչ աչքաւս Սրգի-սին հալին ու մաշուիլը, հիւնդոթիւնն ու մահը: Աստուծ, հիւզիս Քր մատաղ, թա որ իմ աղօթքը դուր չի գեայ Քեզ, ընձանա նդանաւս ոչ, պատճառն որ ես մին չօրան աղջիկ եմ»:

էս աղօթքը ընելան ետը Անուն սերտը թիթե Էր, մետքը տեղը, հիւզիս օրախ. դիւ ասես թա Սարգիսն էն էր (ահաւանիկ) Անուն սրտումը, Անան Սրգիսին սրտումը, Աստուծ էլ էս ըրկուքանին սըր-տումը:

Չօրան, գերունարած, տւարած, մարդ, կնեկ, աղայ, աղջիկ, լոխ էլ լիքը, պաւարտ, կարմուր, վարդի մնան շփրղշափաղ ընելիս: Իրեսներին որ մարդ եշում էր, հենց գիտաւ թա պըժպեծին էր տալիս: Մարդ մարդի խօսում ա թա. «Մարան նոր վոր եկած ա»: Մլեօնչի հեանդ մարդիկ, կնանիք կան, մին միլեօն մանէթ կը տան էն հաքիմբաշուն, թա որ կարայ էն հեանդները ըսդրանց մնան լըց-նի, թա որ կարայ Լոդմանու դղերաւ ըսդրանց պաւարտոթիւնը տա ընդրանց:

Ոխճար, տաւար, գեումաշ, ձի մշանք քիւքեա-ցալ ին, որ մաղը քշիր, եղը կը կաթէր:

ԺԴ.

Կսըպտեցուց, Մարդակերտցուց ու հուլթղեցուց ձմրնանոց գեումերն ա Ղարա Թափան, որ Մարդա-կերտան քաշ ա: Ըս տեղ չինած են տներ, գեումեր, օթաղներ, կալեր, կլըսաններ, մարազներ, դալեր: Ըս տեղ բնակուող մարդ, ընասուն, լոխ էլ խմում են Թրթուայ դիւս բերած Զիւ-արիսի ջրան, որ հնցնում ա Ղարա-թփի տակաւը ու ջրում Կսըպ-տեցուց արտերը, որ ըստեղ կասալ ին, դարմանը լցրալ մարազները, կլըպաները, խոտերն էլ դիզալ,

հանցու որ ձմռնապենդ իլած ժմանակ մնան ոչ սոված ոխճար, տաւար, ձի:

Ըշունքուեիս էր, մին քանի հետ թող էր եկալ, տափան չորս մաննի հստուլթիւնաւ բձրացալ էր կիւղուակ խոտը (աշնան խոտ, բառ փոխաբերական):

Հայ քոչը հսաւ Ղարա-թափա, աման մարդ ճեղի ըրաւ, բեռները վոր բերաւ կլերում: Ղորդ ա մոծակը պկսալ էր, ամմա էլլըհա դիւս են գեալիս տների, գեումերի, օթաղների պտըծկերան, քեօք՝անում փողն ու դուռնան, սազն ու թաւը, սանթուրն ու քեամանչան, ըծելաւ պչպըչորում նոր եկած զոնաղներին իրեսները, ճակատները, քթերը, անջուկները, ձեռները, մատները, ընդետը ասում. «Բարաւ էք եկալ, բարաւ էք եկալ, հզրբարի էք եկալ»:

Տները, գեումերը մտնիլը հեշտ բան չէր. պատճառ որ ամեռնը մարդիկ քաշուում են, ըս տեղ մարդ չի մնամ: Լինն մշտնք շտացալ էր, որ մարդ սերտ չէր անում թա տներին ու գեումերին մղակներաւը նի մտնէր: Հունց որ աման տան հարսն ու աղջիկ, ըստհենց էլ մեր Անան, առաջ ճխէլլաւ սրբեցին տները, օթաղները, գեումերը, ետաւ էլ կակուղ էլլաւ. ետաւ էլ սրբեցին տների օնջերը, մին էլ սրբեցին տները: Կրդացո՞ղ, Ըստուծանայ եմ կանչալ որ ոչ աչքաւ տեսնաս սրբողներին քաշածը, ոչ էլ լուանցը զփղփոցը: Լուանքը մրջեմնի մնան գիրաւ ին հնցալ սրբողներին ոններան չուրու գլոխները: Լուանքը, էն սոված լուանքը՝ ընդհենց կծոտում ին, ընդհենց կծոտում ին, որ բուլղի բուլղի ին ածում, երբվոր անիլ տամ, դիւ ասես թա հարիւր հզար

մխաթաւ ծկոտում ին խեղճ սրբողների մարմինները: Լոխ էլ վառալ ին թորենները. սրբողները իւրանց շորերը թափտուին, պրծան, ետաւ տղստեղ, սաք սաք տղերեցին տնամէջը-իլած բէաները:

Մեր հայ չօբան, մարդ, կնեկ, մեծ, պիծի էս գիշեր թա հո՛ւնց լիւսցրին, մունք կարալ չենք էդ գերբեր. պատճառն որ էդ գերբիլը աման թանաք լպղտողի բէանը չի. էրկու հայ աշուղ, որ Ղարա-թափումս պտահալ են շատ տարի առաջ՝ տարուան էս ժմանակներում, մին մին գիշեր էլ ըս տեղ մնացալ, լուին ու մուծակին շնորհքները վայելալ, մին մին խաղ են կապալ ըզրանց երրայ, ըռաջինն ասալ ա.

«Մինը չի, էրկուսը չի, հարիւր հազարով ա գալիս,
Հազկի չի, թաթար չի, ամմա սարասկեար դո-
չունով ա գալիս,

Թօփ չունի, թուանկ չունի, բզով, մախաթով
ա գալիս.

էս քեափո՛ւր լուի ձեռքից լազկի հանգի պար
եմ գալիս»:

— Էն մինն էլ ասալ ա.

«Հարիւր չի, հազար չի, հարիւր հազարով
է գալիս,

Հարսնիք չի, պսակ չի, ամմա փողով, դուռ-
նայով է գալիս,

Մեծլիս չի, մածարք չի, սազով, քեամանչով
է գալիս.

Յաւ չունեմ, մոծակի ձեռնից խղիւղացաւով ¹⁾
պար եմ գալիս:

Տակից լուն, գլխից մոծակ,

Ո՛չ կրակ են, ո՛չ էլ կայծակ.

Ա՛խ, ո՞ր տեղ ես, սո՛ւրբ լուսածագ,

Քուն չի կայ հէ՛յ, ա՛ տնածակ. (նաքարատ)

Հարիւր չի, հաղար չի, հարիւր հաղարով է գալիս,

Հարսնիք չի, պսակ չի, ամմա փողով, զուռ
նայով է գալիս,

Մեծիւ չի, մածարք չի, սագով քեամանչով
է գալիս.

Յաւ չունեմ, մոծակի ձեռնից խղիւղացաւով պար
եմ գալիս»:

Մինակ պակաս ին տմբլան ու քալաքանը.
անկուշդ կանչի Տմբլաչի Խաչան ասեր. նանը կծի
ճղոտուած տմբլադ, ծուռանը կոտրած զուռնադ եւ
էլ հինի կոպալներդ. հինչ տեղ որ ես, տմբլադ եր
կալ նի հսի, պատճառն որ մարդիկ առանց տմբլի
են պար գամ:

ԺԵ.

Սերտեմբերի ամիսն էր. ամմա գիտում չեմ
թա քանիսն էր: Թա որ Կսրպատայ տրերան էլ
հրցնես, լոխ էլ գիտալ չեն թա քանիսն էր, պատ-

¹⁾ Խղիւղացաւ է կոչուում Սաւուղ Թագաւորի
հիւանդութիւնն, որը բժշկում են Արցախում շփո-
րով կամ նուագարաններով պար ածելով:

ճառն որ լոխն գերլոխն էլ խառնուած էր:

Ժողովուրդը պրծալ էր հունձայ, կալայ, կոտայ:
Բղրտէրերը պտրաստալ ին քղելակ, կլծոց, չարա-
ւիւշ, կարաս, քոցի, պօջկա, քեարխանի ղզղան,
սէարփիւշ, նով, լիւլա:

Բղերին մղակներաւ որ մարդ նի էր մտնում,
հենց էր գիտում թա մեր Ադամ պապու Գրախտն
ա մտալ: Սեւ, սիպտակ, կարմուր, լուզորիկ լուզ-
որիկ խաղողները փխտրատին ին տամ, չփրղչափաղ
անում ճթերան կախուած: Ճթերան որը թռչին
մինը ըրին էր տուալ, որը տիրեներին մէջ գեա-
ղուալ, որը կախ կախ իլալ, տափին նոտալ: Հենց
թանակ կար, մշանք շատ խաղող էր բերալ, մշանք
շատ խաղող էր բերալ, որ սարին ծնտրոթիւնան
տակին ճկուալ էր: Թղի ծռերին երրայ հենց հմարի
թա տրեայ շատ թուզ կար: Զմթիւկը էնչանք
շատ բերալ էր, որ ճղներին տկերաւ խեչակներ ին
տնկոտալ, որը բրդբրդոտ էր, որին մին թռչը կար-
մուր, մինը սիպտակ, որը տկուր անբիւրդ: Նոռնն
ու սեւկեւիլը մին խրեկ պակաս ին:

Խղուղին գիւշմանն էլ շատ ա: Որ մթնում
էր, աղուէս, չաղալ, գշերի բղերին կողկերքումը
սիւրիւ սիւրիւ հաքուած Քիւրդի խաղ ին կանչում,
ձեները ձների խառնած 2ին Մաչինի հանգաւ լէյլի
ասում: Մեծ մեծ բղերում գշերներն մարդիկ կային
որ պահում ին բաղերը, բէաղի բէաղի էլ թիւանկ-
ները տրբրցնում ին գըպի լէյլու ձենը եկած կողմը,
հանցու որ թիւանկներին ձենան, բրութին ոտան
վախեն, փախչեն կորչեն էն սոված, մինմնու ուխ

կրծկործող, ըլալուշ անող աղուէսները, չաղալները, գշերինները: Ամմա ըսդրանք էլ պակաս սլեթա չեն, հենց են լհա Թաթարստանի ղոշունի համբալսրանում կուրսը վրջցրած, կուրի մէջ ուստա դէառած, դիպլում ինք կալած, մեր երկիրն եկած ինեն: Ա կիգլի ուստաբաշի Դարւին, անկուջդ կանչի. էլլըհա դիւ կ'իմանա ըսդրանց բնութիւնը: Հինչնիցէ. աղուէս, չաղալ, գշերի բոս են տամ, ստունի մնան դէս ու դէն վազվազ անում, ոչ թիւանկի ձենայ են վախում, ոչ բրութի ոտայ քաշում, էնչանք սլեթա են. չուրսւ Ըգամայ մութը կշտացնում են իւրանց փորերը, ետաւ իլիմ իլիմ կորչում: Բղրտէրերն էլ պակաս ուստա չեն. ցրեկաւ դնդղում են էդ գեադանների մտած ծակըծուկը, սարում թալակները, բռնում: Աման ըռտհանայ բղերան լսուում են ձեներ. «Թախը, թախը. թրըխը, թրըխը. չրախը, չրախը. կեան, կեան. մըռռ, մըռռ. հաւփ, հաւփ: Սուտանան էլ ընկնի ոչ թլակի մէջ: Ուստա Գէորգը քը մատաղ, կրդացող, էս գեադանների քաշածը ոչ բրանի լիւղուաւ կ'ասուի, ոչ էլ ղլամի լիւղուաւ կը գերբուի. մինակ կսըպտեցի բանաստեղծ Յարութիւնը կը կարայ գերել: Քաշում են էրկեան մհալները, տրըքցնում, զորս դիւ պատուիրեցեր, նի պրընելաւ սպանում: Ամմա դէ հինչ անես, մարդ մարդի խօսում ա. «Հենց ա լհա հօգստոսի աղուէս ինի». մադերը վոր տուած են ինում, ղարաշու մնան էլ տկլուրացած, մորթիքը գին չօնեն:

Բաղերը հասած ես աչք ընկած ժմնականց չուրու քաղիլը լաղաթը տեսնում են հաւքերը-աղու,

գիւլ-աղու, կշեղակ, չարտ, ղողուան, տուլաշ, տոռն, տետրակ, ժեռ, մշհաւ, ծետ, չլածետ, մղրաճանճ, սաճանճ, դեղին ճանճ լոխ էլ հաքուում են բաղերը, ըսդրանք գլխան են օտում, աղուէս, չաղալ, գշերի էլ տական: Զորդ են ասալ մեր լիւսահիւզի պապերը թա «Տաձին լէաւերը արջերը կ'ոտեն»: Խղուին, թղին, չմթլուկին լէաւերը հաւքերն ու ճանճերն են օտում, ծծում, կշտանում, լիանում, կտուցներաւն էլ ծկոտում, թափում թանակներին տակերը: Էն ըշխատասէր մղրճանճերը ծծում, քաշում, բղբղալի, տղտղալի տանում են չիրաները, լցնում մղրհացերին ծակերը:

Մարդ, կնեկ, տղայ, աղջիկ մին ըռտհանայ մտան բաղերը, սկսեցին քաղել: Առաջ «Յիսուս Քրիստոս» ըսեցին, բղեցին լղուէսի, չղալի, գշերու ռեխնի հսած խաղողները արաղ քշելու մհար. ետաւ բղեցին լէաւ խաղողները գինի շինելու մհար, լցրին չէարաւիւշները, լուացած ոններաւ կոխ տուին, օշնակներաւ չիրան կրեցին, լցրին պօշկոց մէջ, ճեճաները թափեցին արաղ քշելու ճեճի երրայ: Հիպու որ գինի շինիլը պրծաւ, մհեկ էլ սկսեցին արաղը քաշել:

Մին ընիծքատու պառաւ էլ գեղան դիւս եկը, անիծք տալաւ դըպի բաղերը գինաց: Կսըպատայ մեծ, պիծի, լոխ էլ վախում են էս պռաւին ընիծքան. պատճառն որ մարդ կենդան կենդան, տանաւ, տեղաւ, հանդաւ, հանդաստանաւ ընիծքաչոր ա անում էս պառաւը: Ամմա գիտուաց ոչ թա էս պառաւը հիւր էր անիծք տամ: Հոնց անիծք, հոնց անիծք.

մին լսողն ա փեշման, մին էլ չի լսողը. մին ասողն ա փեշման, մին չասողը. մին գերբողն ա փեշման, մին էլ կրդացողը: Վախում եմ թա գերբեմ ոչ, ինձ էլ ընիծքաչոր անի էն պառաւը, համ էլ կրդացողը, չի գերբելուս մհար ինձանայ նղանայ, մին անիծք էլ ինքը տայ ինձ. ըսդրա մհար գերբում ենք ըս տեղ, որ սաղ սալամնաթ պրծնենք համ պռաւին ընիծքան համ էլ կրդացողին:

«Տղամարդ մեռնես դիւ. տոնդ քանդուի, պրի-
շակ դէառնայ. բայդուշներն ու ալակոշկոճները բուն
դենն տանդ մէջ. օճադդ ու մղակդ կնանչի. վարածդ
նչ կնանչի. կանանչ խտին գինաս՝ չուրանայ. ոսկի
բռնես՝ քար դէառնայ. արծաթ բռնես՝ մոխիր դէառ-
նայ, ձիւկնը բռնես՝ օճ դէառնայ. ջուբդ ծակ կա-
րաս դէառնայ. տաշտդ, կարասներդ, որերդ դէար-
դակ ինեն. օխտը չէն շոռ գետս, փորդ կշտանայ
նչ. հռնցած փուշիդ թորնան չկենայ. էն ցաւին
գետս, որ ճար չինի. նստես՝ տակդ էրի. եր կենաս՝
գերլոխդ էրի. աջ ձեռնիդ կարօտ մեռնիս, հիւգիդ
սուտանան տանի. վեղը քեզ գերբեզման չտայ»: Էս
ընիծքին պակասը թողեցինք որ Ազարեանը վրջցնի:

ԺԶ.

Աշունք էր: Մին քանի հետ թու էր եկալ. տա-
փերը փրփկալ ին, հենց դէառալ մռամոշ, հենց դէա-
ռալ, դիւ ասես թա տխորմոր ինէր: Լծկան գեռմաշ,
եղնը կլերան պրծնելան ետը հնգստացալ ին, էլհա
կերալ, խմալ ուժւացալ:

Աման մարդ էլհա պտրաստալ էր ալաթ,
խուսի, փոկ, սրմըգեարի, սրմըցորեն, սրմըքցի,
սրմըխուրջին, լիւծ, սամի, սմըետան, կողան,
ճալատ: Հօտաղները լծեցին եղնը, գեռմաշ, ալաթ-
ները դրին լծերին երրայ, քշեցին տփերին կոշտը:
Մաճկալներն էլ ձիանցը բեռնեցին սրմացուները, ու-
րական ուտելու հացը, ետաւ հսան ամաքը իւրանց
տափին կոշտը, վոր կալան բեռները, «Յիսուս Քրիս-
տոս» ըսեցին, ծրեցին կորիւնքը, կապեցին սրմը-
քցիները, իրենները պրընեցին ըղութրանին, իրես-
ներին խշրհնեցին, էլհա «Յիսուս Քրիստոս» ըսեցին,
ցորենը լցրին սրմըքցիներին մէջ, ետաւ սրմեցին
կորիւնքը էս աղօթքը ընելաւ. «Տէր Աստուծ, Դու
մինը հզար անեո, ուրխոթիւնի արժան անես, էս
սերմածը կնընչցնես, ազատ պահես կրկուտի, մղե-
նի, սուրեխի, կրմըոկի վնասայ: Աստուծ, Քր մա-
տաղ, Քեզ եմ պահ տամ սերմածս»: Մին հլիւոր,
աղքատ մաճկալ էլ առաջ չորեց, դլպի ըղութրանին
ըրաւ էս աղօթքը.

«Աստուծ, ես էլ Քր մատաղ, իմ խոխերքս ու
ըրախերքս էլ. Աստուծ, Դիւ գիտում ես, որ օրիշ
տեղայ ինձ մհար մին կաթ չի կաթում, մին կա-
պեկ փուլ չի գեալիս իմ տոնը: Աստուծ, Քր մա-
տաղ, Դիւ գիտում ես որ ես օրիշ փեշակ չօնեմ.
Իմ փեշակը էս վար անին, մշակոթիւնն ա, իմ
դիւքեանն էլ էս տափն ա. Դիւ լաւ ես գիտում որ
իմ ապրանքն էլ էս տափն ա, իմ հրստոթիւնն էլ,
դիւքեանն էլ: Տէր Աստուծ, Դիւ գիտում ես որ մի-
նակ էս տփերաւս եմ տամ թագաւորին ոսկին. մի-

նակ էս տփերաւս եմ ապրուստ անում — ապրում, ըպ-
րըցնում, պահում, մծըցնում իմ խոխերքն ու ըրա-
խերքը և անում ընդրանց շորերը: Աստուծ, իմ մե-
ղաւոր հիւգիս Քը մատաղ, իմ տկլոր խոխերքն ու
ըրախերքը Քը մատաղ, իմ դէարտակ տոնն ու դէօռ-
նը Քը մատաղ, Քղանայ կերման օրիշ, տէր, տիրա-
կան, ստեղծող աստուծ չօնեմ: Մինակ Դիւ ես իմ
Տէրը՝, Տիրականը՝, Ըստեղծողը՝, Աստուծը՝. մինակ
Դիւ ես իմ թեր՝, թեկիւնքը՝, պահապանը. Քո փեշկն
եմ բռնալ, միան Տէր Աստուծ, ես իմ կողմս կտրի
եմ Քո փեշքը, ես էլ ինձ սւիրես մի թողիլ իմ
խսոց, ըրախոց կշտին, սւիրես մի թողիլ իմ շեմ-
քաւս մտնող տէրտէրի, տրըցուի կշտին, եկող, գի-
նացող մծըւորի, եասաւուլի, ըղբատի, բարեկամի
կշտին: Աստուծ, Քը մատաղ, Քղանայ խապնա չեմ
օգում, հրստոթիւն չեմ օգում, մինակ էս ա իմ օղա-
ծը, մին էլ մին սաղ ջան: Աստուծ, Քը մատաղ,
դիւ գիտում ես որ մեր մշակներն ըշտանքաւն են
կռւովարուում երկնքի հաւքերն էլ, տափի մըջեմնը,
մոկն էլ, թագաւորն էլ, վանքերն էլ, տէրտէրներն
ու դալլաքներն էլ, տաւար ու գետնաշ էլ: Թա որ
իմ մեղքս էնչանք շատ ա, Աստուծ, որ կտրում ա
Քո ըղորմութեան առաջքը, իմ անմեղ ըրախորց
սայիցը տանս»:

Չորած տեղան եր կացաւ, կորին սերմեց և
սկսեց վարել ըրտսունքերը սրբեյաւ, հանցու որ
տեմնայ ոչ իւրան տղան: Ճելլի ճելլի ասում էր.

— Բոյիդ մեռնեմ, Մարտի, յաջ (յառաջ) ասի.
ապերը քը մատաղ, Մարտի, խլեղդ ճրղոտած ա,

քըղ մհար խլղացու եմ ինքունլացուք, ընունիդ մա-
տաղ, յաջ ասի:

— Ապեր, փափաղս էլ ա ճրղոտուած:

— Հա, յաջ ասի, փափաղ էլ եմ ինքուն-
լացուք:

Մին էլ լսում ես ըս տեղան, ը տեղան, ըն
տեղան հօտաղները ասում են. «Յաջ, Բոյի, յաջ
Նշան, յաջ Մարալ, Գեօղի, յաջ Ջէյրան, Խնձոր,
Սարու, Սիւի, յաջ, յաջ, դէ հա ա, դէ հա ա, դէ
հա ա ա»:

Մաճկալներն էլ մինմնու հետա ասում են.
Թուռ 1) (քաշեցէք): Հիպու գետնաշները, եղները
ալաթը ծռում են կորդին կողմը, խարաւ անում,
մաճկալները ճղճղալաւ ասում են. «Վրայ, վրայ,
վրայ քշի, քը մատաղ». ամմա հիպու որ ծռում են
ծրի կողմը, ասում են. «Էարի՛, էարի՛». հիպու որ
հանում են ըռեւելը, ասում են մաճկալները գետ-
նաշներին. «Վըհահօօօօ», հօտաղներն էլ ասում են
եղներին. «հօօօօ հա 2)»:

1) Կրդացող, ես մեռնեմ, ինձանայ նղանաս ոչ, էս
թուռն բառը հունց որ գիւղացիք հնչում են, մունք
կրացիք ոչ թա իսկական ձենը գերերնը:

2) Մաճկալներն և հօտաղներն օրն 'ի բուն խօ-
սում են իւրեանց անասնոց հետ, որք ունակութեամբ
սովորում են այդ ձայների նշանակութիւնները և հլու-
թեամբ կատարում մաճկալների և հօտաղների հրաման-
ները: «Յաջ յաջ» կրճատեալ յառաջ յառաջ. «Վրայ
վրայ» — քաշեցէք ալօսուած կողմի վերայ. «Էարի՛
էարի՛» — չհերկուած կողմի վերայ քաշեցէք. «Վըհահօօօ»,

Հիպոլոս որ վարում են, պրծնում սերմած կորին, նոր կորի են քաշում, էլլըհա սերմում, վարում: Ըսողհնց կորի կորի սրմելաւ, վրելաւ պրծնում են մին տափը, հտաւ սկսում մին օրիշը: Առաջ վարում են սրերին տափերը գեարի, ցորեն, հտաւ էլ վարում են Ղարա-Թփին տափերը:

Ըշունքավարը պրծնելան հտը էրկու էրկու տափ էլ ցելեցին, հտաւ եղնը, գետմաշ գիւս ըրին, որ ըրածեն, պատճառն որ ցորտը ընկեալ էր. սարերն էլ ձիւնալ ին:

ԺԷ.

Նոյեմբերի 20 էր: Ծմակների ծառերը, որ առաջ լոխ էլ կանանշ ին, մին ունեղեալ ին, մհեկ էլ քաղըցի կնանոց, հրսների, ըղջկոց մհան նոր նոր մօտա ին գեցալ, սաղուալ, գուգուալ, դաշէանգ զրդարուալ: Տիրենները տեղ տեղ պատակալ ին, տեղ տեղ սւացալ, տեղ տեղ դընալ, տեղ տեղ կրմրալ, տեղ տեղ մոդ գեղին, տեղ տեղ բաց դեղին, տեղ տեղ մոգ կարմուր, տեղ տեղ ժանգեառի, տեղ տեղ կիւկեազ, տեղ տեղ նարնջի, տեղ տեղ ալ. էլ մը մինը գերբեմ, մը մինը թողեմ. հղար ու մին տե-

հօօօ հա՞—կանգնեցէ՛ք. խարակ—երկու ծրի մէջ մնացած հողի անհերկ մասն. ըռաւել—արտավայրի երկու սահմաններն. թերեւս նշանակում է առաւել քան զայդ մի՛ անցաններ: Առ հասարակ արօրներին լծում են չորս անասուն, այս է 2 գոմէշ և 2 եգն, որ կուտում է չորուց (ծագած չորս բառից):

սակ ռանգեաւ անսելի, անգերելի, անպտմելի, ըրմհալի, զրմհալի մօտա ին գեցալ. Փռանկստանի նրկարարներն հինշ նէպքեարա են, որ կարան էս ռանգներաւ ներկեն ապրշիւմի, բմբալի, կաղի, բրդի, ըթանի թեկեր հա կտաւներ հա ճոթեր:

Մին քանի օրան հտը մին օժաւ քամի՛ եր կացաւ, մին օժաւ քամի՛ եր կացաւ, որ ասուիլ չի գեալ: Հունց որ անխղճմտանք գողերն իւրանց ձեռքն ընկած մարդիկը սնան չուրու գերլոխ պոկում են, տկորցնում, ընդհնց էլ էս քամին ծառերը լոխ էլ պոկեց, տկորցրուց, նախշուն նախշուն տիրենները թափեց, կուրցրուց. շատ հլիւոր ծառեր էլ որը տկուկապուք ըրաւ, որն էլ ճղնկուտուր:

Պտրաստալ ին նոր ջղցներին նով, քարեր, ցեց, տպարակ (տափարակ) թով, թեւեր, ոննը, գեորդնուկ, մնձաքար, կրոնկնը, չանչախ, տաշտ, ըլրատոն, թի, գլան, մեծ-լինգ, պիծի-լինգ, դիւր ու չաքու՞¹⁾: էս կտորները լոխ էլ տղստեղ ըրին,

¹⁾ Զրադացի մասանց անուններն են նով—նաւ, քարեր—աղօրու քարերն, ցեց—ցից, տպարակ—որ գետեղուած է ցցի վերի ծայրում և որ դարձնում է գլխաբարը. թով—թուփ, որի միջից անցած է ցցի վարի ծայրն, թեւեր—որը ամրագնդուած են փայտեայ թփի մէջ և որը ջրով դարձնում են աղօրին, ոննը—ոտն, որ է զեկ ալրի աստիճանին, որի ստորին ծայրն հաստատուած է կրնկան մէջ, գեորդնուկ—գորդ երկաթեայ, որի մէջ դառնում է ցցի վարի սուր ծայրն. ճնձաքար—ճանձաքար, որ գորդի տակին է կրնկան մէջ գետեղուած, որի վերայ պտտում է ցիցն: Արդէն յայտնի են մնացեալներն:

սրբեցին: Աման մարդ իւրան աղունը պտրաստալ էր, տարաւ ջաղացները, աղաց, ձմռնան մհար ալիւր ըրաւ, բերաւ, լցրուց ամբարները, չուալները խարարները:

Գեաղան, սողուն, մրջնմնը, պղոջ լոխ էլ քաշուալ ին իւրանց ծակուծուկը: Ըստծու կուրցրածին մնան կոլալ ին բեռնը, սւաճանճ, փնդեռնը, մոծակ, մինակ տեղ տեղ մնացալ ին կենդ կենդ լուանք: Էն խելունք, ըշխտասէր, իմաստուն մղրըճանճերն էլ ըկնամուճաւ պատալին իւրանց ճնճըթոցներին բերանները, մտալ ներս, չափով վայելում ին իւրանց ըշխատած համուղ մեղրը:

Մին ըւտհանայ եր կացաւ աման մարդ, տեսաւ որ սխալակ սւանաւ ծածկուալ ա սար ու ձոր, հանդ ու հանդաստան: Ամա Դարա-Թփում ձինն ոտը չէր կացալ, ոխճար, տաւար հնդերում ըթածում էր, պատճառն որ տեղը քաշ ա, դեռ պենդ ցրտալ չէր: Աման ըրիւկին չօբան, տուարած էլհա իւրանց ուրխոթիւնը անում ին՝ շուի, թիւթէակ, պկոյ, փոզ ըծելաւ, պար գեալաւ: Մեր Սարգիսն ու Անան էլ շատ օրախ ին:

ԺԸ.

Թա Կսրպատայ Թա Դարա-Թփի պառաւները, կնանիքը, հարսները, ըղջկերքն էլ պարապ նստած չին: Ծխարակները քանդուած ին. աման կնեկ, պառաւ կշտին գրաւ ճխակի կտորները—մեծ-տախտ, պիծի-տախտ, մեծ-ոններ, պիծի-ոններ, թոփ, միլ

(նետ), թետեր, կոռնը, շուտուէք, ջոխտակներ, փար թիւ, անկուջ, փալան, իլիկ, լիսեռնը, կուպրածթիւ. ետաւ տղստեղ սարքեց, փարեց, անկուջը եղեց, կուպրածիւր կապեց, փորձեց, պտրաստեց: Հարսն ու աղջիկ էլ բերան սանդերք ու բուրդ, սկսեցին գերզել, մալանչ անիլ, տալ մանողներին: Մանողներն էլ մալանչները մնեցին, ոստեր չինեցին, ոստերը ըրկուտակեցին (երկուտակի) կծեկներ (կծիկ) ըրին, կծեկեցին: Խաւացուն ջոկ մնեցին, մջաթիւր ջոկ, ըռջաթիւր ջոկ, ըզբաթիւր ջոկ: Էծի մաղերն էլ գերզեցին, մնեցին, լիւսեցին ամբտան, չուան, չաթու, նուխտակոթ, դազիլ:

Թիւերը մնեալն ետը սկսեցին ներկել գղնըճաղկաւ դեղին թիւերը, նրնջափետաւ նարինջ թիւերը, թխոցաւ սեւ թիւերը, ծրնըփետաւ ծիրանի թիւերը, տորնաւ կարմուր թիւերը: Նրկարարներին էլ ներկիլ տուին կանանչ, աքի, սուրմէի, ժանգեառի ալ թիւերը:

Յտաւ որը սրահներումն, որը տներում պտրաստեցին ոստանները—տփերում պնդցրին ոստանի ոնները, տորգերը դրին ոնների մէջ, էրկու տորգերաւ դիրաւ տալաւ հինեցին ըռջաթիւր (առէչաթիւ): Յտաւ բերին ազը, ըզբափետ, ըզբըճպատ տաճարկ. տաճարկը մինումէջ անց կցրին հինած ըռջթիւրի մէջաւ, ըզբեցին, պրծան: Ոստաններին սեպերը պնդցրին, կախեցին ոստաններան նախշուն թեւի կծեկները. բերին, չրեցին մջաթիւ, թխատու, կուփիչ, մկրատ, դանակ, հանցու որ հրսնացուներին մհար գետրծեն նախշուն գեապա:

— Անա, բոյիդ մատաղ, հրսննրիդ բժինքին մհար տես հի՛նչ գեապա եմ գեութլական հա՛— ասեց Անուն մերը:

— Այան, մշի անենք, հանցու որ ճելլի պըծնենք — ասեց Անան իւրան մօրը:

— Հա՛, քը մատաղ, իմաց եմ սուալ, տես, էսա գեալիս են ըղջիկերը:

Չորերը քցեցին ոստանին ըռաջին, նստոտեցին Անուն հետ իրեք հասած ըղջիկերը, ետաւ սկսեցին գետրծել: Առաջ 15 մջաթիլ գէս ու գէն անց կցրին հինածին մէջաւը, աման մին մջաթիլ անց կցնելիս տաճարիլը դը եր, դը վոր քշեցին, թլատուներաւ թլատուեցին, կուփչաւ կուփչեցին. բրենակ (օրինակ, բնագործ) գեապին երշեցին, աջ ձեռներաւ սոր դանակները կալան, ձախ ձեռներաւ էլ նախշուն թլերի ճոնտերը, սկսեցին գետրծել: Հիպու որ մին ջարկ (շարք) նախշուն թիլ էս գլխան չուրու էն գլխը մններաւ անց կցրին, գնկներաւ էլ ծկթցրին, ետաւ մին մին մջաթիլ էլ գլխաւը անց կցրին, թլտուեցին, կուփչեցին, մկրատներաւ խուզեցին, տակին թուզեցին մին մաննի հստութիւնաւ սէրուն խաւ: Ըսգհենց մին ջարկ նախշուն թիլ, մին ջարկ էլ մջաթիլ հնցըցնելաւ, թլատուելաւ, կուփչելաւ, խուզելաւ մին ամսում գեապան գետրծեցին, պրծան:

Հենց ճելլի ճելլի գետրծում ին, հենց ճելլի ճելլի գետրծում ին, որ աչք չէր հանում. իսկի գիտուում չէր թա թիլերը հո՛ւնց անց կցրին, հո՛ւնց ծկթցրին: Մարդ օղում էր թա վեց աչք էլ փոխ

ճնէր, թմաշա անէր. պատճառն որ շատ եշելան փշտանում չէր:

Առաջ բարակ ճպատաւ մին լաւ թափ տուին գեապան, ետաւ կտրեցին, շնորհաւորեցին. Անան մին պատիւ բրաւ իւրան ընկեր, գեապան գետրծող ըղջիկորանց. մին էլ շնորհաւորեցին. մին աղջիկ եկը, ասեց էն ըղջիկորանց մնին.

— Պապին ձեն ա տամ, երկաց, գլխանք:

Լոխ էլ երկացան գլխացին իւրանց տները:

ԺԹ.

Հունց որ երկիրս լուսաւորողն ա մին ըրիգնակ, Աղգիս հիւզեուր կառավարիչն ու գլխը մին կթըղկոս, մին վիճակինը՝ մին առաջնորդ, մին շէնինը՝ մին քովսա, ըսգհենց էլ աման տան մեծն ու կառավարիչն ա մեծ պապին: Հենց հմարի թա աման տոն մին պիծի վիճակ ա, էգ տան տղամարդիկ, կնանիք, տղէք, հարսներ, խոխեր, ըրխեր, ըղջիկէք լոխ էլ մին պիծի Ժղովուրդ, աման տան հլիւր պապին էլ մին փորձուած կռքլարիչ, մին պիծի թա գաւոր:

Աման տան մեծ, պիծի, լոխ էլ հնազանդուում են պապուն հրամանին: Պապին ա լոխին էլ բնըգլխի դնում, աման մինը մին բէանի, մին գետրծի դնում. հո՛ւ կը կարայ պապուն հրամանան դիւս գեայ: Աման տան մեծ ըրկիւնանց հրաման ա տամ իւրան տղոց ու թոռներին որ ըռահանայ սուրը ծեզին եր կենան գլխան մինը էս հինչ գետրծին, մինը էն

հինչ գեործին, մեկալը, մեկսալը էն հինչ գեործին։
Երիւնը պկասած, բոնը կտրուած պապին (ամեն ծերունի) մթեն մթեն եր ա կենում, լոխջին (ամենին) անունները տալաւ ձեն տամ։

— Ձեզ մատաղ, եր կացէք սուրբ ծեղը՝ ծեղալ ա, Աստուծ ձեզ երայ բարին ծեղի, եր կացէք բէանի զինացէք։ Ետաւ իրեսը լուանում ա, սրբում, պրանում ըզութրանին, իրեք հետ խշհանում, աղօթք անում։ «Սուրբ ծեղ, ս. լիւս, ս. ըռաւօտ, ս. Աստուծ, իմ որդսց, իմ թողանց երայ ծագես բարի ծեղ, բարի լիւս, բարի ըռաւօտ, բարի աջոյութիւն։ Հայոց եղցան, Հայոց ազգան անպակաս անես Քրդորմութեան բարի ծեղը, բարի լիւսը, բարի ըռաւօտը։ Ինձ ու իմ պռաւին արքաւութիւն տաս»։ Ետաւ զինամ են եղցի, չուրու տէրտէրներին գեալն ըզօթում։ Մ. պապին ըսդի էր աղօթք անում։ «Աստուծ, իմ հիւզին Քր մատաղ, տղայ ժմանակս մեղք եմ գործալ, մեղայ Տէրիս, տղամարդ ժմանակս մեղք եմ գործալ, մեղայ Տէրիս, հիւսոր ժմանակս մեղք եմ գործալ, մեղայ Տէրիս։ Գիտալաւ, չգիտալաւ ըրկուշեթի մեղուցեալ եմ, մեղայ Քրիստոսիս, ըրըրչեթի մեղուցեալ եմ, մեղայ Քրիստոսիս, չրուրչեթի մեղուցեալ եմ, մեղայ Քրիստոսիս, հնգրչեթի մեղուցեալ եմ, մեղայ Քրիստոսիս, օրբաթ մեղուցեալ եմ, մեղայ Քրիստոսիս, կեըրկեամուտ մեղուցեալ եմ, մեղայ Քրիստոսիս, կիրակի մեղուցեալ եմ, վայ ինձ, վայ ինձ, վայ ինձ, անօրէն մեղացս փեշման եմ, մեղայ Ստեղծողիս»։ Եղցան զիւս գեալիս էլ պաշում են դռնըկողքի օծումա՞ծ պիծի խաչը, անում էս վեր-

ջի աղօթքը. «Աստուծ, Քեզ եմ պահ տամ ('ի պահու տալ) իմ որդիքը, ու թողները, խոխերը, ըրախերը, հարսները ու ըղջկերը. ընդրանց ձեռներան բռնած հանդ տանես, խտտած էլ տոն բերես, ինձ ու իմ պռաւին արքայութիւն տաս»։

Պապիները, մեծերը գեալիս են տոն, մին մին թաս արաղ թող անում, օտիս օրերն էլ իրեր թնրխարաւ (թերախորով) ձու. ետաւ փոկ են քաշում, կաշիները ձևում, տրեխներ անում իւրանց որդոց ու թողանց մհար։

Պապիները ու մեծերն են տան դատաւորներն ու դատաստան անողները ըռեստանց չուրու մթնիլը։ Պիծի պիծի խոխերը գեալիս են գեանգեատ անում։ Մինն ասում ա լաց ինեւաւ. «Պապի, Թագւին գըլխիս թխեց»։ Թագւին ասում ա. «Պապի, թխալ չեմ, խաղ ընելիս կոռնս նի եկը»։ Մին օրիշը. «Պապի, Մհակը վէգս խլալ ա»։ Մեկալը, մեկսալը մինմնու հետա գալիս են խանչ խանչ գեալաւ եմ լցըկուած գեանգեատ անում։ Իւան-Բաջին քը մատաղ, կրդացիդ, ախր ես ո՞ր մինն ասեմ, ո՞ր մինը չաօեմ, ո՞ր մինը գերբեմ, ո՞ր մինը թողեմ։ Թա որ «Մանկավրժական» կզեթի ուստաբաշի խմբագիրն էլ գեայ իւրան դագի թեփուռը երկալած, էլլհա կարալ չի թա տըդստեզ գերբի։ Պապուն կոշտը հենց ա լհա դիւանխանա ինի. պատճառն որ գեանգեատաւորը պկասում չի։ Պապուն տալթարումն ու բրանում գալթրի չկայ. ճեկի ճեկի կտրում ա դատաստանը, հզի դրնում—խլած խաղալիքները առնում ա, տամ ամաբը իւրանց տեռնը, պշաչորում ա թխում տեղերը,

ետաւ ասում. «Պապին քը մատաղ, կը մծանան», կը մոռանան»:

Աման ըրիւկին, որ հնդաւորը տոն ա գեալիս, տղստեղ պատմում ա պապուն աման մարդ էն օրուան պտահածը, գլխաւը հնցածը, բերած փուլն էլ պապուն տամ: Պապին ա տան գանձապետը, ծախուած գինու, ըրալի, ելի, բրդի, մարցուրի, ձուի, ցորնի, գետրու փուլերը լոխ հաքրուում ա պապուն եա տան մեծին գընձանակը: Աման պապի եա տան մեծը տալիս ա իւրան գանձանական թաղաւորին ոսկին, անում տան ծախքերը ուրխութիւնի եա տրտմութիւնի հետի, շորի և էլ օրիշ պտքական բըների հետի:

Տնամէջի բներում էլ տան թագուհին ա պառաւ տատին: Կնանիքը, հարսները, ըղջկերը լոխ էլ պէտում ա հնազանդուեն տատուն, հունց որ մին տան մէջ, ընդհենց էլ աման տան մէջ: Հաց անիլ, մաղիլ, հունցիլ, էփիլ, թխիլ, կարիլ, լուանալ, կրկատիլ, բլւրդ գզիլ, մանիլ, հինիլ, գետրծիլ, քղհան անիլ լոխ էլ պէտում ա ինի տատուն հրամանաւր: Եզի, պանրի, տհալի, մածնի, բրնձի, և օրիշ ուտղանի բնալին տատուն ձեռնումն ա:

Հիպու որ պապին Սիմօն ծերունու մնան շատ հլըւորում ա, տան մծութիւնը տամ ա իւրան մեծ որդուն տան մեծին պծինին ըռաջին, լոխին էլ հրամայում ա որ հնազանդ ինեն իւրանց նոր մծըւորին: Ետաւ կանչիլ ա տամ տէրը, խոստովանուում, սըրբութիւն առնում, տեղումը նստում, մին մին օրհնում տղերը, հարսները, ըղջկերը, փեսաները, թոռ-

ները, ծոռները. «Էն հացան օտէք, որ ոչ հատի և ոչ էլ պկասի: Ձեր բռնած վեղը (հողը) ոսկի գէառնայ, մոխիրը՝ արծաթ, քարը՝ ալմաս: Չոր քարին որ գինաք՝ կնանչի: Հինչ կզնըւող մծըւորի, դատաւորի իրես որ դիւս գեաք՝ գեանը գէառնայ: Աստուծ օրհնի Ձեր հանդը՝ հանդաստանը՝ բաղն ու բաղջան, վաճն ու հոնձը՝ կալն ու կոտը: Հայր Ըբրհամայ օխնանքը անպակաս ինի Ձեր սուփրան ու սղանան, տաշտան ու մաղան, որերան ու կարաններան, ջուրերան ու քսակներան: Ձեզ էն օխնի, որ ձեռնան երը ձեռք չի կայ, օխնանքան երն էլ օխնանք: Ձեզ Ըստծու եմ պահ տամ, իմ պառաւն էլ Ձեզ (եթէ տակաւին ողջ է լինում): Էս հինչ մարդը պրտական ա մեզ 20 մանէթ, էն հինչ մարդը 12, էն հինչը 3, էն հինչը 3 պաղի: Մեր ըռնըլացուքը լոխ էսչանք ա: Եղցուն պրտական ենք մին մանէթ, նրկրարին 4 պաղի, դեշուն 2 պաղի, տէրին էլ մին կոծ գինի: Մեր տլացուքը լոխ էս ա. էլ կայ ոչ: Դէ, ա պառաւ, Մերին աղջիկ, 70 տարի մին տեղ ապրալ ենք, քրդ երրայ կզնուալ եմ, քեզ ուշունց եմ տաւալ, իւիլ, պակաս եմ ասալ, մեղայ Ըստծու. հալալ ըրա ինձ»: Պառաւը բռնում ա հլըւորին աջ ձեռնը ու ասում. «Հալալ ինի, հալալ ինի. կտակ չօնես»: Կտակ օնեմ ոչ. 30 մանէթ հիւզըպահուստ օնեմ, էսա հրես. ինք կալեք, ինձ ժամաւ, պատարազալ թղեցէք»:

Ըսգհենց օխնելաւ մեռնում են պապիները: Ետաւ որդիքը, թոռները լաց ինելաւ ասում են էս սողը. «Մեր տան չէնքն ու չնորհը՝ պապի, մեր

տան սին ու գերանը՝ պապի՛. մեր տան մեծն ու կուրպարիչը՝ պապի՛. մեր տան թագաւորն ու իշխանը՝ պապի՛, մեր տան համն ու ոտը՝ պապի՛, մեր հերն ու վարժապետը՝ պապի՛, մեր տան սէրի կապն ու կշկուը՝ պապի. մեր տան աղօթքն ու օխնանքը՝ պապի՛, մեր եղցուն ժամօրն ու ըզուլթարարը՝ պապի՛, մեր շնամէջի գարդն ու զարդարանքը՝ պապի՛, հէյ պապի, վայ, վայ, վայ պապի, պապի՛»:

Կնանոց ասած սողը մունք կրացինք ոչ գերբիլ. պատճառն որ աման թանաք լալտողի բէան չի. լիւս դէառնայ «Բաղդասար դպրի» հիւզին. մզանայ էլ իսկ լէաւ ա գերբալ: Թա որ մշտոցին *գեանձե-րը* գերբած չինէր, հոնց կինէր մեր տէրտէրներին ճարը, որ եղցում ըսեցին էս *գեանձը*. «Ես զիս ե-դի հաղար տարու, դափիլ եկաւ օրս մահու... կա-ցէր բարով բարեկամներ»: Ամա դէ ասիլ էլ կայ, ասիլ էլ. մուլի գեանձը պէտում ա Իւան-բաջին ասի, Տէր-Յարութիւնը՝ ասի, որ հաւքերը թառ ինեն, սար ու ձոր սոգ անեն:

Մեռալը տարան թղեցին, ժամհացը կերան, ուղղմաթասը մինմնու հետայ խմեցին, հանգստեանը ըսեցին, եր կացան, ցրե եկին:

Գէորգ քեովսան ինքն էր իւրան տան մեծը, Պտրուսանց Զէպարան էլ իւրան տան մծաւորը:

Ի.

Ղըրբաղի գեղերքում, շէներքում տողց հետի աղջիկ հաւան կենալ, նշանիլ եա տղայ հաւան կե-

նալ, նշան եր օնիլ, աղջիկ տալ—էդ իրաւունքը դեռ պտկանում ա աման տան մծերին: Հասած տղայ, աղջիկ իրաւունք չօնեն, որ ասեն. «էդ օղիլ չեմ, ընդրա զինալ՝ չեմ»: Հի՛նչ կարող ա էն տղան եա էն աղջիկը, որ հմրձակուի, էդ խօսքերը ասի իւրան մեծին ըռաջին: Թա որ ռիւճարը կը կարայ չուբա-նին ըռաջին խօսիլ, գիւմաշը՝ մճկալին, եզնն էլ՝ հուտաղին, մեր մհալների տղէքն ու ըղջիէքն էլ կը կարան խօսիլ իւրեանց մծերին ըռաջին: Պատճառն որ մեր մհալների մծերը հունց որ իւրանց մծերան տեսալ են, սվորալ, ընդհենց էլ անում են. հունց որ իւրանք իւրանց մծերին հնազանդ են իլալ, ընդի հնազանդութիւն են օգում. իւրանց պիծիններան. հունց որ իւրանք անխօս են իլալ իւրանց մծերին առաջ, ասում են. «Մզանայ պիծիններն էլ պէտում ա անխօս ինեն մեր առաջ, ծպուտը եր չանեն»:

Մինակ մին ըզըտութիւն ա մնացալ հասած տողց ու ըղջիորանց, մինակ էս ա իւրանց էրուած սրտերին մխիթարանքը—խօսում են *ըրեսաւ, ճկա-տաւ, ըջքերաւ ու ունքերաւ*: Ամա հո՛ւ ա կարդում էդ խղճերի *երեսներին* երբայ պարզ տպուած ըղը-չանքի *գիրը*. հո՛ւ ա անկուջ օնում ընդրանց կա-խուած, կնճռոտուած *ճակատների գեանգեատնե-րին*. հո՛ւ ա մհալ դնում ընդրանց ըրտսունքոտ *ըջքե-րի խնդրքին*. հո՛ւ ա եշում ընդրանց իւրիւր տուած, մրկացրած *ունքերի խուսքերին*: Լիւզիւները կա-րում չեն որ խօսեն, փաստաքան են բռնում իւ-րանց ճակատը, աչքերը, օնքերը. ամա ըսդրանց կղակներին էլ եշող չի կայ:

Հիպու որ աման կողմայ նեղի եկած հասած տղայ, աղջիկ տեսնում են որ անճար են մնացալ, իւրանց սրտակից մարդոց, կնանոց ձեռնաւ մէջ են գցում ազգական, խաթրլու մարդիկ, կնանիք, հանցու որ կըկղցնեն իւրանց հօր ու մօր սրտերը: Գեղերումն չէներըումն մինակ հրսանիք են անում ձմեռնը—նոյեմբեր ամսան չուրու մեծ բարիկենդանի օրերը:

Սարգիսը տեսաւ որ ժմանալն անց ա կենում, աման հրսնորատէր անում ա իւրան հրսանիքը, իւրան հերն էլ իւրան խօսքին երրայ հաստատ մնաց ոչ, կըկղեց ոչ որ հրսանիք անի, սրտին նղոթիւնան հեանդացաւ, սկսաւ ոտան երրայ մաղուիլ: Էս որ իմացան Սրգիսին էրկու ազգական մարդիկ, խօսք մին ըրին, որ առաջ մինը գինայ Զէարեարին կոշոր, թա որ ինի ոչ, ետաւ էլ էն մինը գինայ: Մինը գինաց.

— Բարի օր, Զէարեարա:

— Ըստծու հղար բարին քեզ Մ.. համեցէք, համեցէք, բարի ա. քը մատաղ, գեալդ բարի ա:

— Փնռք Ըստծու, շատ բարի ա, թա որ խընդիրքս կտարես, ինձ դէարտակ, սիրես ետ չի տաս քու տանան ու դռնան, պատճառն որ իրես եմ դրալ եկալ:

— Դէ, ասի, տեսնանք հինչ ա խնդիրդ:

— Զէարեարա՛, քը մատաղ, գիտում ես, որ Սարգիսը մին քանի չէրեթ ա՛ հեանդ ա, թեք ընկած ա: Ընդրա հեանդութեան պատճառը օրիչ բէան չի. պատճառը մինակ Անուն սէրն ա: Դիւ առաջ ասալ ես թա «էն աղջիկը—Անան, Սրգիսին մհար

ուզլացուք եմ, որ ուզլացուք եմ»: Էս խօսքաւդ էրկու հիւզի ես կենդանացրալ, էրկու էլ եղցի (սըրտեր) չինալ: Ետաւ էլ խօսքդ փոխալ ես, ասալ. «էն աղջիկը օղիլ չեմ, որ օղիլ չեմ»: Էս ետի խօսքաւդ էլ հա՛մ էրկու եղցի ես քանդալ հա՛մ էլ էրկու տոն: Մհեկ Անան էլ, Սարգիսն էլ ըրկոքան էլ շատ հեանդ են հա՛մ էլ օրքանց օր մաշուում ու մաղուում են ոտան երրայ, ետաւ էլ ընկալ են տեղի մէջ: Զէարեարա, քը մատաղ, դիւ գիտում ես որ Սարգիսն ու Անան խոխա չփնականց մին տեղ մծացած, ըրիւկին, ըռաւէտ մինմնու իրես տեսած, ասած, խօսած, սէրած, սիրուած, մին հիւզի մին մարմին դէառած են: Գէորդ-քեովիսան լէաւ համփա տոն, լէաւ էլ բըրկամի մարդ. Անան էլ լէաւ հրսնացու: «Էփած ճաշին մէջ վեղ չեն ածիլ» ասալ են մեր դուրմըհիւզի պապերը. աման հինչ պատրաստ ա, դիւ եկ նշանը տանենք տանը, մին չէթման ետը հրսանիք անենք:

— «Հու որ լէալին փիս ասի, փիսին էլ լէաւ, ըռեխը կը ծռուի», առակ ա, ասալ են: Գէորդ-քեովիսան շատ լէաւ մարդ ա, Անան էլ շատ լէաւ աղջիկ ա, հիւզի օնեմ տլացուք: Ամմա հունց որ իմ հեր ինձ նշանալ ա, ես իսկի գիտացալ չեմ թա, ամօթը դէն, ինձ մհար նշանած աղջիկը քոռ ա, քառ ա, չիլդի ա, կաղ ա թա թոփալ, սէրուն ա թա չիշոտ. «Քօռ ես, չիլ ես, դաբուլ ես» ասալ եմ, իմ հօր հնաղանդուալ, պսակուալ: Ուրենքաւ ես պէտում ա աղջիկ տանի, հաւան կնի, նշան տի, հրսանիք ընի: Էն աղջիկը հաւան ի կացալ, ուզլացուք

ի. քանի որ իմ տղան ինձ մծատեղ չի դրալ, ինքը հաւան ա կացալ, ինքն էլ օգի հրսանիք անի:

— Զէարեարա, քը մատաղ, աչքը քուռանայ ժմրնակին, ժմանակը փոխուալ ա. «Մեր տեսած ծառերը կտորալ են»: Բա իսկի Թիփլիս, Էրեան, Քօշուայ դալան չես գինացալ, բա իսկի տեսալ չես թա քղքներին նշանած եա նշնըծացու տղէք ու քղջը-կէք հինչ չտես բէաներ են անում, անսելի, անպըտ-մելի բէաներ են անում: Ես իմ հոգիս, տղադ ա-ման ժմանակ քեզ մեծ ա ճնանչալ, ընդունալ, մհեկ էլ ճնանչում ա: Բա որ քեզ մծատեղ չինի դրած Սարգիսը, խե օղում ա որ քո կամբան ինի. էն ա ինքը նշան կը տար, հրսանիք էլ կանէր: Զէարեա-րա, հունց որ ասած ա, գիւ եկ «Քարը գիւրգեադ վոր ածի»:

— Ինիլ չի, որ ինիլ չի:

Մ.-ը գիւս էր գեալիս որ գինայ. նի մտաւ էն մին մարդը—Թ. ու ասեց.

— Զէարեարա, քը մատաղ, էլ էգսան օրը չինը-մէջում ասես ոչ. «Ասենք թա ես կգնուալ ի իմ որ-դի Սրգիսին երրայ, հունց որ հերերը կգնուում են իւրանց որդոց երրայ. բա իմ բարեկամները լոխ էլ կտորուալ ին, հինչ կինէր որ գին (գային) մղակաւս նի մտնին, ըսին, խուսին, մին բերան խնդրին, հան-գամանքը հսկցնին: Ես էլ մարդ եմ, սուտանայ չեմ հմւ, որ նէահ անեմ (յամառեմ) ըսածիս երրայ պենդ ոտը կենամ: Էն ժմանակ սրտիս կգնուցը կը քաշա-նար, որդուս գլխին էլ փորձանք չէր գեալ»: Զէա-րեարա, ըսօրան օրս Աստուծ դը երան ա վկայ,

տափը դը վորան, իմ խղճմտանքը ըս տեղան, քոնն էլ ը տեղան, որ ես էս խօսքերը ասում եմ պարտ-քաս պըծնում: Գիտում ես որ Սարգիսն էլ ա հե-ւանդ էն Անան էլ. ըրկորան էլ օրն օրին, օրն օրին մաշուում են, մաղուում, հալուում հենց գիտաս, Զէարեարա, հենց գիտաս թա էս տղան ու էս աղ-ջիկը խօսք մին ըրած, կռնըրռնոկ ըրած գինալիս ինին դը պի գերըրեղման թաղուելու: Մհեկ գիւ եկ «ստունին գլխը կոխ տո», «քարը գիւրգեադ վոր ածի». նշանը տանենք տանք, հանցու որ էն էրկու անմեղ գեառները մեռնեն ոչ, Ըստծու կրակը թափեն մեր գլխին:

— Լէաւ էս ասում քը մատաղ, ա Թ. գիւ պարտ-քադ պըծալ ես. քո խօսքերը սրտիս քար ըրին (աղ-դեցին), սերտս տխրիւր եկը (շարժուեց) տեղան. տա-նենք նշան տանք, որ էրկու ըրնատէր չի դէառնանք:

— Զնուրհակալ եմ, Զէարեարա, որ իմ խնդիրը կտրեցիր, խօսքս տափը չի պցեցիր. ամմա հաստա՛տ ինի տուած խօսքդ, սռի խոտի մհան պըրնպարան չանես տուած խօսքդ—մին էլ մետրդ փոխես ոչ, էլլհա ասես. «օգում չեմ», ինիլ չի որ ինիլ չի»:

— Ասիլ չեմ, խօսքս խօսք ա, որ հաստատ խօսք ա:

ԻԱ.

Մին քանի հրսանիք ըրալ ին պըծալ: Պարպա-տայ եղցում տէրէրները մին պսակ ին անում. շատ մարդիկ, կնանիք ին հաքուալ: Մակառներան (փե-

սաւէր) մինն, որ կսրպտեցի էր և Թիփիղոս մ շատ մնացած, տեսաւ որ կնքաւորը խաշն ու թուրը բռնեց փսին ու հարսնին գլուխներին երբայ, սկսեց շատ մտածիլ: Հիպու որ պսրկեցին, պրծան, հարսն փեսան տարան առաջ հարսին հերանց տոնը, էն Թիփիղոս մնացած մակառը առաջ հրցրուց իւրան հրնկեր մակառներին. «Խաշը և թուրը որ խաշեղբայրը բռնեց փեսային և հարսին գլխին, արդեօք ինչ օրինակ է»: Հրնկերները ըսեցին. «Մուկը գիտալ չենք ըտի բէաները, թա որ գիտան, էլլհա հլիւոր մարդիկը կը գիտան. ընդրանց հրցրու»: Հլիւոր մարդիկն էլ ըսեցին. «Որդի, էգ գիրոց բէան ա, ըտի գիրոց բէաները ըշխրըկանի բէան չի, հիւզըրականի բէան ա. թա որ գիտան, էլլհա հիւզըրականները կը գիտան, տրերին հրցրու: Հիպու որ հարսնը առօր փառօր տարան փսին հերանց տոնը, մաժարքը (մեծ արք մեծամարդիկ) նստան կսօրի հացին, հւըքուեցին տէրտէրները, խմեցին թագաւոր-փսին կենացը ըսեալ. «[Թագաւորին արեւը խնդանք (յարև թագաւորին խնդանք)». ետաւ էլ թագուհի-հարսին կենացը, էն մակառը մհեկ էլ հրցրուց տէրտէրներին: Տրերան մինը աւագ երէցը ասեց. «Որդի, հայրական, պապական մուկը ընդի ենք տեսալ որ խաշն ու թուրը բռնում են թագաւոր-փեսային և թագուհի-հարսնին գլխին»: Մին օրիշ տէր ասեց. «Խաշը Քրիստոսի խաշն ա, թուրն էլ Պետրոս առաքեալի թուրը. ըսգրա մհար են բռնում»: Մակառը բաւական չմնաց. էլլհա մտածում էր, ընկած մտքին անտակ ծովի մէջ: Հրանքատան սուփրի երբայ նստած էր մին դա-

րիալ աշուղ: 2ար ծաղիկը լափալ էր ըշղի էրկու պայծառ աշքերը, հենց շինալ լհա խւարած լիւսննկեայ. իրեսը, ճակատը, քիթը ծկծրկոտալ, հենց շինալ լհա ըղբատի շտարար ինի, ըս տեղան, ըն տեղան կակըպորած: Ամմա ըշղի մետրը հե'նց լուսաւոր էր, հե'նց լուսաւոր էր, ասես թա յուլիս ամսուան պայծառ իրիգնակ ինի: Կտրեցին զուռնին, քեամանչին, թառին տնկըաղին ձենը, ըս տեղան, ը տեղան, ըն տեղան խնդրեցին, որ աշուղը համ ածի համ էլ մին քանի բերան խաղ ասի: Աշուղը մեծ սաղը ճնկճնկցնեալ քեօք ըրաւ. ետաւ ասեց. «Եա' Ամլորդի, եա' Մշու Սուլթան սուրը Կարապետ, եա' եօթնան մուրազատու ս. Յոհաննէս»: Ետաւ մին պատառ ածեց էշխաւ. ու սկսեց.

«Ակա'նջ դրէք, ինչ եմ ասում.
Սուրը գրքերից փունջ եմ ասում.
Հոգի, արիւն, շունչ եմ ասում.
Փառք ու պարծանք միշտ եմ ասում
Սուրը Խաշ, կեռ թուր գէնք եմ ասում,
Հոգու, մարմնու կեանք եմ ասում.
Խաշն ու թուրը ձեզ պահապան,
Երկուսն էլ գէնք պատուական:
Մարդն ունի հոգի, մարմին,
Որք միասին սիրով կ'ապրին.
Հոգին ունի իւր թշնամին,
Մարմինն ունի իւր թշնամին,
Խաշը գէնք է հոգեւորին,
Թուրը գէնք է մարմնաւորին.
Խաշն ու թուրը ձեզ պահապան,

Երկուսն էլ զէնք պատուական:

Թագ զնեղու ժամանակը.

Թուր են կապում Կայսեր մէջքը,

Խաչն էլ տալիս աջի ձեռքը,

Աւանդում են օծողները,

«Քեզ ամանաթ էդ երկուսը՝,

Դրանցով պահիր երկիր, կրօնքը».

Խաչն ու թուրը ձեզ պահապան

Երկուսն էլ զէնք պատուական:

Քրիստոնեայ թագաւորները

Խաչով պահեն սուրբ հաւատը,

Թրով՝ կեանքը, ժողովուրդը,

Հպատակներ, հայրենիքը,

Խաչով դէր, թրով գողը

Պատժում են միշտ Իշխողները.

Խաչն ու թուրը ձեզ պահապան,

Երկուսն էլ զէնք պատուական:

Հարսն թագուհի, փեսան թագաւոր,

Խաչն ու թուրը բռնէ քաւոր,

Երկու զէնքեր խորհրդաւոր,

Երկու կեանքի հովանաւոր.

Փեսան իշխան և թագաւոր,

Որդիք, թոռներ հպատակ տնւոր.

Խաչն ու թուրը ձեզ պահապան

Երկուսն էլ զէնք պատուական:

Պսակադիր սուրբ քահանան

Հարս, փեսայի հաճ միութեան

Վկայ կանչէ սեղան, խորան,

Դէմ յանդիման ժողովրդեան

Պսակ զնէ ամուսնութեան.

Տայ խաչ ու թուր կենաց դարման.

Խաչն ու թուրը ձեզ պահապան,

Երկուսն էլ զէնք պատուական:

Հայոց ծառայ աշուղ Բաբա,

Խաչն ու թուրը մեծ խորհուրդ ա.

Երնիկ՝ Կրան, ով կիմանայ

Գործ ածելու տեղը դիտենայ,

Խաչի թրի խորհուրդն ահա

Էսպէս սիրուն ու շատ մեծ ա.

Խաչն ու թուրը ձեզ պահապան,

Երկուսն էլ զէնք պատուական:

Ըս տեղան ըսեցին. «Բարաքեալլա՛ աշուղ Բաբա, բարաքեալլա՛»: Ըն տեղան ըսեցին. «Մաշալլա՛ն աշուղ Բաբա, հալալ ինի քո կերած հացը»: Էդ կողման ըսեցին. «Ծառայ եմ Ս. Կարապետին զօրքին, շնորհքով լցրալ ա մեր աշուղ Բաբան, խմենք մեր աշուղ Բրին կենացը. օխանքն ինի հարսնին ու փսին երրայ»:

Կերան, խմեցին, փողերը կնչեցին¹⁾, ըշղին էլ մին բէան բխեցին, էլհա ըծեցին, պար եկին, ետաւ ցրե եկին:

Ո՛չ Սարգիսն էր էս հրանքումը, ոչ էլ Անան:

ԻԲ.

1930
1883
42

1883 փետրվարի 11-ն էր: Կարապետայ եղցում

¹⁾ Կանչ անիլը տմբաշու բէան ա, գիրք շինողե բէան չի, ընդրա մհար թողում ենք որ Տմբաչի-Խաչան ապերը անի հրանքի կանչը:

մին մեռալ կար նաժում դրուած: Մուլին ըրսքաշին երբայ բռնուած էր մին աբրշումի սև եաղլուդ, երդ-լեխին երբայ էլ դրուած էր մին խաշ, մին աւետարան: Նաժին չորս կողմաւ շարուալ ին խաշաւ, խշվառաւ, բուրվառաւ քհնէքը, տրլցուէքը, որ կտա-րեն մուլին կարգը:

Կարգը կտրելան ետը, լացի հանգաւ, սոգի ձե-նաւ սկսեցին ասիլ Բաղդասար դալրի էս գեանձը. «Ծաղիկ նորաբոյս, տեալեամբ նաղելի, ցաւն եհար գըեզ, կն»: Նոցին լիքն էր ժղովրդաւ. ժամուրն էն-շանք շատ էր, էնշանք շատ էր, որ ասեզ գցիր, տափին չէր ընկնիլ: Հլիւոր, պառաւ, մարդ, կնեկ, հարսնը, փեսայ լոխ էլ լաց ին ինում, թառանշ քա-շում: Աման բրանայ գիւս էր գեալիս. «Ա՛խ, վա՛խ, ճիս, վա՛յ, վա՛յ, էս հինշ կրակ էր, էս հինշ փորձանք էր, էս հինշ պատիժ էր, որ Աստուծ մեր գլխին լժա-փեց: Վա՛յ մեր անօրէն մեղաց. մեր մեղքն էնշանք շտա-ցալ ա, որ չուրու երկինքն ա հսար»: Հենց գիտաս թա լոխին սրտերը ճլճլամ ին, թոքերը խանձուում, աչքերը պղտորուում, քթըժակերը էրուում, խրոփուում, տըղ-տղորուում: Աման սրտայ արին էր կաթում, աման հիւզի թռթռամ, աման ըչքերայ աղի ջրեր ծլծլամ, աման քթի ծոխ մլմլամ: Գեանձը ըսելիս աման մեծ, պիծի գինաց, պաշեց մուլին սրտի խաշն ու աւետա-րանը, խշըհամբիւր ըրաւ, լաց ինիլաւ իրան մտըու-մը ասեց մուլին. «Աստուծ ճանապարհդ բարի անի. դատաստանդ էլ քաղցր» ընտետը ետ դէառաւ:

Մուլի տէրերն էլ թիւլացած ծկներաւ, կռա-ցած մէջքաւ, ճմոռուած սրտաւ գինացին, խտտեցին

նաժը, արին-ըրտսունքաւ թրչեցին մուլին իրեսնե-րը: Մշանք լաց իլան, մշանք լաց իլան, դիւ ասես թա մեռալը ոննան չուրու գլխը ըրտսունքաւ թըր-ջուեց: Տղամարդիկը մին բանի հետ նաժան բռնեցին, որ մեռալը դիւս ծնեն եղցան, տանեն տէրտէրներին հետան, ամմա կրացին ոչ. սլատճառն որ շատ ին մուլին տէրերը, պենդ բռնալ ին նաժան: Նկին օժաւ աղամարդիկ, եր կալան նաժը, օժաւ դիւս կալան. ամմա հենց հմարի թա նաժան կախուած մուլտէ-րերն էլ մուլին հետ հեցին քաշ տալաւ, խրեկ մնաց որ նաժը կոտորուէր:

Էն օրը հե՛նց մին օր էր, հե՛նց մին օր էր, որ տեսնողներն ասում ին մինմնու. «Ասես թա սգա-ւոր են երկինքն էլ, գետինքն էլ, սարերն էլ, ձորե-րն էլ»: Պատճառն որ երկինքն իրեսը մրկցրալ էր, ծնքերն իւրիւր տուալ, տրտմալ. տշեղի մնան լաշտ-րակ լաշտրակ թափում էր ձիւն, հենց գիտաս թա շտրարաւ վոր էր ածում իւրան ըրտսունքերը: Իրիկ-նակն էլ խսիլ ըրեում չէր, դիւ ասես թա իւրան իրեսը սև սև թուղբերի սոգի չրդաթաւ ծածկած հեռի տեղան լաց էր ինում: Քշըթողբաւ ծածկուալ ին սար ու ձոր, հանդ ու խիւթ, հենց ին լհա սև սև չորեր գեցած, սոգ նստած կնանիք ընէին:

Մեռալը գժրթիւնաւ տարան գերբեղմանոտ, դրին գերբեղմանում. ըրեսքաշը չորս մարդով բռնե-ցին գերբեղմանին երբայ, փեց հետ բուրվառ ըրին մուլին ըրեսին, մուլի տոնը ծխաւ լցրին, ետաւ եր կալան իրեսքաշը: Մուլտէրերը մին մին հաբուռ (բու-ռըն) օրհնած վեղ գցեցին մուլին ըրեսին. կարգը

կտրեցին պրծան, վեղաւ լցրին գերբեզմանը, վեղին երրայ էլ շրեցին քարերը, սրտըքարին երրայ թփեցին բուրվառին խոնկն ու կրակը. լոխ էլ մին մին պչեցին գլխաքարը, ետ դէառան դրալի գեղը: Մինակ մռածին հերն ու աղբերըրը ետ չի դէառան. պատճառն որ օգուտ ին թա իւրանք էլ էն սհաթում մոնին ու թղուին նոր թղուածին հետ. ամմա տէրտէրները, մարգիկը թուղեցին ոչ, իւրանց հետ տոն տարան:

Մռածին ցաւերը տափաւը հնցան: Մեռածը սարի չանք ցաւ օնէր, ծովի չանք մտածմունք օնէր, ըշխարհքիս ծնարթիւնան քնենք օնէր, ըւաղի հմբարքաւ էլ եարաներ իւրան սրտին ու թոքերին երրայ. պատճառն որ սրտինը սրտումը մնաց, մրտըինը՝ մտքումը, հիւզւինը՝ հիւզւումը, էշխինն էլ էշխումը: Աշխարհքս կարաց ոչ թա խեղճին մին ճարանի, կարաց ոչ թա մին գեղ, մին մհլամ դնի խեղճին եարալու թոքերին, ճարուած սրտին, ճմոռուած մտքին, տանջուած հիւզւին, վառուած էշխին, մաշուած մարմնին: Մինակ գերբեզմանը պրտակեց խեղճին անճար ցաւերը, հալուած, մաշուած, տրորուած մարմինը. մինակ գերբեզմանն էր էս ջրըտարին վերջին գեղը, ճարը, մհլամը, կեանքը, ուրխոթիւնը, տոնը, տեղը, դնջոթիւնը:

Մեռալը թղելիս մին 25 տրեկան տղայ հեռու տեղան հչում էր, որ տեսնայ թա հինչ տեղ են թաղում նոր ննջեցելը: պատճառն որ հմանչում էր, որ մարդոց հետ խառնուէր, նաժան բռնէր, մոլին հետան վինար, ըրեսին օրհնած վեղ գցեր. մեր երկ-

րում սովորութիւնը դեռ հալա ուրէնքի տեղ ա բըռնում...: Պատճառն որ մեր երկրի սովորութիւնը քանդողը, ոննատակ տուողը չար լիւզուի գերբանի տակաւն ա ինում, ջրջխուում. ըսդրա մհար էս խեղճ տղան մին բաձրի տեղ, մին քոլի տակ գճոր էր ըրալ ('ի գուճս անկանիլ), հանցու որ մարդ տեսնայ ոչ. պատճառն որ համօթ ա: Ամմա էնչանք լաց էր իլալ, էնչանք լաց էր իլալ, որ աչքերն օռալ ին: Հոնց որ մսաւ ու ջրաւ լիքը զգանք (կաթսայ) դնում են կրակին երրայ, թժանում ա կրակը, հեռ գեամ, պլթալթամ ջիւրը, փրփրում քափը, մլմլամ բուղը (գոլորշի). էսա ըսդհենց էր էս խեղճ տղան էլ. պատճառն որ ըսդրա փորումը վառուալ էր մին անճար ցաւի թէժ կրակ, փետի մնան էրում ին ճղմաղինքները, հեռ գեալիս սերտը, էփում թոքերը, պլթալթամ մետքը, քթըմկերաւ դիւս ածում քափն ու բուղը: Քուռանամ բալամ. ջոխտ աչքս մին բիւնաւ դիւս պրծնի քըղ մհար, որդի, էդ հինչ ա քո հալը: — Շատ լաց ինիլան կրմրտալ ին աչքերը, ըրտսունքաւ խանձուալ իրեսը, տղտղորուալ քթըմակերը, մրկալ թոքերը, գոճ եկալ սերտը, փթոթուալ աղիքները, ճլուանք դէառալ ոնները, թիւլացալ կոնները, հոռ դէառալ մէջքը, կախուալ գլոխը, կծկուալ ծկները: Քար կտրուեմ, բալամ, ես քո ցաւերին ո՞ր մինն ասեմ, ո՞ր մինն գերբեմ, ո՞ր մինը չասեմ, ո՞ր մինը թողեմ, ո՞չ ըսելաւ ա պրծնում, ո՞չ էլ գերբեկաւ: Թա որ Երեմիա մարգարէն էլ դիւս գեայ իւրան գերբզմանան, եր կալած գեայ իւրան ոսկի դալամը, ըրծաթի թնըբամանը, էլհա կարալ չի

Թա մին մին տղստեղ գերրի քո ցաւերը՝

Քամին վզվզում էր, փսրնկին տղտղում, բօրանը՝ (բուք) հլոր հլոր անում, ձինը լաշտրակ լաշտրակ վնր ածում, ցորտը թրխ մնան կտրում, գիւլլի մնան թորերը ծակում, անց կենում: Ամմա ըսգրանք խկի քար չին անում էս տղին, պատճառն որ ցաւն մշանք թիւնդ էր, մշանք թիւնդ էր, որ աման հնչին եաղթում էր (յաղթել):

Քոլին տական եր կացաւ մեր տղան, ոնները քաշ տալաւ, ձինը ճղելաւ հսաւ նոր թղուածին, ընկաւ գերրգմանին երբայ, խտտեց քարերը: Նորմինա լաց իլաւ, մին պատառ սերտը հվըցրուց, բրերին ձինը դէս ու դէն ցրե տուաւ, փշերքաւը սրբեց, քարերը խտտեց, պշպշորեց, ետաւ նստեց գերրեգմանին կշտին: Եշեց, եշեց թումբ դէառած վեղին, տեսաւ կաշկառ դէառած քարերը. էլհա նուրուզուեցին խեղճին ցաւերը: Էլհա եշեց, եշեց, գլխը տիւրիւր տուաւ, ընկաւ մտքին տոնը: Մին քանի հետ մտքաւը հնցաւ, որ քարերը դէս ու դէն թող թող անէր, վեղը դիւս տար, ինքն էլ մռածին հետ էն գերրգմանումը թաղուէր, էլ լիւս աշխարհ չի տեսնար, էլ մարդի իրես չի տեսնար, էն սաթումը մեռնէր, պրծնէր էս անխղճմտանք ըշխարհքան. հանցու որ գինար երկինք, հիւզին ապրէր մռածին հիւզուին հետ, ցաւերը խռնուին ընդրա ցւերին հետ, ոսկերքն՝ ոսկերքին հետ, վեղն էլ՝ վեղին հետ: Ամմա հինչ անես, որ սիրտ հսկացող մարդ չի կար կշտին, որ վեղը իւրան երբայ տար, քարերը էլհա շարէր իւրանց տղերումը:

— Հիւզիս դիւս գեայ բըղ մհար Բաւամ.....:

Չուրացալ ին ըրտսունքերը, ցմաքալ իրենները, էլ լացը գեալիս չէր. պատճառն որ մլորում էր մետքը, տրորում սերտը, շաղում խելը, շուարալ հիւզին, գիտում չէր թա հինչ անի: Հենց հմարի թա ոչ քոն էր, ոչ զարթին, ոչ մեռած էր, ոչ կենդան, ոչ պել էր, ոչ խելունք, ոչ ըրագում էր, ոչ ըրգեոճում. ոչ լիւսում էր, ոչ մթնում, ոչ էս ըշխարհումս էր, ոչ էլ էն: Իւրան հետի ոչ ցիրեկ էր, ոչ գիշեր, ոչ տաք էր, ոչ ցորտ, ոչ սոված էր, ոչ էլ կոշտ, էրկու օր բէան չէր կերալ.....:

Մթնըժուալ էր, աման մարդ քաշուալ էր իւրան տոնը, մին պենդ հաղոցի ձեն լսեց, եր կացաւ դինաց տոն: Ամմա էն գերրեգմանան հռացան ոչ իւրան սերտը՝, մետքը՝, խելը՝, հիւզին....:

ԻԳ.

Մեծ բարիկենդանի օրերն ին: Ժողովուրդին սերտը կոտրուած էր. ամմա օխտը չէրէթ պաս ին պհըլական, առաջը մեծ պասն էր գեալիս: Էփած կերակուրներին ոտը բռնալ էր Կսրպատայ ու Ղաւ-թփի չորս կողմերը: Աման տան մեծ, պիծի էս շէթում էփիլ էր տամ իւրան սրտուզիլը կերակուրները: Մին քանինը էփում ին խաշու, փլաւ, երղածիւ, թանաւ, կաթնաւ, հաւ, մին քանինը խաշիլ, կուրկուտ, սամիր. մին քանինը տողմա (խճողակ) քըլնկեօշ, խրոված, հարուստները՝ կաքեւ, մրհաւ, թուրաշ, սալամնը, տապակած միս, ծուկ-

նը. մին քանինը՝ շփոթ, խաւիժ, կռնչուլ, քաշուկ, գլոյակ, հալուա, խորովու. տխում ին գեաթա, թերթերուտ, բիշի, հասալի, երդահունց, կթնահունց, ծիւրբես: Անջուկը կանչի՝ Նարինենց Վանջի-ապօրը, էն լէաւ կիմանար կերակուրների անունները, պատճառն որ լէաւ կերակուր էփող ա:

Բարիկենդանի վերջին շէթում ջահիլ տղէքը, խոխերը խաղում ին, հլիւոր, մէջ-մարդիկ էլ նստոտած թմաշա ին անում: Մին քանինը խաղում ին գնդի, մին քանինը՝ կսկրանքի. մին քանինը՝ մաղալլախի, մին քանինը՝ կարպետների տակ մտած՝ լախտի, մին քանինը՝ ոխճրվազի, մին քանինը՝ ջգը-լախտի, մին քանինը՝ փափաղ-քովի, մին քանինը՝ ըզկըկապի. մին քանինը՝ թամբի. մին քանինը՝ ջուխտըթաքի, մին քանինը՝ կորեկ-կուրեկի: Պիծի խոխերն էլ խաղում ին գետուլուկանի, վէգի, թոփի: Մին քանինն էլ՝ քրկը-պլո ածողը եր կալած՝ քոսա-գեալըի շինած՝ ըծեղաւ, պար գեալաւ, օյին-պազութին ընեղաւ ծծղցնում ին թմաշա անողները: Ըսդրանք տղստեղ գերբիլը աման թանակ լազտողի բէան չի. գիրողը ես պէտում ա գուռնաչի ինի ես տմբլաչի ես օխտը տարի եալանչի փահլուանութին արած ուստա-բաչի դէառած մարդ:

Կսօրայ հացը կերաւ ին, թիւնդ գինան կոչ-դումը խմալ, շինամէջ դիւս եկալ: Մարդոց իրեսներին որ եշում իր, կծըպուղը եր էր ինում: Էս գիրը գրելիս մին քանի թանաք լազտած բարեկամ ջահիլ տղէք (երիտասարդը և պատանիք) գիրթ դէօռնս բացին, օժաւ ինք կալան, բարիկենդանի

էս գլոխը կրդեցին. ետաւ մինմնու հետայ ըղաշանք, պղատանք ըրին: Մինն ասեց.

— Ինձ թաղես, թա խաթրս կոտրես, այն գինու երգը, որ գրել էք «Միրզա և Աննա» գրքում, խնդրեմ, ընդօրինակէք և այս տեղ դետեղէք: Մինն՝

— Ես մեռնեմ, թա խաթրս կոտրես, այս տեղ խիստ յարմար է այն երգը, որովհետեւ «Միրզա և Աննա» գրքից չկայ Կովկասումս, հետեապէս խնդրում եմ ընդօրինակել այս տեղ: Ըսդհենց էլ մեկալը, մեկալը շատ խնդրեցին, ես էլ կրացի ոչ, բարեկամներիս խաթրը կոտրեմ, ընդրա մհար գրում եմ ըս տեղ:

«Միշտ ման եկի Զաքի, Զիրուան, Զամախի, Գիշեր, ցերէկ քաղքից քաղաք չորս տարի.

«Ամեն ցաւոց ինչ է դեղ» ես հարցրի.

Ողջ բժիշկներ ինձ ասացին. «Լաւ գինի»:

Դէ, մատուռակ, լի անապակ անձ գինի,

Խմենք կենաց մեր բաժակներ հայ ազգի:

Ա՛խ, տէր տէր ջան, ես այն օրից ուխտ արի,

հացի վերայ միշտ գործ անել լաւ գինի.

Փորձով տեսի հոգւով, մարմնով հիւանդի

Մի հատ բժիշկ, դեղ ու ճարն է լաւ գինի.

Դէ, մատուռակ, լի անապակ անձ գինի,

Խմենք կենաց մեր բաժակներ հայ ազգի:

Ազնիւ գինի, ո՞վ կարող է քեզ գովել,

Քո յատկութիւնն մին մին կարգաւ լոխ շարել.

Մշխարհ ողջ թուղթ, ծմակ դալամ էլ լինին,

Ոչ ոք կարէ քո գովասանք լի գրել.

Դէ, մատուռակ, լի անապակ անձ գինի.

Խմենք կենաց մեր բաժակներն Հայ ազգի:

Ազնիւ գինի, երբ քո շիրան կարասում
Կծալըծում է, եռում, եփում, պըճալըճում.
Երբ կուլայից ձայն ես տալիս, քըլքըլում,
Կեանք ես կանչում, անմահութիւն խոստանում.

Դէ, մատուակ, լի անապակ անձ գինի,
Խմենք կենաց մեր բաժակները Հայ ազգի:

Ազնիւ գինի, դու աննման երկնային
Յատուկ շնորհուած մի մեծ պարզի ես անգին
Ռւժ, զօրութեն, խելք և շնորհք ամենին,
Միշտ դու կը տաս քեզ չափաւոր խմողին.
Դէ, մատուակ, լի անապակ անձ գինի,
Խմենք կենաց ողջ չափաւոր խմողի:

Ազնիւ գինի, երբ քեզ խմէ խեղճ մշակ,
Կը մոռանայ աւուր քաշած աշխատանք.
Դու կը բանաս նորա փակուած ախորժակ,
Ցամաք հացը հե՛նց կը գլէ մեղր, կարագ.
Դէ, մատուակ, լի անապակ անձ գինի,
Խմենք կենաց ժիր մշակաց Հայ ազգի:

Ազնիւ գինի, երբ քեզ խմեն ծերերը,
Իսկոյն կ'ուղղին նոցա ծռուած մէջքերը,
Կը սղալեն իւրեանց մօրւոք, պեխերը,
Եւ կըսկսեն լաւ պատմութեանց հիւսիսը.
Դէ, մատուակ, լի անապակ անձ գինի,
Խմենք կենաց ողջ ծերունեաց Հայ ազգի:

Ազնիւ գինի, երբ քեզ խմեն պառաւներ,
Ձուտով փայլին նոցա աչաց մութ բիւրեր,
Տեսնես ինչպէս կը վըզվըզան լիսեռներ,
Եւ կը դիզուին բուրդ, բամբակի կծիկներ.

Դէ, մատուակ, լի անապակ անձ գինի,
Խմենք բաժակ ողջ պառաւանց Հայ ազգի:

Ազնիւ գինի, երբ քեզ խմեն գզիրներ,
Ձուտ կը տնկուին նոցա կախուած գլուխներ.
Մի վայրկենում պտոյտ կ'անեն ողջ տուններ,
Պատուէր կը տան ինչպէս Չահի վեզիրներ.
Դէ, մատուակ, լի անապակ անձ գինի,
Խմենք կենաց բոլոր գզրաց Հայ ազգի:

Ազնիւ գինի, երբ քեզ խմեն զօրականք,
Մատաղ կ'անեն 'ի սէր ազգի մահ ու կեանք,
Արիւնք եռան, սրտեր թնթան կարգ ի կարգ,
Վաղեն յառաջ 'ի թշնամեաց մեծ բանակ,
Սուրեր շողան, թօփեր տեղան շատ գնդակ,
Չորք որոտան, սարեր կրկնեն արձագանք,
Ա՛խ, մատուակ, ուր զօրականք Հայ ազգին,
Ո՛ւր է բաժին նոցա կենաց թունդ գինին:

Ազնիւ գինի, երբ քեզ խմեն հիւանդներ,
Դէն կը գցեն բարձ ու դէօշակ, եօրդաններ,
Կը փըլփըլան վարդի գունով երեսներ,
Եւ կըստանան նոր կեանք, ոգի, նոր սրտեր.
Դէ, մատուակ, լի անապակ անձ գինի,
Խմենք կենաց ողջ հիւանդաց Հայ ազգի:

Ազնիւ գինի, երբ քեզ խմեն հայրսուրբներ,
Վարուց սրբոց կը լինին քաջ պատմիչներ,
Առակներով կը տան սիրուն խրատներ,
Լիանալով կը զարմանան լսողներ.
Դէ, մատուակ, լի անապակ անձ գինի,
Խմեն կենաց կրօնաւորաց Հայ ազգի:

Ազնիւ գինի, երբ քեզ խմեն քահանայք,

Մաշտոցն առած շուտ կը վազեն տունօխնանք,
Անգիր կ'ստեն աղօթք, մաղթանք, շարականք,
Սրտով կ'օրհնեն տաշտ ու կարաս, եղամանք.
Դէ՛, մատուռակ, լի անապակ ան գինի,
Խմենք կենաց քահանայից Հայ ազգի:

Կարմիր գինի, երբ քեզ խմեն տիրացուք,
Բիւբիւլի պէս կ'անեն պէս պէս ծըլվրլուկ,
Երգեր, խաղեր, տաղեր կ'երգեն կըլկըլուկ
Կը զարգարեն կնունք, հարսնիք ու խնճոյք.
Դէ՛, մատուռակ, լի անապակ ան գինի,
Խմենք կենաց բոլոր դպրաց Հայ ազգի:

Կարմիր գինի, երբ քեզ խմեն աշուղներ,
Կեռան, կեփին և ջոջ կը գան ուրբ էշխեր.
Լեզու կ'ենեն սնոգ, քեամանչա, սանթրոններ,
Կ'ածեն, կանչեն լաւ ու ընտիր շատ երգեր.
Դէ՛, մատուռակ, լի անապակ ան գինի,
Խմենք կենաց ողջ աշուղաց Հայ ազգի:

Կարմիր գինի, երբ քեզ խմեն սաղանդէք,
Ձայն կը հանեն փոզ, տնկըլքազ և զուռնէք,
Եսլի կը տան բաջ տղամարդք և փեսէք,
Պար կը բռնեն հարսն ու աղջիկ և տղէք.
Դէ՛, մատուռակ, լի անապակ ան գինի,
Խմենք կենաց սաղանդայից Հայ ազգի:

Ազնիւ գինի, դու դատաւոր արդար ես,
Ով քեզ խմէ իւր չափից դուրս, կը պատժես,
Ցեխի, ձիւնի, փոշոյ միջում կը թաթխես,
Եւ կատարեալ մոխրաթաւա՛լ մի կանես.
Դէ՛, մատուռակ, լի անապակ ան գինի,
Խմենք կենաց ողջ չափաւոր խրմողի:

Ով սուրբ գինի, դու ամենից կը սիրուիս,
Դու օրհնուած ես, դարձեալ Տէրից օրհնուիս.
Ա՛խ, կը կանչեմ բոլոր սրտով Քրիստոսիս,
Որ անապակ Հայ սեղանից միշտ լինիս.
Դէ՛, մատուռակ, լի անապակ ան գինի,
Խմենք, փառք տանք երկնից երկրիս մեծ Տէրին:

Ինչ սեղանում քո բաժակներ գտնուին,
Ղարիպ եղբարց անունները կը յիշուին,
Բաժակ բաժկի ծընկծընկալով կը թխուին,
«Խերով, բարով գան» ասելով կը կոնծուին.
Ա՛խ տէր տէր ջան, լի բաժակներ էս գինին,
Խմենք կենաց ողջ զարիպաց Հայ ազգին:

Ազնիւ գինի, երբ դու չը գաս 'ի սեղան,
Տխուր կ'անցնին կնունք, հարսնիք րարեկենդան.
Իսկ հոգեհաց կամ ժամահաց, երբոր քեզ հետ
միանան,
Ցնծան երեսր, փայլին աչեր, բերանք լինին
օրհնաբան.

Ա՛խ տէր տէր ջան, լի բաժակներ էս գինին,
Խմենք հոգւոց ննջեցելոց Հայ ազգին:

Ով սուրբ գինի, ով կարէ քո արժանին
Դովել խօսքով, կանչել ձայնիւ բիւրից մին,
Ներիր քո խեղճ ծառայ Ուստա-Ջամալին ¹⁾

1) Ուստա-Գէորգի աշուղական անունն է:

Ըստ տեղ, մեր բարեկամներին խնդրանքն աւել-
ցնում ենք. «Սիպտակ գինի, երբ քեզ խմեն խմբա-
գիրք. , »
Մնացածն էլ թուղեցինք, որ իւրանք գեղըն միմեռ:

Որ շատը թողուց երգըս խողաց սուր խելքին.
Դէ, մատուռակ, լի անապակ թաս վերջին
Ա՛ծ, որ խմենք, պատուով վերջ տանք մեճխսին»:
Էս բարիկենդանին մնացած գերբելի բէաներն
էլ թողում ենք, որ Կարպտեցի բանաստեղծ-Յարու-
թիւնը գերբի. պատճառն որ էն մըզանայ լէաւ
ա գիտում իւրանց գիւղի բարիկենդանի աման
բնոթիւնը:

ԻԳ.

Կրդացողը մտահան ըրած չի ինիլ որ Պարու-
սանց Ջէաքեարան Խ. գլխի վերջում հաստատ 'խօսք
էր տուալ որ Անուն նշանը տին (տային), հրսանիք
ընին: Ջէաքեարան մին խօսքի երրայ հաստատ ոտը
չէր կենում. ոչ հան հա էր, ոչ էլ չէն չէ. ըսօրան
հան՝ հենդ օրան հա էր, էգսան չէն՝ ութ օ-
րան հա էր. Ջէաքեարան հաստատ կամք չօնէր.
պատճառն որ էս մարդին կամքը հենց էր սռի խոտ
լինէր, որ մին տեսնում հս՝ որ դը պի հարաւ ծը-
ռուեց, մը խրեկ հաքը՝ դը պի հիւսիս, էգսան օրն
էլ արեւը, արեւմուտք:

Ջէաքեարան հաի եկող մարդին հաստատ խօսք
էր տուալ, որ նշանը տանեն տան: Էս մարդը Սրգի-
սին ասալ էր. «Աչքդ լիւս, Սարգիս, օրան կաց, ա-
ման հինչ վրջացալ ա, հրսանիք ենք ընկացուք,
պսակներ քեզ Անուն հետ»:
Էս հաստատ խօսքը լը-
սեւան հաք Սարգիսն էլ, Անան էլ լացալ ին, եր

կացալ թեր ընկած տղերան: Ամմա մին քանի օրան
հաք էն մարդը եկալ էր Ջէաքեարին կոշտը, որ
նշանը տանեն տան, պրծցնեն, հրսանիքին պտրաս-
տոթիւնը տեսնան: Ջէաքեարան խօսքը փոխալ էր
էլլհա. «Խնիլ չի, որ ինիլ չի, էլ օղում չեմ էն աղ-
ջիկը»:

Սարգիսն ու Անան, էնչանք ուրխացալ ին, էն-
չանք ուրխացալ ին, որ օղում ին թա թի անեն
թռչեն. պատճառն որ էս հաի մէջ ընկած (միջնորդ)
մարդը իմաց չէր տուալ Սրգիսին, որ Ջէաքեարան
մետքը փոխալ ա, էլ օղում չի որ Անուն նշանը տա-
նի, վախում էր թա Սրգիսին ասէր, էլլհա հիւանդա-
նան, մեռնեն, ինքը պատճառ դէառնայ: Մին քա-
նի օր բէանը ծծկեւան հաք՝ գինաց էս մարդն ի-
մաց տուաւ բէանի հանգամանքը Մեծ-չէնացի Տէր-
Մկրտչին, որ ըզգական էր Սրգիսին: Տէր-Մկրտիչը
մին բարի, խելունք, բաձրի, լիքը մարդ ա, աման
բէանում փորձուած: Էս տէր տէրը Դալի-մահրասա-
յին ազգան ա, հիպու որ աման ասած, խօսածը,
բէանին էութիւնը մին մին հսկացաւ, գինաց Ջէա-
քեարին կոշտը, էրկեան, բարակ խօսեց, Ջէաքեա-
րին հսկցրուց որ պատճառ չի դէառնայ էրկու նոր
ծլածների մահուան:

— Ա՛ տէր, լէաւ հս ասում, ամմա հս օղում
հմ որ Սրգիսին հետի օրիշ աղջիկ օղեմ:

— Դիւ էլ հս լաւ ասում, Զաքարա, ասենք թէ
ուրիշ աղջիկ ուղեցիր. Սարգիսն էլ հաւան չի կա-
ցաւ քո ուղածին. ո՞ր քահանան կարող է էն նշանը
օրհնել. որովհետեւ Դէորդ վեհափառից սաստիկ հրա-

ման կայ ըստ որ քահանաներին վերայ, որ ոչ մի քահանայ չհամարձակուի նշան օրհնել առանց կանխաւ փեսայուի և հարսնայուի հաճութիւնը ստանալու: Քո հաւանածը տեսնանք Սարգիսը կը հաւանի: Սրգիսին չհաւանածը տեսնանք քո քահանան կը նշանի:

—Ա՛ տէր, իմ տուած նշանը կարա՞լ չի օրհնի իմ տէրը:

—Չէ, կարա՞լ չի, որովհետեւ նշանը օրհնող տէրը կարգաւորած կը լինի Առաջնորդան: Էն ո՞ր քահանան ա պլացալ, որ քո նշանը օրհնի և մինչեւ իւր մահը զրկուի իւր քահանայութիւնից:

—Ա՛ տէր, էս բէաները ինձ հսկացրա՞լ չին: Տինչ լէաւ որ տղստեղ հսկցրիւ ինձ գիւ: Ղորդ ա, մհեկ խելքս հաաւ, ինեղի բէան չի, գեղըլս չի գեալ առանց Սրգիսին հաւան կնելու: Ա՛ տէր, քը մատաղ, մին բէան էլ կայ—ասում են թա մին պատառ չհսոթին կայ Անուն ու Սրգիսին մէջ տեղը: Բա էն հոնց կինի:

—Ես պորտ պորտ եմ քրալ, Զաքարա, խնամէական վեց պորտ ա. աման տեղ իրաւունք են տալիս պսակել խնամէական վեց պորտը: Թա որ մինակ էդ ա պատճառն, միամիտ կաց, ես գինամ, պսակի թուղթը առնեմ, բերեմ, քեզ տամ:

—Մինակ էդ ա, էլ օրիչ պատճառ չօնեմ:

—Էլ խօսքդ փոխես ոչ հա՛, Զաքարա. թա որ էլի փոխես, տղադ էլ ես սպանլացուր, հրսնացուդ էլ: Բայց եթէ հաստատ մնաս տուած խօսքիդ վերայ, էրկու մեռած մարդի յարութիւն կը տաս, ինչպէս Քրիստոս յարութիւն տուաւ չորս օրուան մեռած Ղազարոսին: Հակացա՞ր Զաքարա:

—Լէաւ հսկցայ, ա տէր, լէաւ:

Էգսի ըռտհանայ ճելլի եր կացան. Տէր Մկրտիչը ձին պտրաստեց, որ գինա Զօշուայ դալան, պսակի թողթը ինք օնի, բերի:

—Ա՛ տէր, կնց, գինալ մի, կուղես տղաս էլ մեռնի, հիւսնունց աղջիկը օղում չեմ, որ օղում չեմ—ասեց Զէաքարան պենդ պենդ ճղճղալա՛ տէրին երրայ կցնուած:

—Արիւն քո ՚ի գլուխ քո եղիցի, Զաքարա, առաջի Աստուծոյ պարտականը դու մնաս—ասեց տէրը, գինաց իւրանց տոն:

ԻԵ.

Սրգիսին վերջին յոյսը Տէր-Մկրտիչն էր: Զէաքարին էս ետի խօսքերը, Տէր-Մկրտիչին էնչանք թափած ըշխտանքին փուչ դիւռ գեալը, լոխ էլ մին մին հսցրին Սրգիսին ու Անուն. ըրկօքան էլ էլհայ ընկան տեղերի մէջ, հիւանդացան: Ամմա Սարգիսն էս շառ խաբարը որ լսեց, սերտը թռթռաց, աչքերը մթնեց, մետքը մլորուեց, գլխը շոռ տուաւ, վոր ընկաւ: Սարգիսը հինչքան ըրաւ որ էս շառ խաբարը իմանայ ոչ Անան, ամմա ճար չիլաւ, Անան էլ լսեց, էլ իւիլ հիւանդացաւ:

Սերտ կայ, որ ըրկաթայ պենդ ա, սերտ էլ կայ, որ մուճայ կակուղ ա: Սերտ կայ, որ պուղլատի մնան գիմացկան ա, սերտ էլ կայ որ չաթանի (եղեղն) մնան ջըջեխուող ա. սերտ կայ, որ սալ քարի մնան կրկուտին ըռըխին մհալ չի գնում, սերտ

էլ կայ որ ցաւերի մեծ մեծ կրկուտներան շօշի մնան փշրրուում ա: Սերտ կայ, որ գերանի մնան հաստ ա, սերտ էլ կայ, որ խայաթու մնան բարակ ա. սերտ կայ, որ ալմասի մնան ա, խարտուցը մոտանում չի. սերտ էլ կայ, որ մածնի մնան կակուղ ա ¹⁾: Սրգիսին սերտը շատ բարակ էր, ամմա Անուն սերտըն էլ իւիլ բարակ էր:

Գինն իմացողին հետի պատիւն անգին ա, չիմացողին հետի ոչինչ: Պատիւը իւիլ ա իմացողին հետի քանց ապրիլը. չիմացողին հետի՝ ապրիլը քանց պատիւը: Պատիւ կայ՝ կեանք ա, անպատուութիւն կայ, մահ ա. պատիւ կայ կենդան, պատիւ կայ մեռած: Սարգիսը քնենք էր անում, ինքն իւրան ասում. «Խե, ես իմ հօր անհաղանդ եմ. բա ես հինչ անհաղանդութիւն եմ ըրալ իմ հօր, հիպի եմ դիւս եկալ իմ հօր խօսքան: Իմ հաւան կացած աղջիկը պատուաւոր, արուստ, հայալոս, տնարար, բնարար, հնաղանդ: Իմ հեր սալանեց իմ պատիւը, ինձ սաղ սաղ թաղեց Ջրըբերդայ մհալումս. էլ ես կարալ չեմ որ ապրեմ, պատճառն որ իմ հեր դէյնը (եղունդն) մսան ա բժանում, բիւրիւլը վարդան ջոկում, կեանքս էլ ան կեանքան: Էլ ես ապրիլ չեմ, պատճառն որ իմ հիւզիս հիւզուման ջոկեց, սերտս՝ սրտան, մետքս

¹⁾ Արցախի գաւառներում բացի գրագէտներից գործածական չեն, զգալ, զգացում, զգայուն, զգացողութիւն բառերն, որոց տեղ գործ են ածում փոխաբերական բառերս սերտը փափուկ ա, սերտը կակուղ ա, էլ իւիլ բարակ ա—չափազանց զգաւուն և ալն:

մտրան, սէրս՝ սէրան: Բա էսչանք ցաւին մարդ կը դիմանայ. բա էս Աստուծ եր կօնի»...:

Անուն սերտն էլ իւիլ փափուկ (զգացմանց աստիճանն գերազանց—անդիմադրելի) էր, շատ մետք ընելաւ ինքն իւրան ասում էր. «Միթամ ես անհամօթ աղջիկ եմ, միթամ ես անպատեալ աղջիկ եմ, միթամ ես էնչանք անարժան եմ, որ Պտրուսանց Ջրեարան կտրում ա իմ անումը, սպանում իմ պատեւը, ինձ էլ հիւզաւ մարմնաւ էս հալ քցում, իմ մահուան էլ հրեշտակ դէառնում»:

Հունց որ որդնը ճղբրին (ընկուզին) մէջը մտնելաւ կրծում ա կրծում, մէջը օտում, փշացնում, թողում քչիւր (կեղեւը), ըսգհեց էլ էս անճար ցաւը դրսան Անուն սերտը մտնելաւ, կրծկործելաւ լափեց, լափեց, փշացրուց խեղճ ըղջկան սերտը, մետքը, մեսն ու եղը, թողեց միակ չոր ոսկունները: Էլ օրիշ մին ճար չէր մնացալ, մին հնարը չէր մնացալ. Անուն ճարն ու հնարը մինակ մնացալ էր Աստուծ: Մին օր մինակ էր մնացալ տանը, հեց հմարի թաբսաչոր ծառի մնան (բուսած տեղը չորացած) ոտան երայ չուրացալ էր խեղճ Անան, դէառալ մին ոսկունի մարդ. մնացալ էր իւրանանում մին տաք քամի (չունչ) որ բրանաւը գինամ էր գեալիս: Չօքեց տափին երրայ, աչքերը բճրցրուց երկինք, մին քանի հետ թառանչ քաշեց, խնչխանչեց, աղի ըրտսունքը ծլծլցրուց, ձեռքերն էլ սրտին, մտքին, հիւզին հետ դրսի դը եր բճրցրուց և ըրաւ էս աղօթքը.

—Աստուծ, իմ եարալու հիւզիս Քը մատաղ, էլ կարում չեմ, որ ապրեմ, իմ հիւզիս ան, որ պըրծ-

նեմ էս անխղճմտանք ըշխարհքաս: Աստուծ, բա տես-
նում չես որ բիւբիւլը վարդան են ջոկում, վարդն
էլ բիւբիւլան. բա առանց բիւբիւլի վարդ կապրի,
բա առանց վարդի բիւբիւլը կապրի: Աստուծ, իմ
էրուած, խրովուած, տղտղորուած թոքերս Քը մա-
տաղ, մարդիկ աման բէան եր են ծնում, Դիւ էլ
ես եր ծնում: Պտրուսանց Զքեարան ինձ հաւան չի
կենում, արժան չի տեսնում, որ ինձ իւրան տոնը
հարս տանի.... ամմա Դիւ արժան կը տեսնաս, որ
ես Քո տան մէջ հարս ինեմ. Դիւ ինձ կընդունես,
որ գեամ, Քեզ երբկինքումը հրանոթիւն անեմ: Դէ
իմ հիւզիս առ Աստուծ, ամմա Սարգիսը պահի:

ԻԶ.

Անուն մերը եկը, տոն մտաւ. հինչ տեսաւ,
վախ, հինչ. — տեսաւ, որ իւրան աղջիկը մեռաւ ա:
Կրդացողը խելքաւ գիտաց, որ էն նոր թաղած մե-
ռալը Անուն մարմինն էր, էն քովին տակին գճոր
ըրած լաց ինողն էլ Սարգիսն էր:

Սարգիսը մհեկ էլ ըռջի (առաջի) Սարգիսը չի.
պատճառն որ Անուն հետ թաղուալ ին Սրգիսին
սէրն ու էշխը, ուրխոթիւնն ու ծիծաղը, խաղն ու
տաղը, սերտն ու մետքը, կեանքն ու առողջութիւ-
նը: Օրքանց օր ոտան երբայ մաշուում էր, ու մար-
բուում, հալուում ու մաղուում: Մին անճար ցաւի
թեթ կրակաւ հալուալ ին եղը, էրուալ մեսը, խան-
ձալ ոսկերքը, սւցրալ մորթին: Հենց հմարի թա
նչ կերածն էր գիտում, ոչ խմածը, ոչ ասածը, ոչ

լսածը, ոչ քոն ինիլը, ոչ եր կենալը, ոչ ըրածը, ոչ
էլ չըրածը: Սրգիսին երբայ ոչ տեսը էր մնացալ,
ոչ լաւութեան նշան, ոչ օժ էր մնացալ, ոչ էլ կրողո-
թիւն: Գլխին, ըրեսին մագերը քնձմնալ ին, գոճ
եկալ, մճճուալ, իրեսը սւացալ, մորթին էլ ոսկուռ-
ներան կացալ (կաշի) աչքերը փոս ընկալ, պրտո-
ղուալ, ոնները սորան դէառալ, ծկներն էլ թիւլացալ:

Կովերը, ոխճարները, էծերը ծնալ ին. նախ-
շուն նախշուն, պիծի պիծի գեառները, հէօլերը
մկկամ ին, լոր լոր անում: Գեարունքն եկալ էր.
մարդ, ընասուն, հաւք, գեաղան, սողուն, ճանճ,
պղոճ լոխ էլ գիւս ին եկալ իւրանց տներան, գիւ-
մերան, բիւներան, ծկերան, ճղբերան, պտըծկերան,
ուրխոթիւն ին անում: Սար ու ձոր կնանչալ ին,
հաւքերն էլ ծլվում ին. ամմա ըսգրանք լոխ էլ Սըր-
գիսին մհար չին, ասես թա Սրգիսին աչքին մի-
նակ ըրեում էր Անուն գերբեղմանը, պատճառն որ
իւրան խելքն էլ էն գերբեղմանումն էր, մետքն ու
սերտն էլ, հիւզին էլ: Հունց որ նախշուն տաշած
սէրուն քրերաւ շինուած մին նոր վանք, որ մին
թփըհրեաւ քանդում ա, փոլ ածում, պրիշակ անում
մի օժաւ ժաժ (երկրաշարժ), փոլ եկած քրերին տա-
կին թաղուած, ծածկուած ա մնամ մին սորբի
գերբեղման. էս ա ըսգհեց էր Սրգիսին սերտն էլ:
Քանդուալ, պրիշակ էր դէառալ իւրան սրտի սէ-
րին տաճարը, փշրուալ յոյսին սիւները, թափուալ
կեանքի քարերը, ցրե եկալ խուրհրդին պատերը.
ամմա Անուն գերբեղմանը մնացալ էր ծածկուած
էդ փլատակում: Ըսգրա մհար Սրգիսին օշն ու մետ-

քը գշեր ցերեկ հռանում չին էն գերբզմանան:

Սրգիսին ըզգրկանները, բրդկամները տեսան որ Սրգիսին հալը հալ չի, գինացին կոռնը չփողին կոշտը, կոռնը չափիլ տուին, որ ասեց.

— Սրգիսին մհար պէտում ա գիր անիլ տար:

Գինացին Փրջըմալա գերբզացին կոշտը, որ առաջ հրցրուց Սրգիսին հօրն ու մօրը անունները, տրըղորման (համրիչ) իրիք հետ դէս քցեց, իրեք հետ էլ դէն, հտաւ ասեց.

— Սատանայական հնարքի բան ա, գիր ա ուղում, մին սիպտակ որձակ բերէք, մորթենք, արիւնովը գիր անենք, կը լաւանայ:

Հիպու որ տեսան էս գիրը քար չրաւ (ոչինչ չօգնեց, անդօր էր) մհեկ էլ գինացին Ղայլբալի շէնին գիրբացին կոշտը, որ էլլհա հրցրուց, տրըղորման դէս ու դէն քաշեց, ասեց.

— Գիր ա օգում. մին սեւ հաւ բերէք, մորթենք, արիւնովը գիր անենք: Ետաւ իրեք գիր գիրեց, գինացողին ասեց. — Էս գիրը կը թաղէք չորս հոցի մէջ տեղում. էս մինն էլ կը կարէ՞ք Սրգիսին ըարծին մէջ, ամմա իրանից թազուն. էս մին գիրն էլ քցեցէք ջրի մէջ, ջուրը մին քանի անգամ խմի, հտաւ գիրը կը քցէ՞ք կրակի մէջ, շուտով կը լաւանայ:

Մին ամսան հտը տեսան որ էս գիրերն էլ քար չրրին, մհեկ էլ գինացին Նուրագեղ գիրբաց Զօհրաբին կոշտը. որ ասեց.

— Էդպէս հիւանդները իծում, ոչ մի օրմին չի կանայ առողջացնել. էդ մինակ իմ բանն է. — հտաւ

գիրեց իրեք գիր ու ասեց.

— Էս մէ գիրը կու թաղես Անայի գերեզմանի հողի մէջ. էս մէ գիրն էլ թազուն կու կարիս Սարգիսի փափաղի արանքում. էս մէ գիրն էլ արխալուղի արանքում. կու առողջանայ:

Էս գիրբացները լոխ էլ ինք կալան իւրանց գիր անելու հախը (վարձքը) ամմա Սարգիսը լացաւ ոչ: Հայ քոչն էլլհա գինաց սար:

ԻԷ.

Ոտան ելրայ չուրացած, ոսկերք ու մորթի դէռաւ Սրգիսին սրտին հվթիւն չի տուին հոցին ելրայ իլած, Կսրպատայ չուրու Մռաւ սարը գտնուած հաւքերի ծլվլոցը, ջրերի վշվշոցը, աղբիւրների բշշոցը, ծաղիկների պայծառ տեսքը, զրաւարդերի համուղ ոտը, սրերի ու ձուրերի դուրական տեսքը. պատճառն որ աման տեղ տեսնում էր Սարգիսը Անուն պատկերը (յուշարար յիշատակները) էլլհա մրմնջում, մրմորում, կսկծում ին խեղճ տղին էրուած, խորովուած սերտն ու թորերը, մլմլում քթին ծոխը: Սարգիսն ինքն իւրան էս խօսքերը ասում էր, ջնջորում, տապկուում ցւերի կրակաւ. «Ըս տեղ էր վոր թողած Անունց ըլաջուկը». «էս ծառի՞ն տակին նստալ էր Անան». «ըս տեղ մինմնու հետ խուսեցինք ես ու Անան». «ըս տեղ Անան ինձ ջիւր տուաւ, խմեցի». «Անան էրկու լեաւ վարդ կտրեց էս մհարի քողան». «Անան աման օր ջիւր էր տանում էս ըղբրան». «Անան ըս տեղ էր կթում կովերը, ըս տեղ էլ ոխճար-

ները»։ ըսողրանց մ'նան էլ շատ շատ բէաներ մետքն էր բերում, լաց ինում։ Աման ըրիւկիւն, աման ըռանւետ եշում էր, տեսնում որ Հիւսնունց ըլաջուկը տեղըն ա, ամմա Անան տեղը՝ չի։ Աչք էր ածո՛ւմ, աչք էր ածո՛ւմ, ամմա իւրան Անան տեսնում չէր ըղջիւրանց մէջ, կաթնը կթողներին մէջ։ ըսողրա մհար թառանչ էր քաշում, խնչխանչում, լէաց ինում, անքաշում։ Կարճ ասեմ, դիւ ասես թա աման մին քար, աման մին ծառ, աման մին աղբիւր, աման մին ծաղիկ Անուն պատերը հիւլ մ'նան բերում ին Սըրգիսին աչքին առաջը։ Ուստա-Գէորգը քը մատաղ բալամ, էգ հի՛նչ ա քո հալդ...։ Չատ գիշերներում էլ ըրաղում տեսնում էր որ Անան իւրան հետ խօսում էր, ասում էր. «Սարգիս, հերիք ա հինչ որ լաց ես իլալ. էլ լաց մի ինիլ. պատճառն որ շատ չհնցած մինմ'նու հետ էլհա կ'ասենք, կը խօսենք, ուրախութիւն կանենք»։

Սըրգիսին շուին (հովուական սրինգ) ըս տարի փոխալ ա իւրան հանգը։ Սարգիսն էն շուաւն, որ աման տարի համ ուրխացալ էր համ էլ ուրխացրալ մարգ, կիեկ, հարսնը, աղջիկ, մեծ, պիծի, սար ու ձոր, հաւք ու ընասուն, մհեկ էլ էն շուաւը համ ինքն ա տրտմում համ էլ տրտմցնում, համ ինքն ա լաց ինում, համ էլ լսողները լցցնում։ Ասես թա Սըրգիսի սրտին հետ փոխուալ ա շուուն սերտը, մտքին հետ՝ մետքը, հանգին հետ՝ հանգը, ձենին հետ էլ՝ ձենը։ Էն շուաւը, որ աման ըրիւկիւն մին հրսննքատոն էր շինալ օպերը, մհեկ էլ սգատոն էր շինում։ Էն շուաւը, որ աման օր գովալ էր Անուն

Հնորհրները, խնդրալ Ըստուծանայ, որ էրկեան կեանք տար համ Անուն համ էլ իւրան. մհեկ աղօթք ա անում, ըղաշանք, պղատանք անում, որ Աստուծ իւրան հիւզին ճելլի առնի, տանի Անուն հիւզուին կոշտը։ Էն շուաւը, որ շատ անգամ պար էր ածալ իւրան սրտի սիրական Անան, մհեկ էլ ճելլի ճելլի ածում էր Անուն վերջի խօսքը, որ Սըրգիսին ըղգական մին հարսնը լսալ էր Անուն բրանան, եկալ, ասալ Սըրգիսին. «Աղջի Մարեան, իմ բիւբիւլին բարաւ անես, ասես որ ես գինամ եմ երկինք, իմ բիւբիւլին (Սարգիսը) էլ պահ եմ տամ Ըստուծ»։

Ոխճարներն էլ, հենց գիտաս թա, սերտ ին իմանում, իրանց շուբանին հետ տրտմում ին, լաց ինում։ հենց գիտաս թա ըսողրանց սրտերն էլ ին փոխուալ. պատճառն որ առաջ որ իւրանց չօբանը շուին ածում էր, լոք լոք ին անում, ուրխանում, համուղ համուղ ըրածում։ ամմա մհեկ որ Սարգիսը շուին լացի հանգաւ, սոգի ձենաւ ածում ա, էլ ըրածում չեն, լոք լոք չեն անում, գեամ են, կշտին նստոտում, անկուջ ծնում շուուն ձենին։ Լիւս գէառնայ հնցած պպերին հիւզին. զորդ են ասալ. «Ընասունքն էլ իւրանց կեօրա հասկացողութիւն ծնեն»։

ԻԸ.

Ոխճարը սարան փոր էր եկալ։ Մին ըրիւկիւն Սըրգիսին սրտակից չօբան աղբերքը խօսք մին ըրին եկին Սըրգիսին կոշտը, հանցու որ զրուց անեն, շուի ածեն, ասեն, խօսեն, ածեն, կանչեն, որ Սըրգիսին

սերտը մին պատառ բացուի, ցաւերը մուռնայ:
Շուի ըծեցին, խաղ ըսեցին, ամա տեսան որ Սըր-
գիսին ունրամէջը բացուում չի, էլ իւի տրտմում ա,
մետքը ծովի մնան դալղա տամ, սերտը քշքաձրի
անում, ըրեսին ռանգը փոխուում, աչքերը լցնուում:
Հոխ էլ սկսեցին ըղաշանք, պղատանք անիլ, որ Սար-
գիսը խաղ ասի: Էս մինը ասեց.

— Սարգիս, ես մեռնեմ, մին խաղ ասի:
Էդ մինը.

— Ինձ թաղես, Սարգիս, մին խաղ ասի, լսեմ:
Էն մինը պոկը բռնած ասեց.

— Դիւ ինես էն մը տեղ կերած հացը՛, Սար-
գիս, մին խաղ ասի, մեր սերտը կոտրիլ մի:

Սարգիսը առաջ մին խոր թառանշ քաշեց,
ետաւ ասեց.

— Տղէք, շատ ժմանակ ձրդ հետ աղուհաց եմ
կերալ, ձրդ հետ ըղբրոթիւն ըրալ, ասալ, խօսալ,
նստալ, եր կացալ, ուրխացալ, ուրխցրալ. մհեկ իմ
սերտս կոտրուած ա, ամա քան սերտը կոտրիլ չեմ,
քան խնդիրը անտես չեմ անիլ: Դէ, անջուկ կա-
լէք, որ ասեմ, պատճառն որ մահս մօտ ա, գիտում
եմ, որ ձգանայ ջուկըլացուք (բաժանելոց) եմ:

Ո՛չ աշուղ եմ, ո՛չ սաղ ածող,

Ո՛չ շայիր եմ, ո՛չ խաղ կապող,

Էշըս կրակ պըլպըլացող,

Սէրըս բիւբիւլ ծլկացող,

Էրուած սերտս մսի խանձող,

Կապուած հիւզիս անճար տանջող,

Աստուծ, հիւզիս առ եմ ասում,

Վարդիս կոշտը տար եմ ասում:

Ցաւըս ասեմ, ախ համոթ ա,

Ասեմ ոչ, կրակ, բարոթ ա,

Չտես մարդն էլ որ քամոտ ա,

Լիւզին կասի, բամբասոտ ա,

«Էս Սարգիսը անհամոթ ա».

Էլ ասիլ չի— շատ ցաւոտ ա.

Աստուծ, հիւզիս առ եմ ասում,

Վարդիս կոշտը տար եմ ասում:

Մշանք մեծ են իմ ցաւերը,

Տակին կը ճկուեն մեծ սարերը՛,

Աւաղ կանեն սալ քարերը՛,

Ոննը կանեն մեծ գետերը՛,

Այիր կանեն ծմակները՛,

Հոր են արդար դիւանները՛.

Աստուծ, հիւզիս առ եմ ասում,

Վարդիս կոշտը տար եմ ասում:

Մին բիւբիւլ ի սէրի երրայ,

Տասը տարի էշխի երրայ,

Կեանքըս դրի վարդի երրայ,

Լէաւ մծացաւ թաղի երրայ.

Կոճակ վարդը ճղնի երրայ,

Սուրբ ծեղի պարզ սաղը երրայ,

Աստուծ, հիւզիս առ եմ ասում,

Վարդիս կոշտը տար եմ ասում:

Շուիս ածեց «Աստուծ ու Վարդ».

Աստուծ պահեց էն կոճակ վարդ.

Կոճակը ծաղկեց հոնց մին չարդաթ,

Կարմուր, նախշուն, սէրուն, պաւարդ.

Հենց ուրխացայ, հունց որ մին մարդ
Գիրթ գտանայ թագաւորի բախտ.

Աստուծ, հիւզիս առ եմ ասում,

Վարդիս կոշտը տար եմ ասում:

Վարդին ոտաւ, պայծառ տեսքաւ

Հայիլ մայիլ իլայ մտքաւ.

Խեղճ բիւբիւս ծլվլաւ,

Գիշեր ցերեկ հարայ տալաւ,

Վարդիս գլխաւ շատ չարիս տալաւ,

Մին փարվանս դէառած խելքաւ.

Աստուծ, հիւզիս առ եմ ասում,

Վարդիս կոշտը տար եմ ասում:

Օրբանց օր վարդս ճորեց,

Չաղ չի գրաւ, թռմոշկեց,

Տաք տաք բամին ճելլի խանձեց,

Կեծ արևն էլ խտակ էրեց,

Կարմուր վարդս էս հալ քցեց,

Խեղճ բիւբիւլիս սերն էլ խեղդեց.

Աստուծ, հիւզիս առ եմ ասում.

Վարդիս կոշտը տար եմ ասում:

Մին մարդ քանդեց սին ու գեբան

Համ իմ տանը համ էլ իւրան,

Վարդը ջոկեց խեղճ բիւբիւլան,

Բիւբիւլն էլ իւրան Վարդան.

Հիւզին հիւզուան, սերտը՝ սրտան,

Մետքը՝ մտքան, սէրը՝ սէրան.

Աստուծ, հիւզիս առ եմ ասում,

Վարդիս կոշտը տար եմ ասում:

Վարդըս ջոկուեց անի բշեւաւ,

Բէյմուրատ, թառանչ բշեւաւ,

«Աստուծ, Բիւբիւլ, Մէր ըսեւաւ,

Մնաս բարաւ Բիւբիւլ» ձեն տալաւ,

Հրեղան կրակ գլխիս թփեւաւ,

Հիւզիս, մարմինս անծուղ ընեւաւ.

Հերիք Աստուծ, առ եմ ասում,

Վարդիս կոշտը տար եմ ասում:

X Մէրը՝ որ կայ, հրեղան կրակ ա,

Հինչ սերտ ընկաւ, կրակ կը տայ,

Դեղ ու մշլաւ անօգուտ ա.

Հաքիմ, ջառահ, Լոգմանն էլ գեայ,

Հնցըցնելու էլ ճար չի կայ,

Վերջի ճարը գերբեզմանն ա.

Աստուծ, հիւզիս առ եմ ասում,

Վարդիս կոշտը տար եմ ասում:

Ո՛չ քոն ծեւմ, ոչ էլ դադար,

Ո՛չ դինջոթիւն, ոչ էլ մադար,

Ո՛չ մին հնար, ոչ էլ մին ճար,

Ո՛չ ձեն մնաց, ոչ էլ կատար,

Չատ անջուեցի վարդաս օտար,

Ձենս լսի, հիւզիս դէ տար.

Հերիք Աստուծ, առ եմ ասում,

Վարդիս կոշտը տար եմ ասում:

Ջրատուեց ջաղացս, քանդուեց բանդս,

Կոտորուեց տաշտս, պտառուեց մանդս,

Հրամուեց հացս, ընհամուեց անդս,

Ճլճլաց սերտս, մրմնջաց տանդս,

Թռթռաց հիւզիս, սուռաց ջանս,

Որչանք ասեմ, գլխի չի խանդս.

Հերիք Աստուծ առ եմ ասում,
Անուս կոշտը տար եմ ասում:

Մի քանի օրան ետը Կարպատայ ժողովուրդը լաց
խնելաւ, սող ընելաւ տարաւ մին մեռալ էլ [Թալեց:
էս էլ մեր խեղճ Սրգիսի մարմինն էր:

Վ Ր Ի Պ Ա Կ

Երես	տող	սխալ	ուղղի
6	29	կը չին	կը չինն.
11	26 — 27	բաբաճըտ	բաբաճղտ.
14	11	լիւննկի	լիւննկի.
16	11	հմբռանքաւ	հմբռանքաւ.
17	1	նուէր	նուէր.
21	5 — 6	քարերին	քրերին.
25	5	տեղերից	տղերան.
25	24	ղաշանկ	ղաշէանկ.
26	14	ընդրա	ընդրանա.
31	28	Կային	հային.
36	26	անպէտ	անպէտր.
40	22	եալանի	եալանչի.

ՀԵՂԻՆԱԿԻ ԵՐԿԸՍԻՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐՆ

Տ Պ Ե Ա Լ

1. Միրզա և Աննա (սպանոնալ):
2. Արազը տարին կտարի (հազուադիւտ):
3. Պըլը Պուշի (սպանոնալ):
4. Չնաշխարհիկ տղայ (սպանոնալ):
5. Քննադատութիւն Քննադատութեանց:
6. Գաղտնիք Ղարաբաղի (Թարգմ.):
7. Աղուանից երկիր և դրացիք:
8. Արցախ:
9. Քրիստոնէական վարդապետութիւն:

Ա Ն Տ Ի Պ

Նախապաշարմունք:

Պատմութիւն Աղուանից:

10. Չօրանն ու նշանածը:

ԳԻՆՆ Է 40 ԿՈՊ.

Ծախւում է Թիֆլիզում Կենտրոնական գրաւա-
ճառանոցում, Էդուում Արժանապատիւ Գարեգին քա-
հանայ Եովհաննիսեանի մօտ, Բագումում պ. Էիրա-
դեանցի մօտ, Երևանում պ. Կ. Գառամբեանցի մօտ,
Աղէքսանդրապօլում պ. Ա. Մխիթարեանցի գրաւաճա-
ռանոցում, Գարբանդում Արժ. Արրահամ քահանայ
Սպանդունու մօտ, Բաթումում պ. Ա. Ծատուրեանցի
մօտ, Ղուբայում Արժ. Խաչատուր քահանայ Փանեան-
ցի մօտ, Ասխարադում Արժ. Հմաւոն քահանայ Աղ-
բախեանցի մօտ:

